

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

26. évfolyam, 2017. évi 1. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző
Szerkesztő: Cholnoky Olga

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Doncsev Toso, Halász Iván,
Kocsis Károly, Miskolczi Ambrus,
Péntek János, Szarka László,
Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Tóth Pál Péter*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FEJEZETEK A KÁDÁR KORSZAK NEMZETISÉGPOLITIKÁJÁBÓL

TÓTH Ágnes: A nemzetiségpolitika újragondolása (németek:1965–1970)	7
HAJNÁCZKY Tamás: „A párthatározat szellemében...” A Kádár-korszak cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében	32

ROMÁNIAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK 2016

BODÓ Barna: Sikert sikerre. Parlamenti választások Romániában, 2016	58
---	----

AZ ARANY-ÉVFORDULÓRA

POMOGÁTS Béla: Népköltő – Nemzeti költő	81
---	----

NAGYROMÁNIA SZÜLETÉSE

MISKOLCZY Ambrus: „A sátán jegyében” avagy „a történelem terrorja” I. Nagyrománia születése	89
--	----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Adamson, Fiona B.: A diaszpórapolitika növekvő jelentősége (Pethő-Szirmai Judit)	110
Matthijs, Matthias: Európa a Brexit után (Pethő-Szirmai Judit)	115
Oltmer, Jochen: A globális menekülthullám és Németország (Komáromi Sándor).....	120
Shevel, Oxana: Harc a történelmi emlékezetért a forradalom utáni Ukrajnában (Pethő-Szirmai Judit)	123
Kazin, Michael: Trump és az amerikai populizmus (Pethő-Szirmai Judit)	128

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

Schäffer, Merlin: Etnikai sokszínűség és társadalmi kohézió (Németh Ádám)	133
---	-----

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Erlinghagen, E.: A magyarországi német irodalom legújabb nemzedékéről (Komáromi Sándor).....	143
Krings, Marcel: „Új-zsidó” tudat és bibliai motívumok Kafka Amerika-regényében (Komáromi Sándor).....	145

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.

1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1192 Budapest, Gomb u. 7.

Tel./fax: (36-1) 282-2250

Internet: www.lucidus.hu,

www.hhrf.org/kisebbssegkutatas

A lap megjelenik negyedévenként.

Éves előfizetési ár: 5600 Ft (áfá-val)

Lapszámonkénti ár: 1400 Ft.

Előfizethető a kiadónál

a Pátria Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.

Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215–2684

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Kolumbán-Antal József: Vítás kérdések a székelyek letelepüléséről (Cholnoky Győző)	149
Czerwononaja, S. – Malek, M: A krími tatárság 20. századi kálváriája (Komáromi Sándor).....	151
Vlha, Marek: „Mi a cseh nemzet?” (Pethő-Szirmai Judit)	155

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Győrffy Eszter: Rítus- és vallásváltozások egy erdélyi faluban (Cholnoky Olga)	158
Bakó Botond: Cipós diákoktól a digitális nemzedékig (Cholnoky Olga).....	161
RESUME	165

CONTENTS**STUDIES**

CHAPTERS FROM THE ETHNIC MINORITY POLITICS OF THE KÁDÁR ERA	
TÓTH, Ágnes: Ethnic Minority Politics Revisited (Germans: 1965–1970)	7
HAJNÁCZKY, Tamás: “In the Spirit of the Party Decision...” The Implementation of the Roma Policy of the Kádár Era in Borsod-Abaúj-Zemplén County	32

ROMANIAN PARLIAMENTARY ELECTIONS 2016

BODÓ, Barna: Success After Success...Parliamentary Elections in Romania, 2016	58
--	----

FOR THE ARANY ANNIVERSARY

POMOGÁTS, Béla: Folk Poet – National Poet	81
---	----

THE BIRTH OF GREATER ROMANIA

MISKOLCZY, Ambrus: “In the Zodiac of Satan” or the “Terror of History”. The Birth of Greater Romania I	89
---	----

REVIEWS**NATIONAL CONSCIENCE, NATIONAL AND ETHNIC TRENDS**

Adamson, Fiona B.: The Growing Importance of Diaspora Politics (Judit Pethő-Szirmai)	110
Matthijs, Matthias: Europe After Brexit (Judit Pethő-Szirmai)	115
Oltmer, Jochen: The Global Tide of Refugees and Germany (Sándor Komáromi).....	120
Shevel, Oxana: The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine (Judit Pethő-Szirmai)	123
Kazin, Michael: Trump and American Populism (Judit Pethő-Szirmai)	128

NATIONAL AND ETHNIC POLITICS

Schäffer, Merlin: Ethnic Diversity and Social Cohesion (Ádám Németh)	133
--	-----

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURE

Erlinghagen, E.: About the Latest Generation of German Literature in Hungary (Sándor Komáromi).....	143
--	-----

Krings, Marcel: "New-Jewish" Conscience and Biblical Motives in Kafka's "Amerika" (Sándor Komáromi).....	145
HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES	
Kolumbán-Antal, József: Debated Issues About the Settling of the Szeklers (Győző Cholnoky)	149
Czerwonnaja, S. – Malek, M: The 20 th -Century Calvary of the Crimean Tatars (Sándor Komáromi).....	151
Vlha, Marek: "What is the Bohemian Nation?" (Judit Pethő-Szirmai)	155
MINORITY CULTURES	
Győrffy, Eszter: Changes of Rite and Religion in a Transylvanian Village (Olga Cholnoky)	158
Bakó, Botond: From "Loaf Students" to the Digital Generation (Olga Cholnoky)	161
RESUME	165

FEJEZETEK A KÁDÁR KORSZAK NEMZETISÉGPOLITIKÁJÁBÓL

*Tóth Ágnes*¹

A nemzetiségpolitika újragondolása (németek: 1965-1970)

*Részlet a szerző készülő monográfiájából*²

A nemzetiségpolitikában a sztálini „nemzeti forma, szocialista tartalom” korrekciójára a ’60-as évek második felében került sor, amit alapvetően az ország bel- és külpolitikai helyzetének változása, valamint az európai enyhülési folyamat tett lehetővé, illetve kényszerített ki.

Belpolitikai szempontból meghatározó jelentőséggel bírt, hogy a forradalom után hatalomra kerülők a ’60-as évek elejére az intézményi restauráció, a megtorlások, illetve a társadalom egyes csoportjainak megnyerését szolgáló intézkedések, valamint a mezőgazdaság kollektivizálása révén megerősítették pozíciójukat. Az ellenforradalmi hatalom az évtized fordulójára normalizálta kapcsolatait a passzív ellenállást folytató egyházakkal és híveikkel, valamint a szellemi élet meghatározó képviselőivel. A kommunista akaratnak immár egy évtizede ellenálló parasztságot pedig 1958-1961 között, a brutalitást sem nélkülözve kényszerítették térdre. A mezőgazdaság kollektivizálása eredményeként – amely a gazdaság szocialista átalakításának meghatározó és egyben szimbolikus állomásává vált – 1961 végén a magyar parasztságnak csak 6,5%-a dolgozott magángazdálkodóként, túlnyomó többsége, 75%-a

¹ MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest; PTE BTK Német Alapítványi Tanszék, Pécs

² A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatásával (K 1162 09) készült.

tsz-tag, 19%-a pedig állami gazdaságok alkalmazottja lett.³ A mezőgazdaság szocialista átalakítása közvetlenül érintette a többségében falun élő magyarországi kisebbségeket is. Egyrészt a kollektivizálás hatására, különösen a fiatalok, tömegesen hagyták el a falvakat. Az országon belüli migráció tovább gyöngítette a közösségeket. Másrészt a pártvezetésnek szembe kellett néznie azzal, hogy az elvárásokra rációfóva az elmúlt másfél évtizedben a magyarországi nemzetiségek asszimilációja nem következett be. Azaz: e csoportok társadalmi integrációja nemzeti identitásuk negligálásával nem valósítható meg. Emellett a pártvezetést a nemzetiségpolitika újragondolására ösztönözte a szomszéd országokban élő magyar kisebbségek helyzetének a romlása. A hatalom e téren megmutatkozó passzivitása különösen értelmiségi körökben, de a társadalom más rétegeiben is elégedetlenséget váltott ki. A kádári pártvezetés a magyar kisebbségi közösségek vezetőinek és a magyar társadalom elvárásának a nyomása alá került.⁴

Ezzel párhuzamosan jelentős változások zajlottak *le külpolitikai vonatkozásban* is. Az '50-es évek közepén megkezdődött a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok végletes szembenállására épülő bipoláris világrend lassú átalakulása. A szemben álló felek hidegháborús egymásnak feszülését fokozatosan fölvaltotta annak belátása, hogy egyik nagyhatalom sem képes akarátát a másikra rákényszeríteni. Így az 'egymás mellett élés' és kooperáció elfogadására kényszerültek. Ez a szemléletváltás először az 1955. július 18-23-án Genfben megtartott csúcstalálkozón mutatkozott meg. Jóllehet a nyugati nagyhatalmak 1954 októberében a párizsi szerződésben még kiálltak Németország újraegyesítésének ügye mellett, Genfben már engedtek a szovjet fél hajthatatlanságának. Azaz elfogadták, hogy a Szovjetunió az NSZK kizárólagos nyugat-európai orientációja, NATO-tagsága és felfegyverzése miatt nem

³ Romsics, 1999. 412-420.

⁴ Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2004. 91-94., Dobos, 2011. 84-85. és Egy Gábor: Otthonosság és idegenség. Identitáspolitika és Nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta. Napvilág kiadó. Budapest, 2010. 38-39.

hajlandó a német újraegyesítés kérdéséről tárgyalni. Helyette inkább az összeurópai biztonság rendszerének kiépítését hangsúlyozták.⁵

Eredeti elképzelése feladására kényszerült az 1955. szeptember 9-13. között Moszkvában tárgyaló Konrad Adaneuer is. Azt akarta elérni, hogy tárgyalópartnere a diplomáciai kapcsolatok fölvetelért cserébe ismerje el Németország újraegyesítését és engedje el a még Szovjetunióban fogvatartott több mint kilencezer német állampolgárt. A szovjet fél mindkét követelést visszautasította. Adaneuer végül kénytelen volt a diplomáciai kapcsolatok fölvetelére úgy beleegyezni, hogy a szovjet pártvezetésnek a német állampolgárok hazaengedésére vonatkozó ígéretét is csak informálisan bírta. Ugyanakkor ezzel a lépésével maga erősítette meg a szovjet fél „két államiség” elméletét, hisz az a másik Németországot is elismerte. E kényszerű engedmény negatív hatásának csökkentésére fogalmazódott meg a Hallstein-doktrína. Eszerint az NSZK továbbra is a német nép egyedüli törvényes képviselője, Nyugat-Berlin pedig annak része. Kimondták azt is, hogy az NSZK nem létesít diplomáciai kapcsolatot olyan országgal, amely elismeri az NDK-t.⁶

A német-kérdés kapcsán a következő évtizedekben nemcsak a két szemben álló tömb országai között, de a szocialista blokkon belül is időről-időre kiéleződtek az ellentétek.

Az európai enyhülési folyamat hatására a '60-as évek közepére nyilvánvalóvá vált, hogy a két tömb országai között a gazdasági kooperáció mellett a politikai párbeszéd sem megkerülhető. Ezzel párhuzamosan a szovjetblokkon belül is egyértelműbbé váltak a törésvonalak, valamilyen ország nemzeti érdekei hatékonyabb érvényesítésére törekedett.

⁵ Békés Csaba: Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztútjében, 1945-1990. Gondolat Kiadó. Budapest, 2004. 136-141. és Manfred Görtemaker: A Német Szövetségi Köztársaság története. Az alapítástól napjainkig. Korona Kiadó. Budapest, 2003. 324-328.

⁶ A Hallstein-doktrinára hivatkozva szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat az NSZK 1957-ben Jugoszláviával, majd 1963-ban Kubával, mert követeket küldtek Kelet-Berlinbe. A Hallstein-doktrína a harmadik világ országai számára azonban visszatartó erővel bírt, hiszen az NSZK-val kialakított gazdasági kapcsolatok megtartása érdekében nem létesítettek diplomáciai kapcsolatot az NDK-val. – Görtemaker, 2003. 328-332.

Mindkét elem felerősödött Magyarország külpolitikájában is. Egyrészt a kormány kinyilvánította, hogy kész együttműködni a nyugati országokkal, ha az nem irányul harmadik fél ellen. Ezt a nyitást elősegítette, hogy 1966 végén az NSZK-ban nagykoalíció jött létre, s az addigi külpolitika alapját képező Hallstein-doktrínát a szocialista külügyminiszter Willy Brandt gyakorlatilag érvénytelenítette.

Másrészt a magyar pártvezetés határozottabban lépett fel a blokkon belül. Következesebben képviselte az ország gazdasági érdekeit a KGST tárgyalásokon. S engedett Kádár a külső-belső nyomásnak a magyar-román viszonyt leginkább terhelő nemzetiségi kérdés kapcsán is. A magyar kisebbséget ért sérelmeket, a Maros-Magyar Autonóm tartomány megszüntetését, az anyanyelvi oktatás és a magyar intézményrendszer hiányosságait nemcsak a román, de a szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalásain is rendszeresen szóba hozta. Ugyanakkor a kisebbségi magyarok sorsáért leginkább szót emelő és nyomást kifejtő értelmiségiek felé azt hangoztatta, hogy nacionalizmusra nem lehet nacionalizmussal válaszolni, mert az csak az indulatok felszítását eredményezné. Egyrészt azzal érvelt, hogy nincs nemzetközi jogi alapja egy keményebb magyar föllépésnek, másrészt annak bumeránghatását emelte ki. Azaz egy ilyen föllépés csak rontaná a határon túli magyarság helyzetét. Harmadrészt azt hangsúlyozta, hogy ha Magyarországon jól alakul a szocialista fejlődés ügye, az az egyén és a nemzetiségek, illetve a határon túli magyarság helyzetére is pozitív hatással lesz.⁷

A magyarországi nemzetiségpolitikában a '60-as évek második felében bekövetkezett változások tehát a fentiekben vázolt folyamat részeként, azokkal kölcsönhatásban értelmezhetők. Kialakításában a korábbiaknál lényegesen nagyobb szerepet játszottak a külpolitikai megfontolások: a magyar kisebbségi közösségek helyzete, illetve a megosztott Németországhoz való viszonyulás. Az '50-es – '60-as évek fordulóján a kelet-közép-európai országoknak a német kisebbségeikkel szembeni politikája az európai német kérdés részeként argumentálódott.

Magyarország a szocialista blokk tagjaként, az abból adódó elvárásokat fegyelmezetten betartotta. Azaz megakadályozandó az NDK elszí-

⁷ A '60-as évek magyar külpolitikájára vonatkozóan részletesen lásd Földes, 2016. 77-98.

getelődését, már 1949-ben diplomáciai kapcsolatokat létesített Berlinnel. A két német államnak a határaikon kívül élő németek anyaországi státuszáért folytatott küzdelmében természetesen a keletnémet törekvéseket támogatta. A Magyarországról kitelepített németek túlnyomó többsége azonban az NSZK területén élt. A '60-as évek első felétől kezdődően a szétszakított családok, rokonok kihasználva az utazási lehetőségek liberalizációját, élénk kapcsolatot tartottak egymással.

A pártvezetés belpolitikai feszültséget gerjesztett volna, ha a kitelepítetteket, mint közösséget „Adenauerék revansista politikájának támogatóiként” láttatja. Ezt elkerülendő a hangsúlyt a differenciált megítélésre helyezte. A közösség Magyarországon maradt tagjaival szemben a politikai megbízhatatlanság, a 'fasiszta múlt' hangsúlyozása háttérbe szorult.

„Belpolitikánkban (nyugat-német militarizmus elleni propaganda, magyarországi német kisebbség között végzett propaganda) meg kell mutatni a kitelepített svábok közötti differenciálódást, a náci vezetők és a kitelepített svábok közötti ellentéteket. Propagandánkban rá kell mutatnunk, hogy e tömegek kitelepítési tényét is elsősorban náci vezetőknek köszönhetik. (...) Bel- és külföldi propagandánkban elsősorban a volksbundisták jelenlegi tevékenységének lényegét, és azt, hogy Adenauerék a Landsmannschaftok példáján igyekezzenek bebizonyítani, hogy Nyugat-Németországban ezek számára a jövő szempontjából az egyedüli kiút a háború, azaz azon területeknek a visszahódítása, ahonnan a kitelepítettek származnak. Ilyen irányú propagandánkban elsősorban a kitelepítettek náci vezetőit állítanánk pellengérré, hogy a kitelepített tömegek és náci vezetők közötti ellentéteket tovább mélyítsük, illetve a náci vezetőket végérvényesen leleplezzük.”⁸

Kétségtelen, hogy az '50-es évek végéig a Magyarországról kitelepített németek egy (jelentős) része egzisztenciális és érzelmi okok miatt egyaránt táplálta a reményt, hogy rövidesen hazatérhet. A Landsmannschaftoknak azonban még azok a vezetői sem láttak erre reális esélyt, akik nem utasították el a Magyarországgal való kapcsolattartást. A '60-as

⁸ MNL OL XIX-J-1-k 12/d. tétel 006960/1960.

Lásd még Wild Frigyes: Német nemzetiségiek Magyarországon. In: Belügyi Szemle, 1959. 7. szám. 19-27.

évek elején, a kitelepítettek alapvető egzisztenciális integrációját követően a hazatérés kérdése pedig végleg lekerült a napirendről. A magyar külügy által a kitelepítettek szervezeteinek, vezetőinek revansistaként való minősítése tehát elsősorban a két tömb ideológiai szembenállásának alátámasztását és a német közösség megosztását szolgálta, s nem annak valódi törekvését tükrözte.⁹

A külügyminisztérium és a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének vezetői a '60-as évek első felétől rendszeres kapcsolatot tartottak. A konzultációkat többnyire Wild Frigyes a Szövetség főtítkára kezdeményezte. A megbeszélésekről készült feljegyzések nyilvánvalóvá teszik, hogy a Szövetség vezetői minimális döntési kompetenciával sem rendelkeztek, hiszen a legkülönfélébb napi ügyekben is engedélyt kellett kérniük.¹⁰

A konzultációk központi témája az NSZK-nak a magyarországi németek között végzett fellazító tevékenysége, a szétszakított családok kapcsolattartásának hatása, Magyarország megítélése, a kitelepítettek szervezeteinek tevékenysége, valamint az NDK külpolitikai törekvéseinek támogatása volt.

Az NDK részéről az évtized elejére ugyan megszűnt az 1956-os forradalom után, különösen kulturális téren megmutatkozó távolságtartás, a két ország viszonyát nem az érdekek kölcsönös figyelembe vétele, hanem a szovjet-blokkhoz tartozásból fakadó elvárások határozták meg. Ezt a korrekt, ám hűvös viszonyt tükrözte az 1961 tavaszán kidolgozott

⁹ A magyar külügyminisztérium szolgáltatott dokumentumokat és adatokat a Frankfurt am Mainban megjelenő „Neue Kommentar” 1960. decemberi számához, amely a magyarországi Volksbund történetével és vezetőinek háború alatti, valamint NSZK-beli tevékenységével foglalkozott. – MNL OL XIX-J-1-k 12/d. tétel 006960/1/1960. és XIX-J-34-b 16/d. tétel 3/48/1960.

¹⁰ Így például Wild az általa kezdeményezett 1960. április 20-i megbeszélésen a külügyminisztérium hozzájárulását kérte, hogy a Szövetség a kérésnek eleget téve, évente küldhessen egy-egy példányt a washingtoni Kongresszusi Központ Könyvtárának az Unser Deutscher Kalendarból. A minisztérium támogatását kérte ahhoz, hogy az Európai Nemzetiségek Föderatív Uniójának (FUEV) delegációja megkapja a beutazási engedélyt Magyarországra. Tájékoztatót adott arról is, hogy a Szövetség megbízta Bellér Bélát a magyarországi németek 1918-1922 közötti története földolgozására, s megígérte, hogy „nagyon gondosan lektoráltatni fogják.” – MNL OL XIX-J-1-k 12/b. tétel 003592/1960.

„Irányelvek a Német Demokratikus Köztársasággal folytatandó külpolitikához” című dokumentum. Ebben egyrészt leszögezték, hogy az állami kapcsolatok valamennyi fontosabb területét – kivéve az állampolgársági kérdéseket – már egyezmények szabályozzák. Másrészt a politikai kapcsolatok javítása érdekében a magyar fél szükségesnek ítélte, hogy az NSZK-val kapcsolatos politikáját az NDK-val folyamatosan egyeztesse. S aktív segítséget ígért számára a békeszerződésért, a berlini kérdés megoldásáért, illetve külpolitikai elszigeteltségének felszámolásáért folytatott küzdelmében. Az NSZK-val szemben folytatandó összehangolt külpolitika részeként a belügyminisztérium összeállított egy részletes dokumentációt az egykori magyarországi volksbund vezetők tevékenységéről, akik az NSZK-ban is részt vettek különböző szervezetek – Landsmannschaftok, tartományi parlament, helyi közigazgatás – tevékenységében. A dokumentációt az NDK külügyminisztériumának is megküldték.¹¹

A politikai hatalom a magyarországi németekre, mint a nyugat-németországi föllazító politika kiemelt célcsoportjára tekintett. Ebben a kontextusban a szétszakított családok kapcsolattartása fölértékelődött. Wild Frigyes többszöri sürgetést követően végül 1966. márciusában küldte meg a Szövetség összefoglalóját az MSZMP KB Kulturális Osztálya számára a nyugatnémet fellazító politikáról, illetve annak hatásáról a magyarországi némettség körében.¹² Wild valójában csak a mindenki által ismert tényeket közölte, amit azonban a politikai elvárások szerint értelmezett. A hazalátogató kitelepítettek egy része arra törekszik, hogy „becsületes dolgozóinkban megingassa a rendszerünkbe vetett hitet. Lebecsülik eredményeinket, túlzottan jó képet festenek hazájuk életszínvonaláról, gazdasági helyzetükről és a szerintük a kapitalista rendszer által minden ember számára nyújtott lehetőségekről.” – írta.¹³ A hosszabb időre családlátogatásra kiutazóknak – különösen a műszaki

¹¹ MNL OL XIX-J-1-j-NDK-4/b.tétel 003455/1961. és XIX-J-34-b 16/d. tétel 3/48/1960.

¹² MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e. 1966. március 22. Az alábbiakban e dokumentum alapján foglalom össze a Német Szövetség tapasztalatait. Minden egyes megállapítást külön nem jegyzetelek.

¹³ MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e. 1966. március 22.

végzettségűeknek – munkaalkalmat kínáltak, megtérítették az útiköltségeiket, és segélyt is intéztek számukra.

Az anyagi különbségeknek az érintettek részéről való interpretációja, a családtagok szolidaritása, a kitelepítettek szülőfalujukat segítő gesztusai, a Landsmanschaftok kiadványaiban megjelent hírek Wild értékelésében – a politikai elvárásoknak megfelelően – a nyugatnémet revansista és fellazító politika elemeiként jelentek meg.

Az egyes esetek ismertetéséből kibontakozó kép azonban lényegesen differenciáltabb. A Németországba látogatók családtagjaiknak nem csak jobb anyagi körülményeit, lehetőségeit, de integrációjuk árnyoldalait – idegenség érzés, elnemfogadás a többségi társadalom részéről – is látták.

„A kitelepült svábok gazdaságilag megtalálják számításaikat, politikailag azonban még ma is bizonyos mértékben másodrendű állampolgároknak számítanak. A birodalmi németek nem látnak bennük teljes értékű németeket, számukra a kitelepültek tulajdonképpen nem is Reichsdeutschok, hanem csak Volksdeutschok. (...) ott az életszínvonal általában magasabb mint nálunk, ugyanakkor azt is látják, hogy mindeért sokkal jobban meg kell dolgozni, mint nálunk.”¹⁴

A Szövetség összefoglalójában kiemelte, hogy a rokonlátogatásra kiutazók közül szinte senki nem disszidál. A hazalátogatók szívesen részt vettek különböző rendezvényeken, s értékelték a magyarországi fejlődés, változás jeleit. A német nemzetiségűek többsége szorgalma és kitartása eredményeként a '60-as évek közepén már ismét a falusi lakosság tehetősebb rétegéhez tartozott. A vegyes lakosságú községekben a kitelepítetteknek a magyarokkal való viszonya általában jó volt, de a németek gyarapodását egyes helyeken nacionalista felhangok kísérték.

„A székely telepések körében nyugtalanság volt észlelhető és ezt nagyrészt a Német Szövetségi Köztársaságból hazalátogatók okozták. (...) felkeresik és fotózzák volt házaikat. Ezt a székelyek nem jó szemmel nézik, sőt egyes helyeken riadalmat is okozott, mint például Kakasd

községben. Zsók Fábián székely telepés egyik napról a másikra értékesítette juttatott házingatlanát és felköltözött Érdre.”¹⁵

Wild Frigyes beszámolójában fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a maga részéről elhárított minden – magán személyekkel és szervezetekkel történő – hivatalos kapcsolatfelvételt. Így visszautasította a FUEV delegációjának 1965. szeptemberi látogatását, amely a magyarországi németiség jogi és kulturális helyzetét akarta tanulmányozni. Kungl Józsefet 1962. nyarán Komócsin Zoltán előzetes hozzájárulásával fogadták ugyan, de a Landsmannschaft és a Német Szövetség hivatalos kapcsolatfölvételére vonatkozó kérésére nemet mondtak. Wild Frigyes Kungl kijelentését, miszerint a Landsmannschaft vezetői a kitelepített és Magyarországon élő németeket egy közösségnek tekintik, a belügyekbe való beavatkozásnak minősítette. Elhárította arra vonatkozó kérését is, hogy a Szövetség járjon közbe a magyar állami szerveknél a szétszakított családok családgyejesítése, illetve a kitelepítettek nyugdíjhoz szükséges igazolásai kiadása érdekében. Arra hivatkozott, hogy ezek a problémák csak a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok fölvételét követően oldhatók meg.

Meglepő, hogy összefoglalójában Wild Frigyes elutasító álláspontját hangsúlyozta a családgyejesítés és a nyugatnémet állam által Magyarországon élő katona özvegyeknek fizetendő nyugdíj ügyében. E kérdések megoldatlanságát ugyanis a különböző állami és pártvezetőkkel folytatott tárgyalásain évek óta maga is szorgalmazta.

A kitelepítettek és itthon maradók különböző magyar állami szervekhez a '60-as évek elejétől nyújtottak be nagy számú kérelmet mun-

¹⁵ MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e. 1966. március 22.

„Akadnak hangok, amelyek arra utalnak, hogy éleződik a magyar nacionalizmus is. (...) Bizonyos irigységet kelt a magyar ajkúakban az, hogy a németajkúak jólétben élnek, igen sokan házat építenek, autóra tesznek szert. 'Ezek a svábok mindig jól járnak, kikaparják a gesztenyét a hamuból.' hallani sok magyar ajkú között. Mindez élesíti a magyar ajkúaknak a svábokat elítélő szemléletét. Igen sok sváb nem elégszik meg házával és autójával. Nagyon sokan balatoni villát és telket vásárolnak. (...) Ez köztudomású a falvakban és ezért egyidejűleg növeli a német és a magyar nacionalizmust. Szükségesnek tartanám a magyarországi németiség történetét feldolgozni, rámutatni arra, hogy a magyarországi német nemzetiségnek a haladás mellett való állásfoglalása nem új keletű, hanem már hagyományná vált tendencia és tény” – MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e. 1966. március 22.

¹⁴ MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e. 1966. március 22.

kaidő, katonai szolgálat, vagy korábbi vagyoni helyzetüket bizonyító okiratok kiadására. A kitelepítettek számára a nyugatnémet állam által fizetendő nyugdíj, illetve a Lastenausgleich (Teherkiegyenlítési) törvény értelmében járó kárpótláshoz szükséges dokumentumok kiadását a magyar állam megtagadta. Az érintett minisztériumok – pénzügy, külügy – elutasító álláspontjukat azzal indokolták, hogy egy esetleges nyugatnémet-magyar vagyoni tárgyaláson a német fél kártalanítási ígérenyel léphetne föl, amihez Magyarország a dokumentumok kiadása révén alapot szolgáltatna. Ugyanakkor a magyar állam 1964. nyarán ahhoz hozzájárult, hogy azok a hadiözvegyek, akiknek a férje a német hadseregben teljesített szolgálatot, a Német Szövetségi Köztársasággal szembeni nyugdíjigényüket érvényesíthessék.¹⁶

Az összefoglalóban differenciáltan ítélték meg a kitelepítettek különböző szervezeteinek tevékenységét, illetve az általuk megjelentetett lapok irányultságát, hangnemét, színvonalát. Ugyanakkor nem csak az Alenben kiadott „Der Donauschwaben” című, radikális jobboldali hangvételű lapot, amely a magyarországi németek 2. világháború utáni helyzetéért kizárólag a magyar kormányok asszimilációs politikáját és a magyar nacionalizmust tette felelőssé, utasították el. Szovjetellenessége és klerikális beállítódottsága miatt elfogadhatatlannak tartották a Ludwig Leber főszerkesztésével megjelent, mérsékelt hangvételű „Unsere Post”-ot is. Ez utóbbit éppen amiatt tartották különösen veszélyesnek, „mert bizonyos mértékig szemben állónak mutatkoznak a fasiszta kurzussal, a CDU-politikáját a keresztényszocialista Bleyer-féle Kulturbund folytatójának tartják. Saját maguk Volksbund ellenességben tetszelegnek, a fasiszta Németország áldozatainak tekintik magukat, közben azonban épp úgy elfogadják a volt

¹⁶ MNL OL XIX-J-1-j 16/d. tétel 006574/1962.

„Hivatkozással 1964. április 13-án kelt, a Magyarországon lakó németajkúaknak a Német szövetségi Köztársaságban hozott hadigondozási törvény alapján fizetett járadék ügyével kapcsolatos levelére, valamint a Pénzügyminisztériumban folytatott személyes megbeszélésre közlöm, hogy a Pénzügyminisztériumnak nincs észrevétele az ellen, hogy az illetékes magyar szervek a szóban lévő járadék elnyeréséhez szükséges okmányokat kiállítsák.” – MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e. A Pénzügyminisztérium levele Wild Frigyesnek, 1964. június 9.

Oberländer-féle Menekültügyi Minisztérium támogatását és szellemi vezetését, mint a nyíltan fasiszta kurzust vivő lapok. (...) Leber ténylegesen gyűlöli a fasisztákat (értsd: volksbundistákat), sok vezetőjükkel személyes ellenszenvet táplál. Ugyanakkor nem veszi észre a jelenlegi Nyugat-Németország fasizálódását, ő a legnagyobb szovjetellenes.”¹⁷-fogalmaztak. Nyilvánvalóan nem létezett olyan stratégia a kitelepítettek részéről, s ezt Wild Frigyes is pontosan tudta, amely elfogadható lett volna a magyar állam számára. A hazatérésében reménykedőket revansistának, a kint integrálódókat magyar és szovjetellenesnek, fasisztának bélyegezték.

Az 1960-as évek közepére a szovjet blokk országainak eltérő fejlettségi szintjéből adódóan elmélyültek a KGST-n belüli gazdasági érdekellentétek. Az ideológiai és stratégiai kérdésekben megmutatókozó különbségek hatására Románia és Jugoszlávia távolodott Moszkvától és a szovjet blokk többi országától. A kapcsolatokban újra tematizálódtak olyan, az elmúlt két évtizedben jegelt konfliktusok, mint a kisebbségek helyzete.

A magyar politikai vezetés 1956 után több szempontból is sajátos helyzetben volt. Egyrészt a forradalom függetlenségi célkitűzéseit nacionalistának bélyegezte, azaz magát automatikusan antinacionalistaként határozta meg. Másrészt a legitimitációját adó többi szocialista ország támogatása miatt sem választhatta, hogy sajátos nemzeti kommunizmus építésébe kezd. Ennek megfelelően a szomszédági kapcsolatokban többször kinyilvánította, hogy a nemzetiségek ügyét belügynek tekinti.

¹⁷ MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e, 1966. március 22.

A kitelepítettek vezetői közötti ellentétek, a stratégiai különbségek megvilágítására Wild Frigyes hosszabban idéz Ludwig Leber egy korábbi, Fäul Györgynek Budapestre írott leveléből: „Az Ostburgenland tervvel kapcsolatosan pillanatnyilag csend van, de egy-két volt Volksbundista, Dr. Anton Tafferner, Dr. Weidlein, Josef Schmidt és mások nagy jövőt jósolnak neki. A Győrtől nyugatra eső területek elcsatolását Ausztriához, valamennyi Magyarországról származó németet Magyarországról, Németországból, sőt az egész világból ide telepítenék és bárhol a világon élő magyarokat pedig abba a Magyarországra, amelyik még megmarad. Bűnözők és örültek! Ugyanazok az emberek akik 1936-tól 44-ig, akik megfutamodtak és népüket cserbenhagyták. Dr. Tafferner még ma is germanizálja magyar helységneveket és büszke arra, hogy erre neki egyedül van Hitlertől és Himmlertől megbízatása.” – MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e

Elfogadta tehát, hogy a kisebbségi magyar közösségekkel kapcsolatos nemzetiségi politikát is az internacionalizmus és az automatizmus elvének alkalmazása határozza meg. Az 1960-as évek közepén a magyar pártvezetést a fentiekben ismertetett folyamatok nemzetpolitikájának, nemzetiségpolitikájának újragondolására készítették.¹⁸

Az indoklás szerint az eltelt tíz évben végbement gazdasági, társadalmi folyamatok szükségessé teszik az 1958. évi, a nemzetiségi lakosság helyzetével és a közöttük folyó politikai munka feladataival foglalkozó PB határozat felülvizsgálatát, egyes vonatkozásaiban módosítását, illetve új feladatokkal való kiegészítését. Az új állásfoglalás előkészítését a Művelődési Minisztérium végezte, a munkába azonban nemcsak az érintett megyék tanácsi és pártapparátusait, de a különböző minisztériumokat, a nemzetiségi szövetségeket, és a kérdéssel foglalkozó szakembereket – Kővágó László, Arató Endre, Kemény G. Gábor – is be kellett vonnia.¹⁹

A döntést a korábbiakhoz viszonyítva tudományos igényességgel készítették elő. Kővágó László felkérésre írta meg „A nemzetiségi kérdés a Magyar Népköztársaságban” című tanulmányát, amely kapcsán az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében 1967. július-december között vitasorozatot tartottak. A tanulmány az intézetben a szocialista hazafiság és a szocialista internacionalizmus témakörében folyó kutatás melléktermékeként készült el. A vita során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi nemzetiségekre való fókuszálás lehetővé teszi egy sor elvi kérdésnek – asszimiláció, kétnyelvűség, intézményi ellátottság –

¹⁸ Az MSZMP KB Kulturális Bizottsága 1966. március 25-én javasolta az Agitációs és Propaganda Bizottságnak az 1958. évi határozat módosítását. – MNL OL M-KS 288.f. 35.cs. 6.ö.e. és Pártállam, 382-384.

¹⁹ MNL OL M-KS Magyar Szocialista Munkáspárt Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának iratai 1967-1988. (a továbbiakban: 288.f. 36.cs.) 12.ö.e. 1967. október 30. és Pártállam, 2003. 392-396. A jelentést 1968. június 30-ig kellett elkészíteni.

²⁰ Már az ezt megelőző években is több előkészítő anyag született az 1958. évi párthatározat felülvizsgálatára. Erre vonatkozóan lásd Az MSZMP KB Kulturális Osztálya Népművelési Alosztálya feljegyzése a nemzetiségpolitika aktuális kérdéseiről, 1965. július 26. – MNL OL M-KS 288. f. 35.cs. 9.ö.e. és Pártállam, 2003. 375-381.

²¹ Az 1968. évi párthatározat előkészítésére vonatkozóan lásd még Dobos, 2008. 390-400.

a végig gondolását, ami a kisebbségi magyar közösségekkel kapcsolatos politikában is használható.²⁰

Valamennyi véleményt nyilvánító azt hangsúlyozta, hogy az új nemzetiségpolitikai irányelvek kidolgozásánál figyelembe kell venni a kérdés külpolitikai vonatkozásait. A külügyminisztérium állásfoglalásában leszögezte, hogy a magyarországi nemzetiségpolitika nyilvánvalóan befolyásolja a szomszéd országokban élő magyarság helyzetét. Ahol a kormányok sokszor mércének tekintik a mi nemzetiségi politikánkat és igyekeznek a paritás elvét követni a jogok és lehetőségek tekintetében. Egy nagyvonalú nemzetiségpolitika – érveltek a külügy munkatársai – a szomszéd országokra közvetett ösztönzéseként hatna a magyar kisebbségekkel kapcsolatos politikájukban. Károsnak tartották azt, a különösen alsóbb közigazgatási szinten tapasztalható érvelést, hogy Magyarországon a nemzetiségi kérdés az előrehaladott asszimiláció miatt már nem bír jelentőséggel. Az új nemzetiségpolitika kialakításához szükségesnek látták annak tudományos igényű föltárását, hogy érvényesülnek-e és hogyan az állampolgársági jogegyenlőség mellett a nemzetiségek sajátos etnikai érdekei a politikai, gazdasági és kulturális életben. Javasolták még a nemzetiségi szövetségek és a budapesti külképviseletek közötti kapcsolattartás szabályozását, az anyanyelvű tanárok biztosítása érdekében olyan ösztöndíjas politika kialakítását, amely a szomszéd országok felsőoktatási intézményeiben való továbbtanulást is lehetővé tennék.

Annak érdekében, hogy a szomszédos népek nyelvét minél többen elsajátítsák, támogatták, hogy a nemzetiségi iskolákban magyar nemzetiségű, az adott nyelv iránt érdeklődő gyerekek is tanulhassanak. Külön kitértek a német kisebbségre. Létszámuk és a káros nyugati

²⁰ A vita összefoglalását lásd Nemzetiségi kérdés – nemzetiségi politika. Szerkesztő: Csatári Dániel. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

²¹ Hhez kapcsolódóan lásd még Kővágó, 1976. 28-29., Kővágó 1981. 73-76. és Niederhauser Emil: Nemzetiségi politika Magyarországon a felszabadulás óta. In: Társadalmi Szemle, 1987. (XLII. évfolyam) 11. szám . 62-69.

behatás és fellazítás veszélye miatt az NDK képviselőinek intenzívebb bevonását kérték.²¹

A fentieknek ellentmond a külügyminisztérium jogi osztálya 1968. január végi állásfoglalása, amelyben nem tartotta célszerűnek, hogy a kormány a magyar-román barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötéséről szóló tárgyalásokon a romániai magyar kisebbség helyzetét fölvesse. Azzal érveltek, hogy a két állam alkotmánya és az ENSZ 1966-ban elfogadott „Polgári és politikai jogok egységokmánya” a kisebbséghez tartozók jogegyenlőségének kimondása mellett a kisebbségek kollektív jogait is biztosítja. Bár elismerték, hogy az egységokmány még nem hatályos.²²

²¹ MNL OL XIX-J-1-j II.- 725-004370/1967.

Az anyag kiegészítéseként a külügyminisztérium megküldte azon kétoldalú és nemzetközi szerződések listáját, amelyet Magyarország 1920 után kötött és amelyeknek a kisebbségeket érintő vonatkozásai is voltak. – MNL OL XIX-J-1-j II-27-00981/1968.

Ugyanakkor a külügyminisztérium nehezményezte, hogy a Társadalomtudományi Intézetből hiába kérték, nem kapták meg Kővágó László tanulmányát, sőt a vitasorozatra sem kaptak meghívót. Az akta Kővágó László tanulmányának gépelt tartalomjegyzékét és az alábbi kézzel írt megjegyzéseket tartalmazza: „Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete kérésére dr. Kővágó László kb. 80. oldalas tanulmányt írt a kérdéssel. Az anyagot kölcsön kaptuk a Délszláv Szövetségtől. Ennek az anyagnak az alapján folyt le a vita a Társadalomtudományi Intézetben és jegyzőkönyv készült a KB részére. Valószínűleg ez egy részét képezi az anyagnak majd, amely a PB elé kerül. Erre ez év júniusában (?) kerül sor. Kővágó anyagának vázlatát lemásoltuk. Ennek alapján a későbbiek során is elérhetővé válik (szükség esetén) az anyag. Szarka”

„A szóban forgó anyagot a Társadalomtudományi Intézet részéről ultrabizalmasan kezelik és tudtommal a II. sz. Területi osztály kísérletei, hogy megszerezze, eredménytelenek maradtak. Munkánkhoz, különböző nemzetiségi problémákhoz, a szomszédos országok kisebbségi problematikája összességéhez való hozzáállásunk szempontjából hasznos és üdvös volna, ha az anyagot megismernénk. (Megemlítendő, hogy a Pol. Biz. előterjesztéshez a Művelődési Minisztérium tőlünk is kért szempontokat, gondolatokat, javaslatokat.) Helyes volna a dolgot hivataltól megszerezni. Zágonyi. II.16.”

„Néhány napon belül megjelenik bizalmas kiadványként, küldenek majd Erdélyi elvtársnak. (Lakos et. inf.) Tömpéné. II/23.” – MNL OL XIX-II-27-00981-2/1968.

²² „Azokban az államokban, amelyekben etnikai, vallási, vagy nyelvi kisebbségek vannak, az e kisebbségekhez tartozó személyektől tilos megtagadni azt a jogot, hogy a csoport többi tagjaival együtt saját kultúrájukat élvezzék, hogy vallják és gyakorolják saját vallásukat és használják nyelvüket. – MNL OL XIX-J-1-j-II. 27-00981-1/1968.

Ezekben a hónapokban a külügyminisztérium több szomszédos ország véleményét is szondázta a készülő nemzetiségpolitikai határozatokkal kapcsolatban. Zágonyi György 1968. június 13-án folytatott több mint három órás megbeszélést Tikvicki jugoszláv nagykövettel. A beszélgetésre a magyar fél kezdeményezésére került sor. A nagykövet kifejtette, hogy ő személy szerint „nagyon csodálkozott, hogy mi magyarok, habár népünk egyharmada a határon kívül, a szomszéd országokban él, teljes közömbösséget mutattunk a külföldön élő magyarság iránt. Nagyra becsüli az MSZMP mély internacionalizmusát, de ennek nem kell, hogy velejárója legyen az ilyenfajta érdektelenség. (...) nagyon helyeselte az Írószövetségben e vonatkozásban nem régen elhangzottakat. Nekünk magyaroknak ez fontosabb téma, mint a románoknak, vagy szlovákoknak. (...) Ennek a legjobb módja az volna, ha saját magunknál, Magyarországon minél nagyvonalúbb módon oldanánk meg a nemzetiségi kérdést és ezzel olyan helyzetet teremtenénk, hogy szomszédaink politikailag és erkölcsileg hasonló eljárásra kényszerüljenek.” – írta Zágonyi György feljegyzésében.²³ Tikvicki Jugoszláviával kapcsolatban kifejtette, hogy ott a helyes nemzetiségpolitika az ország létének egyik feltétele. Önkritikus megjegyzéseket tett a centralizmusra, s dicsérte az öngazgatási modellt. A magyarországi nemzetiségpolitika elveit általában jónak minősítette, ami azonban „lent eltorzul.” A hazai délszlávok panaszai közül különösen a kulturális területen tapasztalhatókat – kevés a könyv, nincs lehetőség a jugoszláviai kulturális termékek behozatalára, a pécsi rádió naponta csak fél óras műsort ad – sorolta. Nem tartotta helyesnek a nemzetiségi szövetségeket mint politikai szervezeteket létrehozni és fenntartani, „mert ezek könnyen elcsúszhatnak azon hajlamuknál fogva, hogy az anyaországhoz igazodjanak, hogy az anyaországot védelmezőjüknek tartsák. Ez a veszély annál nagyobb, minél jobb, szorosabb az illető két szocialista ország viszonya.”²⁴ Ezért a szövetségek tevékenységének kizárólag kulturális területre történő korlátozását javasolta. Tikvicki állásfoglalása azért figyelemre méltó, mert ellentmond annak a folyamatnak, ami Jugoszláviában éppen ezekben a

²³ MNL OL XIX-J-1-j II-27-00981-4/1968.

²⁴ MNL OL XIX-J-1-j II-27-00981-4/1968.

hónapokban zajlott. A háború után először lehetővé vált, hogy a kisebbségek alulról szerveződő, vertikális struktúrával rendelkező szervezeteket hozzanak létre.

Ilku Pál a Művelődési Minisztérium által összeállított részletes jelentést a nemzetiségek helyzetéről és az MSZMP PB 1958. évi határozatának végrehajtásáról 1968. június 6-án küldte meg a KB Agitációs és Propaganda Bizottságának. A jelentés a korábbiakhoz viszonyítva szakszerűbben, az állításokat adatokkal és nem üres politikai formulákkal alátámasztva tett konkrét javaslatokat a nemzetiségpolitikai feladatok kapcsán.²⁵

A Politikai Bizottság 1968. szeptember 17-i határozata a magyarországi nemzetiségek helyzetéről számos ponton doktrinerebb álláspontot foglalt el, mint a jelentés.²⁶

A legszembetűnőbb, hogy míg a minisztériumi jelentés új nemzetiségpolitikai irányelvek kidolgozását tartotta szükségesnek, addig a Politikai Bizottság a folytonosságra helyezte a hangsúlyt. A nemzetiségi kérdés kezelésének változatlanóságát jelzi az is, hogy a határozat ismét 'szigorúan bizalmas' minősítéssel jelent meg, azaz a kiválasztottnak csak egy szűk köre ismerhette meg. Kimondták, hogy az 1958. évi határozatok elvei helyesek, ezért új elvi állásfoglalásra nincs szükség. Csupán a gyakorlati végrehajtás során mutatkozó hiányosságok megszüntetését, s a gazdasági, társadalmi változások következtében felmerülő új igények kielégítését hangsúlyozták. A határozat megalkotásának indokai között nem szerepel – ami szintén elvi jelentőségű különbség – a nemzetiségi kérdés növekvő nemzetközi jelentőségére való hivatkozás. A határozatból kimaradt a jelentés néhány önkritikus – így az alsóbb párt- és állami szerveknek az 1958. évi határozat végrehajtását akadályozó magatartására, vagy a nemzetiségi osztály szétverésére tett – megállapítása is. Nem emelték át a határozatba a nemzetiségek gazdasági, társadalmi helyzetére vonatkozó tudományos elemzés elkészítését és a szövetségek jogi

²⁵ MNL OL M-KS 288.f. 36.cs. 14.ö.e/1968.

²⁶ MNL OL MSZMP KB PM Titkárság (IB.SZB) nyomtatott határozatai 1957-1989. (a továbbiakban: M-KS 288.f. 20.cs.) 548.ö.e/1968.

Az alábbiakban a jelentés és a határozat közötti legszembetűnőbb különbségeket ismertettem. A jelentés és a határozat különbségeire vonatkozóan lásd még Föglein, 2000c. 79-84.

státusza újragondolásának igényét sem, holott ezek az elemek egy új nemzetiségpolitika alapfeltételeiként fogalmazódtak meg.

Lényegesen árnyaltabban és strukturáltabban foglalkozik a jelentés mind az elméleti, mind a gyakorlati kérdésekkel. Utóbbiak közül mindkét dokumentumban a nemzetiségi oktatás áll a középpontban. Ami egyúttal azt is jelzi, hogy a nemzetiségpolitikát nem akarták más területek felé – például az önszerveződés – megnyitni. A jelentésben számtalan problémát fogalmaztak meg a nemzetiségi lapok és rádióadások, a kétnyelvű feliratok, a nemzetiségi utónevek anyakönyvezése, a könyvtárak fejlesztése kapcsán. Ezekre a határozatban csak általános feladat meghatározásokkal reagáltak. Egyúttal előírták, hogy a megyei pártbizottságok és tanácsok közös üléseken vitassák meg az adott megye területén élő nemzetiségek helyzetét és gondoskodjanak az egyes települések szintjéig lemenően a konkrét tennivalók meghatározásáról. Az elhatározott intézkedések anyagi fedezetét elvben a pénzügyminisztériumnak kellett biztosítani.²⁷

Az elvi kérdések közül mindkét dokumentumban az asszimiláció és a nacionalizmus jelenségei kaptak kitüntetett figyelmet.

Az asszimiláció kapcsán a PB-határozat a következőket hangsúlyozta: „Nemzetiségpolitikánk egyértelműen és határozottan elveti a nemzetiségek asszimilációja siettetésének koncepcióját. Egyesek azonban vétenek e helyes elv ellen. Előfordult, hogy kétnyelvű iskolákban „magyarosító” szándékkal lépnek fel; sokszor túlságosan könnyen tudomásul veszik a nemzetiségi szülők esetenként és helyenként – főleg egzisztenciális megfontolásokból adódóan – jelentkező közömbösséget gyermekeik nemzetiségi nyelven való oktatása iránt.”²⁸

Figyelemre méltó, hogy a PB-határozat a magyarországi nemzetiségek asszimilációja okaként kizárólag a helyi oktatás szintjén egyesek részéről megnyilvánuló „siettető” magatartást nevezi meg. Megkerülve ezzel egyrészt a bonyolult folyamat sokoldalú értelmezését, másrészt a szembenézést azzal, hogy az asszimiláció fölgyorsulása az automatizmus

²⁷ MNL BKML XXIII.2.a. 001/1968. Fehér Lajosnak, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettesének bizalmas utasítása a megyei tanácsoknak., 1968. november 5.

²⁸ MNL OL M-KS 288.f. 20.cs. 548.ö.e/1968.

elvé alkalmazásának, és a részben elhanyagoló, részben diszkrimináló nemzetiségpolitikának köszönhető. A végbement folyamatot természetesen, kizárólag a gazdasági, társadalmi átalakulás következményeként értékelték. S nem merült föl az asszimiláció mérséklése, vagy fékezése. Ez az értelmezés köszönt vissza a legtöbb megye értékelő jelentéseiből is.²⁹

Pozsgay Imre az MSZMP Bács-Kiskun megyei Végrehajtó Bizottsága és a megyei tanács közös ülésén a következőképpen fogalmazott: „ki-ki szabadon választhassa azt, hogy milyen nemzetiséghez sorolja magát. (...) alkotmányba és törvénybe ütköző cselekmény, ha valakit erőszakos úton asszimilációra kényszerítenek, de nem szabad ezt a folyamatot társadalmi rossznak és ellenszenvesnek tekinteni, mert alapvető, lényegbe vágó strukturális változások mentek végbe Magyarországon és ezt a folyamatot nem lehet erővel visszatartani.”³⁰

Pozsgay Imre, aki ekkor a Bács-Kiskun megyei pártvezetés egyik meghatározó alakja volt, azt hangsúlyozta, hogy csak egy elvi megalapozottságú nemzetiségpolitika lehet hatással a határon túli magyarság helyzetére. „A nemzetiségeket és különböző népcsoportokat nem valamiféle elválasztó falnak, hanem ellenkezőleg hídnak kell tekinteni, akik összekötnek bennünket. Közép- és Kelet-Európa történelmében sajnos ez ritkán volt így, és nekünk marxista módon kell minden állampolgár

²⁹ Az alábbiakban a megyékben 1968. ősze és 1969. nyara között megtartott megyei, járási párt- és tanácsi közös vb ülések jegyzőkönyvei, határozatai alapján foglalom össze a PB-határozattal kapcsolatban megfogalmazott különböző véleményeket. Lásd MNL OL M-KS 288.f. 36.cs. 11.ö.e, 14.ö.e., MNL BKML XXXV.1. 1. f. 36. cs. 336. ö.e., MNL BML XXXV.1. 1.f. 4.ö.e., MNL TML MSZMP Tolna Megyei Bizottsága iratai 1957-1989. Végrehajtó Bizottság ülés jegyzőkönyvei (a továbbiakban: XXXV.1.a. 3.cs. 326.ö.e. és Összefoglaló jelentés a megyei párt és tanácsi vb-üléseken 1969-ben tárgyalt nemzetiségi előterjesztésekről, 1970. május 22. – MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 12. ö.e., és Pártállam, 485-492.

A megyei sajtó nem közvetlenül, de reagált a határozatokra. 1969 és 1970-ben több cikk jelent meg az adott megyékben élő nemzetiségek helyzetéről. Erre vonatkozóan lásd Halványuló hagyományok- négy falu szövetsége. – In: Dunántúli Napló, 1969. március 5. 3., A hazai délszlávok (részletek egy készülő tanulmányból.) – In: Dunántúli Napló, 1969. április 20. 5., Hazai németiségünk. – In: Dunántúli Napló, 1969. április 27. 6., Mikor lesz német múzeum. – In: Dunántúli Napló, 1970.január 12. 3., A nemzetiségek helyzete a siklósi járásban. – In: A nemzetiségek helyzete a siklósi járásban. 1970 június 4. 3.

³⁰ MNL BKML XXXV.1. 1.f. 3.cs. 336.ö.e.

igényét kielégítő nemzetiségi politikát folytatni. A határon kívül lévő magyar sajtót figyelve megállapítható, hogy rendkívül kritikusan figyeli a Magyarországon folyó nemzetiségi politikát.³¹

Általánosan fogalmazott a határozat a nemzetiségi igények kapcsán is, azok normatív meghatározása nem történt meg. Ezzel ismét megyei, helyi szintre szorította le a konkrét igények kapcsán kibontakozó konfliktusokat. Területi szinten a „ne hajtsuk túl a dolgot” álláspontot hangsúlyozták. Az intézményi ellátottságot az oktatásra és esetleg a könyvtárakra vonatkoztatták. A kétnyelvű táblák kihelyezését minden megyében fölöslegesnek, túlzásnak tartották. Elősegítette ezt az értelmezést a határozat e kérdésben is általános, számos részletet nyitva hagyó megfogalmazása. Eszerint a „nemzetiségek által nagyobb csoportban lakott településeken, különösen a határ menti területeken – a helyi igényektől függően – meg kell oldani a kétnyelvű feliratok, hirdetések kérdését.”³² Fehér Lajos a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettese a nemzetiségekre vonatkozó párthatározat egyes pontjainak végrehajtását szabályozó utasítását 1968. november elején juttatta el a megyék vezetéséhez. A nemzetiség tagjai fő szabályként csak azokban a községekben kérhették, ahol arányuk az 50%-ok elérte. Ettől eltérni csak indokolt esetben, határ menti települések kapcsán lehetett. Minden kérést jóvá kellett hagynia mind a megyei, mind a járási vagy városi párt- és tanácsi vezetésnek is.³³

Több megyében a kölcsönösség elvére – azaz a szomszéd országokban a magyar kisebbségi közösségeknek sincs biztosítva – hivatkozva utasították vissza a nemzetiségek kéréseit. Kővágó László, aki a Bács-Kiskun megyei testület ülésén vett részt, ez ellen érvelt. Kifejtette, hogy a nemzetiségi igényeket nem szabad a kölcsönösség alapján elbírálni, hiszen minden ország nemzetiségi viszonyai mások. Sőt, egy-egy országon belül is különböző helyzetű kisebbségi közösségek élnek. Azt hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi kérdést nem önmagában kell szem-

³¹ MNL BKML XXXV.1. 1.f. 3.cs. 336.ö.e.

³² MNL OL M-KS 288.f. 20.cs. 548.ö.e/1968.

³³ MNL BKML Bács-Kiskun Megyei tanács Titkárságának iratai. TÜK iratok. (a továbbiakban: XXIII. 2.a.) 001/1969.

lélni, mert a kisebbségek integrációja a magyar gazdasági, társadalmi fejlődésnek a feltétele is.³⁴

Hangsúlyosan jelent meg a határozatokban a nacionalizmus kérdése is. A korábbiaktól eltérően azonban a dokumentum nem foglalkozik a magyarországi társadalomban meglévő nacionalista jelenségekkel. Kizárólag annak külpolitikai aspektusait, különösen a szocialista országokban tapasztalható erősödését emelte ki. Konkrét példaként említi az NSZK-nak a hazai németek körében folytatott ellenséges propagandáját, a szlovák lapokban 1968-ban megjelent nacionalista hangvételű cikket, illetve a szomszéd országok egyes szervei részéről az utóbbi években megnyilvánuló érdeklődést a magyarországi nemzetiségek helyzete iránt. Ugyanakkor nehezményezi, hogy „azok a magyar kezdeményezések, hogy a kulturális egyezményekben – a kölcsönösség alapján – a nemzetiségek kulturális fejlődést segítő pontokat vegyünk, visszautasításra találtak. Különösen nagy az elzárkózás Románia részéről.”³⁵

Az NSZK-nak a magyarországi németek között végzett bomlasztó, befolyásoló tevékenységeiként említi az egykori SS-katonák özvegyeinek fizetett nyugdíjat. Figyelmen kívül hagyva, hogy a magyar állam 1964-ben hozzájárult ahhoz, hogy az érintettek élhessenek ezzel a lehetőséggel.³⁶

A helyi társadalomban korábban tapasztalt nacionalista jelenségek – a megyei jelentések szerint – megszűntek, vagy meggyengültek. A Tolna megyei jelentésben ugyanakkor kihangsúlyozták, hogy a németeknek a kitelepítettekkel való kapcsolattartása természetes emberi igény, ezért annak nacionalista, vagy sovíniszta jelenségként való megbélyegzése káros. „Ugyanakkor megemlíteném azt is, hogy beszéltem Romániában, Erdélyben élő magyar elvtársakkal és az a meglátásom,

³⁴ MNL OL M-KS 288.f. 20.cs. 548.ö.e/1968.

³⁵ MNL OL M-KS 288.f. 20.cs. 548.ö.e/1968.

³⁶ A határozat szerint egy év alatt a nyugdíjban részesítettek száma 100-ról 1000-re nőtt. A nyugdíj fizetés legális voltáról nem vettek tudomást a megyék sem. „Az eltűnőben lévő nemzetiségi ellentétek felszín alatti lappangását szítja – különösen a vegyes lakosságú községekben – hogy a második világháborúban elesett SS-ek Magyarországon lakó hozzátartozói részére az NSZK nyugdíjat folyósít. A Pénzügyi Központ 1969. évi adatai alapján Baranya megyében 1897 fő, havi 578.789 Ft összegben kap nyugdíjat.” – MNL BML XXXV. 1. 4.ö.e.

hogy az ottani magyarok is legalább annyira ápolják a magyar nacionalizmust.”³⁷ – írták.

Kövágó László az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya számára készített összefoglalójában³⁸ megállapította, hogy a megyei jelentések alátámasztják a PB-határozat megállapításait. Azaz 1958-1968 között a megyei apparátusok gyakorlatilag nem foglalkoztak a nemzetiségek problémáival. Alig történt valami a könyvtárak nemzetiségi könyvekkel való ellátása terén, csak néhány településen alkalmaztak kétnyelvű feliratokat. S csak elvétve akadt példa arra, hogy utcákat, intézményeket nemzetiségi származású személyről neveztek el. Az oktatás terén többé-kevésbé általános problémaként jelentkezett, hogy nemzetiségi óvónők hiányában a szülők kérése ellenére sem tudtak nemzetiségi óvodai csoportokat indítani. A körzetesítés hatására nagy számban szűntek meg nemzetiségi iskolák, hiányoztak a nyelvtudással rendelkező pedagógusok, s nem volt megfelelő színvonalú a pedagógusok képzése, továbbképzése sem. A megyei és járási tanácsi apparátus pedig nem volt alkalmas arra, hogy szakszerűen foglalkozzon a nemzetiségi oktatás kérdéseivel.

Kövágó László kiemelte a jelentések egyenetlenségét, nehezményezte, hogy többségük csupán a ténymegállapításokra szorítkozik és meg sem kísérli a folyamatok értelmezését, a negatív jelenségek magyarázatát. Hiányolta a gyakorlati intézkedéseket. Csupán Vas megye szombathelyi és körmendi járásában hoztak létre tanácsadási jogkörrel rendelkező nemzetiségi bizottságot, s a kétnyelvű feliratokat is csak néhány településen helyezték ki.

Több megyében a nemzetiségi kérdést a szomszédos országokban élő magyarság problémáival azonosították, s általános volt az a nézet, hogy „nálunk nincs nemzetiségi probléma, ne mi magunk csináljunk

³⁷ MNL TML XXXV. 1.a. 3.cs. 326. ö.e.
Neue Zeitung?

³⁸ Összefoglaló jelentés a megyei párt és tanácsi vb-üléseken 1969-ben tárgyalt nemzetiségi előterjesztésekről, 1970. május 22. – MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 12. ö.e., és Pártállam, 485-492.

A jelentés legfőbb megállapításait az alábbiakban foglalom össze. minden megállapítást külön nem jegyzetelek.

azzal, hogy sokat feszegetjük”.³⁹ Kővágó épp e szemlélet miatt hangsúlyozta, hogy „kívánatos lenne néhány alapelv egyöntetű értelmezésének és gyakorlati alkalmazásának kialakítása.”⁴⁰

A '60-as évek második felében az európai enyhülési folyamat, a szovjet blokk országai között megváltozott viszony és a gazdasági, társadalmi átalakulás hatással volt a nemzetiségek helyzetére, a nemzeti-ségi problémák megítélésére is. A magyarországi nemzetiségek helyzetével foglalkozó 1968. évi PB-határozat a politikai vezetésnek az említett folyamatokra adott reakciójának tekinthető, amelyben egy új, de legalábbis lényeges elemeiben módosított nemzetiségpolitika irányelvei fogalmazódtak meg.

A határozat a folytonosságra helyezte ugyan a hangsúlyt, ezért a tíz évvel korábbi, 1958. évi PB-határozat elveinek helyességét hangsúlyozta. A pártvezetés nem vállalta fel tehát a radikális váltást, illetve azt a látszatot keltette, hogy csupán az elvek hatékonyabb gyakorlati érvényesülését kell elősegíteni. Ha azonban ettől a kommunikációtól eltekintünk, s a szöveg tartalmát, illetve ami kimaradt belőle, valamint a határozatoknak a mindennapokban kifejtett hatását vizsgáljuk, több fontos kérdésben is megállapítható a szemléletváltás.

A korábbiakhoz viszonyítva lényeges változást jelentett az *asszimiláció* folyamatának megítélése. A politikai hatalom immár elvetette az automatizmus elvét, azaz a kisebbségi közösségekkel szemben nem fogalmazta meg elvárásaként a magyar társadalomba való beolvadásukat. Ezzel *expressis verbis* elismerték, hogy a nemzetiségek társadalmi integrációja nem valósítható meg nemzeti identitásuk megőrzése nélkül. Ugyanakkor az államnak a kisebbségek fölgyorsult asszimilációjában játszott szerepét, felelősségét elhárították. Bár az előkészítés során íródott elemzések rámutattak az asszimilációs trendek és a 2. világháború utáni államhatalmi represszió – németek kitelepítése, szlovák-magyar lakosságcsere, délszláv

³⁹ Összefoglaló jelentés a megyei párt és tanácsi vb-üléseken 1969-ben tárgyalt nemzeti-ségi előterjesztésekről, 1970. május 22. – MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 12. ö.e., és Pártállam, 485-492.

⁴⁰ Összefoglaló jelentés a megyei párt és tanácsi vb-üléseken 1969-ben tárgyalt nemzeti-ségi előterjesztésekről, 1970. május 22. – MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 12. ö.e., és Pártállam, 485-492.

vokkal szembeni retorziók – közvetlen összefüggéseire, ezeket a magyarázatokat a határozatba nem emelték be. A fölgyorsult asszimilációt a két világháború közötti nemzetiségpolitika és a 2. világháború után végbe ment gazdasági, társadalmi változások természetes hatásával magyarázták. De a dilemma többé nem úgy vetődött föl, hogy az államnak az 'asszimiláció lassítása vagy gyorsítása'-e a feladata, s ezt milyen eszközökkel teheti. Sokkal inkább előtérbe került, hogy milyen körülményekre, intézményekre van ahhoz szükség, hogy egy adott személy nemzeti identitását megőrizhesse, s azt szabadon vállalhassa.

Másik fontos eleme volt a határozatnak, hogy az egyes kisebbségek állami megítélésében meglévő *különbségtétel* megszűnt. Az államhatalom az '50-es évektől kezdődően ugyan azt hangoztatta, hogy a nemzetiségek megítélésének egyetlen kritériuma, hogy „tagjai hogyan teljesítik a szocialista építésből rájuk háruló feladatokat.” Ez azonban nem vonatkozott a német és délszláv közösségekhez tartozókra. A velük szembeni diszkriminatív bánásmódot, politikai megbélyegzettségüket az állampolgári jogegyenlőség formális biztosítása ellenére, egészen a '60-as évek elejéig fönntartották. S csak ezt követően került sor e kollektív bűnösség feloldására. Ennek egyik első és fontos lépése volt a német és délszláv nemzetiség tagjai tevékenységének differenciált megítélése. A közösség bűnösség-stigmája a Volksbund-vezetők, az SS-katonák, vagy a titóista különutas politikát támogató délszláv vezetőkre helyeződött át. Bár ez a kommunikáció sem nélkülözte a kollektivitást, ugyanakkor a közösség tagjai számára nyilvánvalóvá tette, hogy az államhatalom immár nem ab ovo tekinti őket bűnösnek és ellenségnek.

A harmadik fontos eleme a határozatnak a *külpolitikai szempontok*, a szomszéd országokban élő magyarság helyzetének a korábbiaknál lényegesen nagyobb mértékben történő figyelembe vétele. Kétségtelen, hogy a trianoni békeszerződést követő évtizedekben a magyar kormányok nemzetiségpolitikáját és a szomszéd országokkal való kapcsolatát, különböző módon és mértékben, de befolyásolta a határon túl élő magyarság helyzete. Fontos azonban e kölcsönhatás mértékét és módját minden esetben vizsgálni.

Közvetlenül a 2. világháború után a magyar kisebbségi közösségek helyzete minimális szerepet játszott Magyarország és a szomszéd orszá-

gok kapcsolatában, illetve a hazai nemzetiségekkel szemben kialakított nemzetiségpolitikában. A magyar pártvezetés számára bel- és külpolitikai vonatkozásai miatt csak a '60-as évek elejétől értékelődött föl ismét a kisebbségi sorban élő magyarság helyzete. Kétségtelen, hogy a nemzetiségpolitika elveinek újragondolásában szerepet játszott a határon túl élő magyarság romló helyzetére való reagálás. Nem hagyható azonban figyelmen kívül az sem, hogy a különböző nemzetközi szervezetekben, az európai tudományos és közgondolkodásban a nemzeti-, nemzetiségi kérdés elvi szintű rendezésével egyre többet foglalkoztak. Azaz a nemzeti-kérdés különböző aspektusai ismét a fókuszba kerültek. A politikai hatalomnak mindenekelőtt a magyarországi kisebbségek megoldatlan problémáira kellett választ találni, ami szükségszerűen együtt járt a világháború utáni nemzetiségpolitika korrekciójával.

A szemléleti váltást jelzi a tudományos kutatók bevonása a döntés-előkészítésbe, a különböző állami- és pártszervezetek közötti nyíltabb és konkrétabb párbeszéd.

Ugyanakkor az 1968. évi PB-határozat negatívuma megkésettsége, és sok tekintetben felemás volta. Azaz egyszerre van benne jelen a liberalizáció és a dogmatizmus. Ez utóbbit jelzi, hogy szövegszerűen sem az új szemléletet, hanem a folytonosságot hangsúlyozták. A kérdés kezelésének változatlanágát jelzi a határozat titkos minősítése is. A határozatok nyilvánosságra hozatala, ismertetése – megyei, járási, helyi apparátusok – formális volt. Egyenletlenné teszi a határozatot, hogy az elvi, elméleti fejtegetések és a gyakorlati feladat meghatározások keverednek benne.

Figyelemre méltó az a tanácstalanság és zavarodottság, amely a megyei tanácsi- és pártapparátus ülésein megmutatkozott. Egyrészt érzékelték a nemzetiségekkel szembeni nyitottabb politikát, másrészt a kérdésnek az elmúlt másfél évtizedben történt lefojtottsága után, nem tudtak az új elvárásokkal mit kezdeni. Ezért részint negligálták a határozatból rájuk háruló feladatokat, részint fölsőbb utasításra vártak.

Az érdemi szemléletváltást a gyakorlat igazolta vissza. A '70-es évek első felében megkezdődött a szövetségek működésének óvatos demokratizálása. A munkaértekezletek résztvevőinek egyharmadát a közösség tagjai választhatták, a nemzetiségi lapok szerkesztőségeinek mozgástere

megnőtt, személyi összetételének kialakításakor már nem csak a politikai megbízhatóság, de a szakmai kompetenciákat is figyelembe vették. A különböző szintű állami és pártszervezetek rendszeresen foglalkoztak mind a határon túli magyar közösségek, mind a magyarországi nemzetiségek helyzetével. A Hazafias Népfrent területi szervein belül megalakulhattak a nemzetiségi bizottságok. A döntés-előkészítés tudományos megalapozottsága érdekében egyrészt létrehozták a nemzetiségekkel foglalkozó kutatócsoportokat, másrészt a nemzetiségi intézményekre vonatkozó alapidokumentációt.⁴¹

⁴¹ Az 1968. évi párthatározatok értékelésére vonatkozóan lásd még Dobos, 2011. 87-90., Kővágó, 1981. 78., Sewann, 2015. 392.

Hajnáczy Tamás

„A párthatározat szellemében...”

*A Kádár-korszak cigánypolitikájának végrehajtása
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében¹*

Néhány évnyi előkészítő munkát követően a Magyar Szocialista Munkáspár Központi Bizottság Politikai Bizottsága (MSZMP KB PB) 1961. június 20-án kiadta „a cigánylakosság helyzetének a megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” szóló határozatát. A rendeletalkotók célja egyrészt az volt, hogy lefektessék a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikájának az alapjait, másrészt, hogy közös mederbe tereljék a különböző szervek és megyei tanácsok ez irányú tevékenységét. A korábbi évek megyei kezdeményezéseit összességében a következőképpen ítélte meg a dokumentum: „Az utóbbi években a tanácsi végrehajtó bizottságok tanulmányozták és megtárgyalták a területükön élő cigánylakosság helyzetét, foglalkoztak átnevelésük lehetőségeivel, terveket készítettek, amelyek számos konstruktív javaslatot és intézkedést tartalmaznak. Ugyanakkor –esetenként – helytelen, erőszakos intézkedések is előfordulnak”² A párthatározat a magyarországi cigányság lélekszámát kétszázezer főre becsülte, a lakhatás és a foglalkoztatás mikéntje alapján pedig három csoportba sorolta őket, létrehozva a „beilleszkedett”, a „beilleszkedésben” lévő és a „be nem illeszkedett” kategóriákat. Célként jelölték meg a cigányság teljes foglalkoztatottságát, iskolázottságának az emelését, illetve a cigánytelepek mihamarabbi felszámolását. Továbbá a Politikai Bizottság határozatában leszögezte,

¹ A kényszerasszimilációs cigánypolitikáról Lásd bővebben: Hajnáczy Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikáig. In: Esély, 5. sz. 54-92. pp. A tanulmányhoz felhasznált országos szervek forrásai fellelhetők a következő forráskiadványban, vagy forrásközlésben: Hajnáczy Tamás: „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956-1989. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. Hajnáczy Tamás: Titkos ügyiratok a pártállam cigánypolitikájából. In: Romológia, 2014. 6-7. sz. 110-143. pp.

² MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ó. e.

hogy a magyarországi cigányság nem tekinthető nemzetiségnek és az ilyen irányú törekvéseket pedig egyenesen károsnak ítélte, mivel gátolják a cigányság „beilleszkedését”. A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének azon szerepét ugyan kiemelte, hogy a megyei tanácsokat és a társadalmi szerveket valamelyest mozgósította a kérdést illetően, azonban a cigányság átnevelésére alkalmatlannak minősítve, felszámolásra kárhoztatta. A kényszerasszimilációs cigánypolitika legfőbb eszközét a cigányság hagyományos megélhetési formáinak a következetes tiltásában és a nehéz-iparba történő betagozásában látta, valamint a cigánytelepek felszámolásában, a cigányokat a nem cigány lakosság közé történő széttelepítésében.³

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettes 1961 novemberében a – párthatározatnak megfelelően – körlevélben többek között felhívta a megyei tanácsok figyelmét arra, hogy a Politikai Bizottság állást foglalt, illetve határozatot adott ki a magyarországi cigányság helyzetével kapcsolatosan. A rendelet maradéktalan végrehajtásának az érdekében, az elnökhelyettes számos területet érintve utasításokat fogalmazott meg a felsőbb szerveknek melyek közül kiemelendő, hogy a dokumentum a megyei tanácsok művelődésügyi osztályainak állandó bizottságait téve felelőssé megszüntette a korábban létrehozott, a cigánysággal foglalkozó szervezeti egységeket. A művelődésügyi osztályoknak azt is előírta az elnökhelyettesi utasítás, hogy 1962 márciusáig készítsék el és terjesszék a VB elé a „cigánykérdés felszámolásának távlati terét”, a megyei tanácsok elnökeinek pedig meghagyta, hogy tegyenek lépéseket az alsóbb szervek mihamarabbi tájékoztatására és folyamatos ellenőrzésére.⁴

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság (MTVB) Művelődésügyi Osztálya a fentebb ismertetett utasításoknak megfelelően elkészítette a „Távlati terv a cigányság elmaradott rétegeivel kapcsolatos feladatok megoldására” című munkaanyagot, melynek tárgyalását

³ MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ó. e.

⁴ Hajnáczy Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. In: Múltunk, 2013. 1. sz. 245-247. pp. vagy Nagy Pál (szerk.): „Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.” Válogatás a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei cigányság történetének forrásaiból (1951-1961). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010. 344-345. pp.

a Végrehajtó Bizottság 1962 márciusában tűzte napirendre.⁵ Az ülésen a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökhelyettese a – jegyzőkönyv tanúsága szerint – külön felhívta a figyelmet arra, hogy az előterjesztés a felsőbb szervek határozataiban foglaltak alapján készült el, egyúttal szorgalmazta annak kiegészítését is: „*A jelentés, amely ma a VB. elé került, a Politikai Bizottság és a kormányhatározat alapján készült, s célja az, hogy a 28.000 főre tehető cigánylakosság problémáinak megoldásában előrehaladás történjen. [...] Javasolja a tervezetet azzal kiegészíteni, hogy úgy a tanácsi, mint az állami vállalatok, állami gazdaságok vezetői az ottani párt és tömegszervezetek a Politikai Bizottság és Kormány határozatában foglaltaknak megfelelően kezeljék a cigánykérdést.*”⁶ A Távlati terv döntően korábbi jelentésekre alapozva egy viszonylag rövid összefoglalást adott a megyében élő cigány lakosság helyzetéről, melyből levonta azt a következtetést, hogy a nehézségek számos területet érintenek, mégpedig a foglalkoztatást, az oktatást és a lakhatást.⁷ A tervezet az imént említettek után tért rá arra, hogy a „*Párt- és Kormányhatározat szellemében*” a Végrehajtó Bizottság milyen intézkedéseket tart szükségesnek. A cigánytelepek felszámolásával kapcsolatosan leszögezte, hogy öt év alatt 30 százalékukat fel kell számolni, mely során jelentős mértékben az ingyenes házhelyjuttatásra szükséges hagyatkozni. Az egészségügyi szerveknek pedig előírta, hogy a cigánytelepen fokozzák az egészségügyi felvilágosító tevékenységüket, építsék ki a tanácsi összekötők rendszerét, illetve tegyenek lépéseket a csecsemőhalandóság visszaszorítására. A foglalkoztatás terén a tervezet utasította a vállalatokat, hogy a „*munkára jelentkező, vagy hozzájuk irányított cigányokat a párthatározat szellemében fogadják*”, továbbá a cigány dolgozókat a nem cigány dolgozókkal egyenrangúan közvetítsék ki az illetékes munkaerő irányító irodák. Továbbá elrendelte, hogy szorítsák szövetkezetek keretei közé a hagyományos cigány megélhetési formákat (pl.: üstfoltozó, kosárfonó, téglaegető) az időszakos vándorlás visszaszorítása érdekében. Az oktatás területén a cigány lakosság körében meglévő nagymértékű analfabetizmus felszámolását tűzték ki

⁵ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

⁶ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

⁷ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

célul. A cigány gyermekek esetében pedig az általános iskola elvégzését szertették volna elérni akár túlkoros osztályok szervezése által.⁸

A MSZMP KB PB 1963 márciusában értékelt első ízben a pártállam néhány évvel korábban lefektetett cigánypolitikájának az eredményeit, a párthatározat végrehajtásának a tapasztalatait. A megyei tanácsok e téren kifejtett intézkedéseit és munkásságát összegzőképpen a következőképpen minősítette az ülésen előterjesztett jelentés: „*A Politikai Bizottság határozata óta elsősorban az államapparátus területén foglalkoznak a cigánylakosság helyzetének a megjavításával. A megyei tanácsok távlati tervet készítettek, de azok végrehajtása korlátozott anyagi és munkába állítási lehetőségek miatt vontatottan halad. A viszonylag rövid idő miatt lényeges változás nem következett be.*”⁹ A különböző területeket sorra véve vajmi kevés kedvező fejleményről adott számot a beszámoló; az állandó munkaviszonnyal rendelkező cigányok aránya elenyésző mértékben emelkedett, ugyan a cigány gyermekek beiskolázása megtörtént, azonban az írástudatlanság visszaszorítása terén komolyabb előrelépés nem következett be. Legsúlyosabb problémák a cigánytelepek felszámolása terén adódtak, a pártállam felső vezetése ténylegesen ekkor szembesült azzal, hogy az ingyenes házhelyjuttatás lehetősége megszűnt¹⁰ és az OTP által nyújtott feltételeknek az érintettek nem tudtak eleget tenni. Az imént említettek miatt a PB utasította az illetékes minisztériumokat és felsőbb szerveket, hogy dolgozzanak ki egy tervezetet a cigánytelepek mihamarabbi felszámolásának az érdekében.¹¹ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiadta a 2014/1964. számú határozatát a „*szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról*”,

⁸ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

⁹ MNL OL M-KS-288. f. 5/1963/293. ó. e.

¹⁰ Az 1951-ben rendeletileg lefektetett ingyenes házhelyjuttatást, egy határozat már 1957-ben hatálytalanította. Vagyis az elnökhelyettesi utasítás már megfogalmazásakor tévesen számolt az ingyenes házhelyjuttatás lehetőségével a cigánytelepek felszámolásával kapcsolatosan. Lásd bővebben: 35/1957. (VI. 21.) Korm. számú rendelet a házhelyértékesítés szabályozásáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 292. p. 155/1951. (VIII. 14.) M. T. számú rendelet az egyéni családház építkezéssel kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Jogi és Államtudományi Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1952. 259-260. pp.

¹¹ MNL OL M-KS-288. f. 5/1963/293. ó. e.

melyben lefektette az úgynevezett CS-lakás program alapjait.¹² Az imént említett rendelet kiegészítésére „titkos ügyiratként” kiadott 3162/1964. számú kormányhatározat tartalmazta a felsőbb szerveknek megfogalmazott utasításokat és ideológiai állásfoglalásokat. Kiemelendő, hogy az Építésügyi Minisztériumnak felmérést kellett készítenie a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepekről” még az adott évben.¹³ Az összes települést számba vevő országos vizsgálat eredményeképpen felszínre bukkott, hogy a rendelet hatálya alá tartozó telepeken, közel 49 ezer lakásnak alig-alig nevezhető építményben, 55 ezret meghaladó számú család, több mint 220 ezer személy lakott. A megyéket tekintve a felmérésből az is kiderült,¹⁴ hogy Borsod-Abaúj-Zemplénben volt a legkiterjedtebb a nyomortelepek világa, 4792 lakásféleségben, 5514 család, 25631 ember lakott.¹⁵ Az illetékes minisztériumnak más szervekkel karöltve a telepek felszámolásának tervezetét, ütemezését is ki kellett dolgozniuk, mely során elsődleges szempontként szükségeltett tekinteniük a határozat értelmében arra, hogy az idegenforgalom által érintett cigánytelepeket mihamarabb eltüntessék a turisták, vagy a nyugati sajtó szem elől.¹⁶ A kormányhatározatok végrehajtása érdekében az Építésügyi Minisztérium (ÉM) a Pénzügyminisztériummal (PM) együtt már 1965 februárjában kibocsátotta a 2/1965. ÉM-PM számú együttes rendeletét, melyben véglegesítésre került a CS-lakás program valamennyi részlete.¹⁷

¹² MNL OL XIX-A-83-b 2014/1964. (367. d.)

¹³ MNL OL XIX-A-83-b 3162/1964. (351. d.)

¹⁴ A felmérés többek között a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található településekről, valamint a telepek jelegéről is szolgáltat adatokkal. Lásd bővebben: Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Socio-typo, Budapest, 1998. 301-302. pp. Berey Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása 1961-1989. In: Berey Katalin – Horváth Ágota (szerk.): Esély nélkül. Vita Kiadó, Budapest, 1990. 37. p.

¹⁵ Hajnáczy Tamás: „Attól, hogy munkát meg lakást adnak neki, még nem lesz ember a cigány” – avagy a pártállam cigánypolitikája. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához. Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2015. 372-373. pp.

¹⁶ Uo. 337-338. pp. MNL OL XIX-A-83-b 3162/1964. (351. d.)

¹⁷ A CS-lakás programban azon személyek vehettek részt, akik legalább két éves folyamatos munkaviszonnyal rendelkeztek, jövedelmük meghaladta a havi 1000 Ft-ot, az

Az MTVB 1964 júliusában¹⁸ tárgyalta a *Távlati terv* végrehajtásának a tapasztalatait, az ülésen felszínre buktak az egyre szaporodó nehézségek és a tanácsi apparátus működésének a nehézkessége. Az ülésen előterjesztett jelentés megállapította, hogy a cigánytelepek felszámolása terén semmilyen előrelépés nem történt, csupán helyenként WC-k, szeméttárolók építésébe kezdtek, vagy bevezették a villanyt az illetékes tanácsok. Azonban a cigánytelepek továbbra sem biztosítottak sokkalta megfelelőbb körülményeket az ott élő lakosoknak: „Csökken ugyan a tetves telepek száma, de a 379 telepből még mindig 140-150 telepen található a fertőzést terjesztő féreg. [...] A megye cigánylakosságának 8-10%-a gyógyíthatatlan betegségben szenved. Nagyon sok a tbc-s és fertőzőes megbetegedés, amely bizonyos mértékben lakásviszonyukból és a telepek egészségtelen környezetéből adódik.”¹⁹ A megyei vezetés a kilátástannak tűnő helyzet miatt kimondottan kedvezően fogadta az ülésen a 2014/1964. számú kormányhatározat, mivel abban látták az egyedüli megoldást. A cigánytelepeken az egészségügyi szervek ellenőrző és felvilágosító tevékenysége ugyan a cse-csemőhalandóság visszaszorításán keresztül éreztette a hatását, azonban gyakran tettelegességgig fajuló nézeteltérések, viszályok forrásává is vált: „Megtörténik, hogy komoly testi épséget veszélyeztető cselekményeket követnek el az egészségügyi dolgozókkal szemben.”²⁰ Az imént említettek háttéréről fontos megemlíteni, hogy a KÖJÁL dolgozói a karhatalommal kísért kényszermosdatások során rendszeresen erőszakosan és megalázóan lép-

építkezéshez szükséges költségek 10 százalékát biztosítani tudták, illetve a rendelet hatálya alá tartozó telepeken éltek. Az illetékes tanácsok részükre ingyenesen telket jutattak, a műszaki terveket pedig az Építésügyi Minisztérium biztosította szintén díjtalanul. Továbbá 30 év alatt, havi egyenlő részletekben visszafizetendő, kamatmentes hitelt kaptak az építkezők, amiből huzamosabb ideig tartó folyamatos munkaviszony esetén akár 12 ezer Ft-ot is elengedtek a törlesztendő hitel összegéből. In: 5/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1965. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 368-371. pp.

¹⁸ Az MTVB a *Távlati Terv* végrehajtását már kiadásának az évében is értékelte, mely során döntően a cigánytelepek felszámolása terén fogalmazott meg problémákat az ülésen előterjesztett jelentés. MNL BAZML XXIII-2a 61/1962.

¹⁹ MNL BAZML XXIII-2a 71/1964.

²⁰ MNL BAZML XXIII-2a 71/1964.

tek fel a cigánytelepi lakosokkal szemben.²¹ A foglalkoztatás terén ugyan történtek előrelépések; a cigányság 30 százaléka immáron állandó, míg 25-30 százaléka alkalmi munkaviszonnyal rendelkezett, azonban sokan a lakóhelyüktől távol tudtak csak elhelyezkedni, az iskolai végzettségük-ből fakadóan döntően segédmunkásként. Jellemzően az építőiparban, az ipari üzemekben, illetve a mezőgazdaságban jutottak munkához, azonban termelőszövetkezeti tagként csak töredék részük. A cigány gyermekek oktatása terén immáron nem a beiskolázásuk képezte a fő problémát, hanem az, hogy komoly méreteket öltött az évisméltések száma, továbbá középiskolába, vagy szakmunkásképzőbe elenyésző hányaduk jutott csak el. A felnőttek körében mutatkozó írástudatlanság visszaszorítása érdekében tanfolyamokat szerveztek, azonban a jelentkezők közel fele le is morzsolódott.²² Az imént említettek fényében nem meglepő, hogy az ülés zárásaként kiadott határozat meglehetősen kétesen értékelte az addig tett intézkedéseket: „Megállapítja, hogy a cigánylakosság helyzetének megoldása tárgyában 1962. március 21-én elfogadott távlati terv végrehajtása több területen sikeresen folyik. [...] A fejlődés azonban korántsem kielégítő. Nagyon sok még a tennivaló munkába állításukkal, lakásproblémáikkal, egészségügyi és kulturális helyzetükkel kapcsolatban.”²³

Néhány hónapra rá, hogy napvilágot látott 2/1965. ÉM-PM együttes rendelet és központilag elosztásra kerültek a lakáskeretek a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vezetés külön napirendi pont keretében foglalkozott a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolásának a mikéntjével. Az ülésen rögvest terítékre kerültek a megyei vezetés aggályai a cigánytelepek felszámolását illetően, elsősorban kevesellték a megyének biztosított lakáskereteket, melynek az ülésen a VB elnökhelyettese hangot is adott: „Véleménye szerint a rendelkezésre bocsájtott keretszámok csak 20-22%-os megoldásra adnak lehetőséget. Ez kevés. Tájékoztatja a VB-t, hogy az ország cigánylakosságának több, mint 10%-a Borsodban él, ennek

²¹ Bernáth Gábor (szerk.): Kényszerosztatások cigánytelepeken, 1940-1985. Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002. Bernáth Péter – Polyák Laura: Kényszerosztatások Magyarországon. In: Beszélő, 2001. 6. sz. 38-45. pp.

Hajnáczy Tamás: „Karhatalommal a cigánytelepekért.” In: Kritika, 2013. 7-8. 30-31. pp.

²² MNL BAZML XXIII-2a 71/1964.

²³ MNL BAZML XXIII-2a 71/1964.

megfelelően az volna a helyes, hogy az építető lakások számának 10-át a felettes szervek Borsod megyének biztosítanák.”²⁴ Továbbá az elnököt felszólították, hogy járjon közbe az Építésügyi Minisztériumnál a keretszámok növelésének az érdekében. Az 1965-ös évre biztosított 800 lakáskeretből²⁵ 70-et az Észak-magyarországi megyének biztosított az illetékes minisztérium, melyet nagyrészt a tibolddaróci barlanglakások felszámolására kívánták felhasználni. Megemlítendő, hogy a nem cigányok által lakott barlanglakások felszámolása az elkövetkező közel húsz évben mindig is előnyt élvezett a cigánytelepekkel szemben az adott megyében.²⁶ A másik problémát az képezte, hogy a CS-lakás programban a rendeletileg rögzített feltételeknek a cigánytelepi lakosok egy része, közel 2500 család nem felelt meg, mivel nem rendelkeztek állandó munkaviszonnyal. Ebből kifolyólag a Munkaügyi Osztályt utasították, hogy azonnali hatállyal készítsen felmérést a munkanélküli családokról és tegyen javaslatot a foglalkoztatásukra. További problémaként jelentkezett, hogy a CS-lakás program kizárólag a házépítésre felvehető hitelt biztosította, így a közművesítés járulékos költségei a tanácsokra hárultak, amiktől erősen ódzkodtak.²⁷

Az Észak-magyarországi megyében 1965 májusában az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának a megyei végrehajtása is terítékre került a megyei vezetés ülésén. A Megyei Párt VB elé terjesztett jelentést a párthatározat „szellemében” készítették, melyre külön felhívta a figyelmet az egyik funkcionárius. A beszámoló nagyrészt a korábbi ülések anyagait összegezve, a megyében élő cigányság lakhatási, foglalkoztatási és iskolázottsági helyzetéről, a megtett intézkedésekről újabb adalékokkal nem szolgált. A jegyzőkönyv tanúsága szerint az ülés inkább a pártállam ez irányú szerepvállalásával és a párthatározattal kapcsolatos elismerő mondatok jegyében zajlott, melyekben kritikát még elvélve sem

²⁴ MNL BAZML XXIII-2a 74/1965.

²⁵ Kovács József: A cigánylakosság lakáshelyzet, a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának problémái. In: Zagyva Imre (szerk.): A cigánylakosság szociális gondozásának és nevelésének kérdései. Szociális Intézetek Központja, Budapest, 1974. 46. p.

²⁶ Hajnáczy Tamás: A tibolddaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás programban. In: Valóság, 2013. 10. sz. 80-98. pp.

²⁷ MNL BAZML XXIII-2a 74/1965.

fogalmaztak meg: „A cigányok helyzete komoly társadalmi probléma, nem véletlenül nyúlt pártunk ehhez a problémához.” „A Pol. Biz. határozat megjelenése óta lényeges változás van.” „A KB határozat megjelenése után helyes irányban halad a munka.”²⁸ Ugyanakkor panaszos hangvételű megjegyzések is megfogalmazódtak egyesek részéről az ülésen; terítékre került, hogy a vállalatok vezetősége támogatólag egyetért a PB határozatával, azonban az alsóbb szervek helyenként nem veszik figyelembe azt, továbbra is megkülönböztetik a cigány munkavállalókat. A tanácsai apparátust pedig a párthatározat felületlen ismerete, vagy mellőzése miatt vonták felelőségre: „Szerintem községi szinten a pártszervezet és a tanács nem állt úgy és nem foglalkozott azzal a kérdéssel, mint egy nagyon fontos megoldásra váró feladattal. Tudnak róla, hogy ilyen határozat van, tudják, hogy a társadalomba be kell illeszteni őket, de a szemlélet még messze áll ettől.”²⁹ Az imént említettek reagálva előírták a járási pártbizottságoknak, hogy ismételt vegyék elő a párthatározatot és szerezzenek érvényt a benne foglaltaknak, a sajtót pedig utasították, hogy foglalkozzanak többet a kérdéssel.³⁰

Az 1960-as évek második felében az Észak-magyarországi megyével szemben az országos szervek és néhány a kérdésben illetékes szakember az 1961-es párthatározat módosítása mellett érvelt,³¹ az államigazgatási szervek szervezeti kérdésekkel kapcsolatosan jelezték aggályaikat, míg a cigányság helyzetében illetékes szakértők a rendelet ideológiai részét bírálták.³² Egyedül az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága (APB) érte el, hogy némi változtatást eszközöljenek a pártállam cigánypolitikáját lefektető határozaton. Az APB 1968 szeptemberében megtartott ülésén értékelte a

²⁸ MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié

²⁹ MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié

³⁰ MNL BAZML XXXV-1 6. dosszié A Megyei Párt ülésének eredőjeként 1966-ban Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a felsőbb szervek több ízben is napirendre tűzték a cigányság helyzetének a megvitatását. Azonban az előterjesztett beszámolók érdemi újdonsággal nem szolgáltak, nagyrészt a korábbi jelentéseket dolgozták át. In: MNL BAZML XXIII-2a 79/1966., MNL BAZML XXXV-1 10. dosszié

³¹ MNL OL M-KS-288. f. 41/1966/56. ó. e., MNL OL M-KS-288. f. 41/1966/57. ó. e.

³² Jegyzőkönyv a TIT Szociológiai és Néprajzi Csoportjának cigánykutatással foglalkozó 1969. június 8-i konferenciájáról. Megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárában, 4-6218.

cigányság helyzetében bekövetkezett változásokat és az addigi határozatok végrehajtását. Az ülésen előterjesztett jelentés a foglalkoztatás, az oktatás és a településfelmérés terén hasonló nehézségekre hívta fel figyelmet; a cigány lakosság jelentős mértékű népességnövekedésével nem tudtak lépést tartani a különböző területen tett intézkedések.³³ Összegzésképpen az ülésen részt vevő korifeusok a következő megállapítást fogalmazták meg a jelenséggel kapcsolatosan: „A Politikai Bizottság 1961. június 20-i határozatának végrehajtása nem kielégítő mértékű. Különösen lassú az előrehaladás a cigányság munkába állítása terén. A határozat végrehajtását gátolja, hogy a feladatok koordinálása nem a legalkalmasabb helyen, a tanácsokat irányító szervnél összpontosul.”³⁴ Az imént említettek miatt az APB a „probléma sokoldalúságára” és a párthatározat „következetesebb végrehajtására” hivatkozva javasolta a szervezeti átalakítást. A felsőbb szervek többszöri egyeztetését³⁵ követően a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a 3347/1968. számú határozatával életre hívta a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot. Feladatául előírták a tanácsai szervek e téren történő irányítását, valamint a társadalmi szervezetekkel való hathatós együttműködésüknek az elősegítését.³⁶ Néhány éven belül az országos hatáskörű szerv mintájára többek között Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is létrehozták a Megyei Koordi-

³³ „A munkába bevont dolgozók számának emelkedése nem jelenti a probléma megoldásának számottevő előrehaladását, mert az csak az évről évre munkaképes korba lépő fiatalok számárányát ellensúlyozza.” „A pontos felmérések szerint jóval több lakást kell felépíteni [...] az évi 800 lakás építése mellett 70 év kellene a telepek felszámolásához, ha az időközbeni népszaporulatot figyelmen kívül hagyjuk. A jelenleg épülő lakások csupán a természetes szaporulat igényeit ellensúlyozzák.” „Rendkívül aránytalanok a problémák is, mert míg Csongrádban 915 tanköteles gyermek van, Szabolcsban csaknem a tízszerese, 8250 gyermek tanítását kell megoldani. A probléma, számbeli növekedésük miatt egyre súlyosabbá válik. A megyék eddigi akciói, kezdeményezései, a javuló tendenciák ellenére sem elegendők.” In: MNL OL M-KS-288. f. 41/1968/100. ó. e.

³⁴ MNL OL M-KS-288. f. 41/1968/100. ó. e.

³⁵ MNL OL M-KS-288. f. 5/1968/474. ó. e.

³⁶ MNL OL XIX-A-83-b 3347/1968. (426. d.) A Tárcaközi Koordinációs Bizottság munkájáról, egykori titkáratól Lásd bővebben: Kozákné Keszei Veronika: Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 26-31. pp.

nációs Bizottságot,³⁷ melyben az MTVB valamennyi osztálya, az ügyészség és a rendészeti szervek is képviseltették magukat.³⁸

A kezdeti fellángolás, a kérdés rendszeres napirenden tartása látványosan alábbhagyott Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, mivel a felsőbb szervek az 1960-as évek közepétől közel egy évtizedig nem foglalkoztak átfogóan a cigányság helyzetével. Ebben az is közrejátszhatott, hogy immáron a „cigánykérdés” legfőbb letéteményesévé a Megyei Koordinációs Bizottság avanszálódott. Továbbá mind országos,³⁹ mind megyei⁴⁰ szinten a hangsúly a cigánytelepek felszámolására helyeződött. Feltételezhetően ebben az időszakban is az országos hatáskörű szervek által

³⁷ A megyei koordinációs bizottságok mellett helyenként városi és járási VB-k is létrehozta területi koordinációs bizottságokat. In: Füzes Miklós – Márfi Attila – Rozs András – Vörös Huba (szerk.): Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2005. 97-98. pp.

³⁸ MNL BAZML XXIII-2a 94/170.

³⁹ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 2047/1967. (VIII.8.) számú határozata a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élők lakáshelyzetének megjavításáról. In: MNL OL XIX-A-83-b 2047/1967. (438. d.), A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 3254/1967. számú határozata a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élők lakáshelyzetének megjavításáról szóló 2047/1967. (VIII.8.) számú kormányhatározat kiegészítéséről. In: MNL OL XIX-A-83-b 3254/1967. (429. d.), A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 2019/1969. (VI.25.) számú határozat a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969. (494. d.), 2/1968. (I.11.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II.18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 334-335. pp., 18/1969. (XI.16.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II.18.) ÉM-PM számú együttes rendelet újabb módosításáról és kiegészítéséről. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 406. p. 10/1972. (VI.10.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II.18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1972. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 607. p

⁴⁰ MNL BAZML XXIII-2a 86/1968., MNL BAZML XXIII-2a 93/1970., MNL BAZML XXIII-2a 95/1970., MNL BAZML XXIII-2a 99/1971.

kibocsátott határozatok, állásfoglalások, valamint a *Távlati terv* és a megyei rendeletek számítottak irányadónak.⁴¹

Az Agitációs és Propaganda Bizottságnak 1974 júniusában megtartott ankétján hasonló problémákkal kellett szembesülnie, mint az azt megelőző ülésén: „A cigánylakosság helyzetének javulása mellett ugyanakkor az is megállapítható, hogy a fejlődés üteme nem kielégítő, az előrehaladással párhuzamosan a problémák egyelőre tovább növekedtek, s egyre jelentékenyebbek társadalmi hatásuk. Ennek oka abban található meg, hogy a szaporodásuk aránya jelentősen nagyobb, mint helyzetük javítását célzó intézkedések hatása.”⁴² Közel másfél évtizeddel a 1961-es párthatározat kiadását követően ismételtlen leszögezte a hatalom, hogy a cigányság nem tekinthető nemzetiségnek, cigány szövetség, cigány sajtó, cigány színház, cigány nyelven történő oktatás továbbra sem jöhetett szóba. A jelentés részben Kemény István nevével fémjelzett cigány kutatásra hagyatkozva hosszasan ismertette a foglalkoztatás, a lakhatás és az oktatás terén adódó problémákat, illetve különböző utasításokat is megfogalmazott az érintett szervezetek az APB.⁴³

Néhány hónappal az APB állásfoglalását követően a Megyei Tanács is foglalkozott a kérdéssel; a tanácselnök helyettes – a későbbiekben felszólaló tanácsstagok egyetértését és megerősítését élvezve – a napirend nyitányaként az aggályainak is hangot adva felhívta a figyelmet a cigányság életkörülményeiben bekövetkezett változásokra: „Társadalmi, gazdasági fejlődésünk legszembetűnőbb következménye a cigánylakosságon belül a rendkívül nagyarányú differenciálódás. Ez mind az életszínvonal, mind a munkához való viszony, mind a területi vonatkozásban jellemző. Lényegesen eltérő a helyzetük és életkörülményük az ipari és nem ipari körzetekben.

⁴¹ A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzetéről és a helyi vezetés intézkedéseiről némi adalékkal szolgálnak a Borsodi Szemle folyóirat hasábjain megjelent esettanulmányok és átfogó írások. Lásd bővebben: Borsovai-Lengyel Gyula: A szendrőládi cigányok. In: Borsodi Szemle, 1967. 2. sz. 27-33. pp. Kun Dezső: Cigányok. In: Borsodi Szemle, 1968. 2. sz. 56-64. pp. N. Tóth Árpád: Cigányok Borsodban. In: Borsodi Szemle, 1972. 2. sz. 38-49. pp. Nemeckay Tivadar – Szombati Zsigmond: Cigánykérdés és anyavédelem Borsod megyében. In: Borsodi Szemle, 1972. 4. sz. 46-55. pp.

⁴² MNL OL M-KS-288. f. 41/1974/226. ő. e.

⁴³ MNL OL M-KS-288. f. 41/1974/226. ő. e.

[...] Az országos számarányokhoz viszonyított megyei arányuk, az elért fejlődés mellett is, még nagyon sok gond és tennivaló forrása.”⁴⁴

Az APB utasításának megfelelően a felsőbb szervek is munkához láttak; Minisztertanács Tanácsi Hivatala és az Építésügyi Minisztérium felmérést készített a magyarországi cigánytelepek helyzetéről azért, hogy anyagot gyűjtsenek egy újabb határozat elkészítéséhez. A tanácsi adatszolgáltatások eredményeképpen felszínre bukkott, hogy 126 ezer személy, 31 ezernél is több család lakott közel 28 ezer nyomortelepi épületben. Összesen 1252 „szociális követelményeknek meg nem felelő telep” helyezkedett az ország területén, melyek közül 508-at nyilvánítottak „kiemelt telepnek”.⁴⁵ Ismételten az Észak-magyarországi megye szolgáltatva messze a leglesújtóbb adatokat; valamelyest még növekedtek is a számok az 1964-es összeíráshoz képest. Immáron a cigánytelepi lakosok létszáma megközelítette a 28 ezer főt, ami közel 7 ezer családot jelentett, akik megközelítőleg 6 ezer lakásfeleségben laktak.⁴⁶ Hihetetlen zsúfoltságot eredményezve az imént említett ember tömeg csupán 234 cigánytelepen lakott, melyek 74-et nyilvánítottak „kiemelt telepnek”.⁴⁷ A Minisztertanács a telepfelszámolással kapcsolatosan immáron adatok birtokában kiadta a 3558/1975. számú határozatát, mely döntően a „kiemelt telepek” mihamarabbi megszüntetését szorgalmazta, az ebbe a kategóriába besorolatlan telepek problémái már-már mellékessé váltak. A minisztertanácsi határozat több pontja a „kiemelt telepek” felszámolása esetén számos támogatást, juttatást biztosított az érintett tanácsoknak a járulékos költségekre, amennyiben hitelképtelenek laktak a nyomortelepen.⁴⁸ A felsőbb szerv nemcsak a telepeknek a fenti módon meghatározott sorsáról rendelkezett, hanem a 3280/1976. számú határozatával az oktatás és foglalkoztatás kérdését sem hagyta

⁴⁴ MNL BAZML XXIII-1a 21/1974.

⁴⁵ Kovács József: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. In: Városgazdasági Tájékoztató, 1975. 5-6. sz. 23. p.

⁴⁶ Bencsik István: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988. 31. p.

⁴⁷ Kovács József: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának folytatása az V. ötéves tervidőszakban. In: Városgazdasági Tájékoztató, 1976. 5-6. sz. 6. p.

⁴⁸ MNL OL XIX-A-83-b 3558/1975. (743. d.)

parlagon heverni. A dokumentum döntően az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalását foglalta össze pontokba szedve, a tanácsszervek és a minisztériumok további munkáját rögzítette a „kedvezőtlen jelenségek” visszaszorítása és „beilleszkedés ütemének” a gyorsítása érdekében.⁴⁹ Az imént említett rendelet korántsem maradt hatástalan Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Megyei Koordinációs Bizottság vezényletével az MTVB számos osztályának bevonásával elkészítettek egy anyagot a tanácsi szervek és a társadalmi szervezeteknek egyfajta iránymutatás céljából,⁵⁰ melyet a Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tanácsának Közlönyében 1977 októberében meg is jelentettek. Az ilyen formán közzé tett iránymutatás tételesen sorolva a különböző területekkel kapcsolatos feladatokat, egyúttal azok szükségességére is magyarázatul kívánt szolgálni. Kifejtésre került, hogy az oktatás a lakhatás és foglalkoztatás terén ugyan számottevő eredményeket tudtak felmutatni, azonban a cigány lakosság beilleszkedése már-már kétségbeesítően „lassú üteműnek” tűnt az irányukba tett „társadalmi erőfeszítést” alig-alig érzékeltetve.⁵¹

A cigány gyermekekkel foglalkozó pedagógusok „fokozott anyagi megbecsülésének” az érdekében az Oktatási Minisztérium kiadta a 62.680/1975. számú iránymutatását, melynek megvalósításához az Észak-magyarországi megyében rögvest neki is kezdtek. Az MTVB Művelődésügyi Osztálya a Pedagógusok Szakszervezetének megyei Bizottságával egyeztetve megfogalmazta a céljuttalmazás valamennyi részletére kitérő Szabályzatát, melyet a Végrehajtó Bizottság 1976 januárjában megtartott ülésén fogadott el.⁵² A Szabályzat az alábbi sorokkal

⁴⁹ MNL OL XIX-A-83-b 3280/1976. (777. d.)

⁵⁰ MNL BAZML XXIII-24 14/1977.

⁵¹ Az MTVB munkaügyi, építési, közlekedési, vízügyi, művelődésügyi, egészségügyi és igazgatási osztálya együttes irányelve a B.-A.-Z. megyében élő cigánylakosság elmaradott rétegei gyorsabb ütemű beilleszkedése elősegítésére. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tanácsának Közlönye, 1977. 10. sz. 10-16. pp. Az adott számban a Megyei Koordinációs Bizottság is közölt egy rövid döntőn szervezeti kérdésekkel foglalkozó állásfoglalást: A cigánylakosság helyzetének megjavításával foglalkozó megyei koordinációs bizottság állásfoglalása. In: Borsod-Abaúj-Zemplén megye Tanácsának Közlönye, 1977. 10. sz. 10. p.

⁵² MNL BAZML XXIII-2a 124/1976.

indokolta az intézkedés szükségességét, mielőtt rátért volna arra, hogy mely pedagógusok, milyen feltételek teljesülése esetén részesülhetnek céljutalmazásba: „Megyénkben a cigány lakosság 50 ezer fővel a legelmaradottabb rétegét alkotja. Társadalmi és gazdasági fejlődésünk egyre sürgetőbben követeli képzettségük emelését. Megyénkben az általános iskolát tanköteles koron belül el nem végzők 28%-ának jelenleg mintegy 80-85%-a közülük kerül ki. Az eddigi intézkedések folyamatosan javuló eredményeket hoztak, de az előrelépés ütemét gyorsítani kell. Ezt mozdítja elő a cigány tanulókkal foglalkozó pedagógusok céljutalmazásának szabályozása.”⁵³

A pártállam cigánypolitikájának a meghatározását követően közel két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy az MSZMP KB Politikai Bizottsága újabb rendeletet fogalmazzon meg a cigányság helyzetére vonatkozóan. 1979. április 18-án kerítettek sort arra, hogy átfogóan értékeljék a magyarországi cigányság helyzetét és szemügyre vegyék az elmúlt húsz esztendőben bekövetkezett fejleményeket. Az ülésen előterjesztett beszámolót a jegyzőkönyv tanúsága szerint hosszas előkészítő munka előzte meg; több száz a kérdésben illetékes személytől javaslatokat gyűjtöttek, valamint a Tárcaközi Koordinációs Bizottság és a Megyei Koordinációs Bizottságok is megtárgyalták, észrevételezték az anyagot. Számos előrelépésről adhatott számot a beszámoló „azonban azok nem egyformán érintették az egész cigánylakosságot”, illetve újabb és újabb nehézségek körvonalazódtak, buktak felszínre, vagy öltöttek más formákat.⁵⁴ Az előterjesztés szerint az 1961-es párthatározat óta a munkaviszonnyal rendelkező cigány férfiak aránya megháromszorozódott, helyenként elérte a 90 százalékot is. Azonban jelentős részük segédmunkásként tudott csak elhelyezkedni, valamint úgynevezett cigánymunkakörök alakultak ki, amik „különösen nehéz, piszkos” munkát jelentettek. A cigányoktól való idegenkedés munkaerő felvételkor egyes ágazatokban makacsul tartotta magát, a cigány fiatalok nagymérvű munkanélküliségét a hatalom tehetetlenül szemlélte. Az oktatás terén az eltelt évtizedek alatt a cigány gyermekek beiskolázását ugyan elérték, szinte a néhány százalékról valamelyest emelkedett a felső tagozatba bekerülők és az általános iskolát

⁵³ MNL BAZML XXIII-2a 124/1976.

⁵⁴ MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

elvégzők aránya is, de ez a növekedés nem jelentett többet 10-15 százaléknál. A cigánytelepeken élő lakosság száma 25 százalékra csökkent, közel tizenhatezer CS-lakás keretet osztottak ki a program fennállása során, egyéb módokon pedig több mint nyolcezer családnak biztosítottak lakást. A cigánytelepek felszámolása korántsem a kívánt mértékben haladt, mivel a felvehető hitel összegéből az építési költségek jelentős növekedése miatt nem tudtak házat építeni, illetve a tanácsok egy része hátráltatta a telep felszámolást. A magyarországi cigányság nemzetiségként történő elismerése továbbra is váratott magára, hosszas vitát követően, asszimiláló etnikai csoportnak minősítették. Azon kutatókat és cigány értelmiségieket, akik a cigányság nemzetiségként történő elismerése mellett tették le névjegyüket, helytelenítve nézeteiket „újbaloldali demagógiával és nacionalizmussal” vádolták.⁵⁵

A felsőbb szervek határozatainak és iránymutatásának megfelelően 1979 szeptemberében a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács is külön napirendi pontként foglalkozott a cigányság helyzetével.⁵⁶ Az ankéton a vezető funkcionáriusoknak a beszámoló lapjait olvasgatva hasonló jelenséggel kellett szembesülniük, mint a MSZMP KB Politikai Bizottságának, melyről összegzésképpen a következő sorokat jegyezte meg az anyag: „Társadalmi beilleszkedésük egyre erőteljesebb differenciálódást mutat, s ennek következtében, új előre nem látott problémák is jelentkeznek. A megtett intézkedések, az általában kedvező tendenciák azonban nem egyformán érintették megyénk cigánylakosságát.”⁵⁷ A beszámoló mindenekelőtt felhívta figyelmet arra, hogy a magyarországi cigányság közel 17-18 százaléka, több mint hatvanezer fő a megyében él. Vagyis közel két évtized alatt létszámuk megkétszereződött, döntően a magas

⁵⁵ MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e. Az 1979-ben kiadott párthatározat végrehajtására és nyilvánosság tájékoztatására két határozatot adott ki a Minisztertanács. In: MNL OL XIX-A-83-b 1016/1979. (963. d.), MNL OL XIX-A-83-b 3301/1979. (935. d.)

⁵⁶ Az 1980-as évek elején további üléseken a különböző részterületeket tárgyalva igyekeztek érvényt szerezni az 1979-es párthatározatnak. In: MNL BAZML-1a 30/1979., MNL BAZML XXIII-2a 145/1981., MNL BAZML XXIII-2a 149/1981., MNL BAZML XXIII-2a 157/1982., MNL BAZML XXIII-2a 158/1982., MNL BAZML XXIII-2a 187/1983.

⁵⁷ MNL BAZML XXIII-1a 30/1979.

gyermekszám, mely a cigánytelepeken hatványozottabban jelentkezett, illetve kis részben a más megyékből történő bevándorlás miatt.⁵⁸

A cigánytelepek száma az 1961-es párthatározat óta 318-ról 190-re csökkent, melyeken közel huszonkétezer cigány lakos élt, azonban a kedvezően alakuló számok mögött számos új keletű probléma is húzódtott. A cigánytelepek felszámolásával korántsem sikerült a szegregáció mértékét érdemben csökkenteni, a CS-lakások sokszor telepszerűen épültek fel, valamint a városokban „*cigány udvarok*” és „*cigány lépcsőházak*” alakultak ki. Az imént említettek mögött részben a nem cigány lakosság cigányokkal szembeni idegenkedése és az együttélés vélt vagy valós viszállyai álltak. A CS-lakás keretből történő házvásárlások sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A felvehető hitel összegéből sokszor csak olyan házakat tudtak megvásárolni, amik fölött már rég eljárt az idő, rövidesen „*putriszerűvé*”, olykor lakhatatlanná is váltak, vagy a megye kilátástalan helyzetű, félreeső településein, ahol a munkához egyedül az ingázás árán lehetett hozzájutni. A cigánytelepek felszámolását számos tényező is hátráltatta, mégpedig az, hogy az érintett tanácsok helyenként nem tudtak ingyenesen az igénylőknek telket biztosítani, valamint a közművesítéshez nem rendelkeztek kellő forrással. Továbbá sok cigánytelepi lakos nem felelt meg a CS-lakás program által előírt feltételeknek, illetve a cigánytelepi lakosok magas gyermekszámával és gyors generációváltásával nem tudott lépést tartani a telep felszámolás üteme és a biztosított kerek szám. A cigánytelep közegészségügyi helyzetének a javítása terén a közel húsz évvel korábba kiadott határozatok szinte hatástalanok maradtak, a telepek nagy részén ugyan közutakat építettek gyakran kifogásolható minőségben, a latrinaépítés, a szeméttárolás, a szennyvízelvezetés továbbra is megoldatlan kérdésnek számított.⁵⁹

A merev statisztikai adatokat szemlélve a foglalkoztatás tekintetében is számottevő előrelépést könyvelhetett el a megyei vezetés az 1961-es párthatározatot követő időszakban, ugyanakkor az új keletű problémák sorra keltek életre. Az 1960-as évek elején a cigány férfiak közel 20 százaléka, míg a cigány nőknek csupán elenyésző százaléka rendelkezett

állandó munkaviszonnal addig az 1970-es évek második felére a számarányok a férfiak esetében 65 százalékra, a nők esetében pedig 24 százalékra emelkedtek. Problémaként lépett fel, hogy az iparban dolgozó cigányság részben a megfelelő szakképzettség hiánya következtében döntően segédmunkásként tudott csak elhelyezkedni, mindössze 8-10 százalékuk szakmunkásként és 15 százalékuk betanított munkásként. A segédmunkára felvett cigányokra javarészt „*más munkások által nem igényelt*” munkakörök vártak. Úgynevezett cigányszakmák alakultak ki bizonyos munkakörökben (pl.: szemetes, utcaseprő), melyekben nagyrészt cigány munkavállalókkal lehetett találkozni az adott korszakban. Végezetül a gyakori munkahely változtatás mellett a felnövekvő generációk foglalkoztatása vált az egyik legégetőbb kérdéssé, melyre válaszképpen a sorkatonai szolgálat keretei között „*munkás alakulatoknál*” helyezték el őket.⁶⁰

Az cigányság oktatási helyzete terén is felemás eredményeket könyvelhetett el a megyei vezetés, a különböző mutatók ismételtlen egyöntetű fejlődésről adtak számot, azonban mögöttes tartalmakról már korántsem volt ez elmondható. A cigány gyermekeket maradéktalanul sikerült beiskoláztatni, azonban a nagymértékű lemorzsolódást és a felmentések magas számát nem sikerült visszaszorítani. Az cigány gyermekek nagy része helyhiány miatt nem járhatott óvodába, ami szintén hátráltatta az iskolai előmenetelüket, a megyében 365 településből 196-on nem működött óvoda. Az óvoda teljes hiányát érdemben a 192 órás „*iskolára előkészítő foglalkozások*” sem helyettesíthették. A „*cigányosztályok*” száma rohamosan emelkedett az adott megyében számuk 1970-es évek második felére már elérte a 48-at. A hivatalos álláspont szerint a negyedik osztály eredményes lezárását követően a tanulókat „*vegyes osztályba*” lehetett áthelyezni, azonban arról nem szólt a jelentés, hogy helyi szinten éltek volna ezzel a lehetőséggel. A pedagógusok céljuttalmazásának sok esetben nem volt látszata, sok helyütt bárminemű elvárás, többletmunkától mentesen odaitélték a tanítóknak.⁶¹

Fontos megjegyezni, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében – a jelentés tanúsága szerint – számos ponton szembehelyezkedtek a Poli-

⁵⁸ MNL BAZML XXIII-1a 30/1979.

⁵⁹ MNL BAZML XXIII-1a 30/1979.

⁶⁰ MNL BAZML XXIII-1a 30/1979.

⁶¹ MNL BAZML XXIII-1a 30/1979.

tikai Bizottság és az Agitációs és Propaganda Bizottság cigánysággal kapcsolatos ideológiai iránymutatásával. A felsőbb szervek által kiadott határozatok és állásfoglalások egyértelműen leszögezték, hogy semmilyen formában nem szabad a cigányok elkülönülését támogatni, vagy kezdeményezni. Ehhez képest a megyében a soron következő tervidőszakban kísérleti jelleggel „cigánykollégium” létrehozását tervezték, cigány ifjúsági klubok, zenekarok alakultak, cigány gyermekek számára szerveztek olvasótábort, kizárólag cigányokat célzó előadásokat, kulturális eseményeket és bálakat tartottak.⁶²

Néhány évvel később, 1984 szeptemberében a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács ismételtén átfogóan foglalkozott az úgynevezett „cigánykérdéssel”, mely során számos területen új keletű problémákkal kényszerült szembenézni. A cigánytelepek felszámolását a már korábban ismertetett akadályozó tényezőkhöz újabbak csatlakoztak, mint például az építőanyagok hiánya, valamint az, hogy a kisiparosoktól megvonták a CS-lakások építése után járó adókedvezményt, így mind kevesebben vállalták a kivitelezést. A kis alapterületű CS-lakások egy része már-már elviselhetetlenül zsúfolttá vált és az ebből fakadó állagromlás csak tovább fokozta az így is meglévő előítéleteket: „A cigány családok többsége ui. kinötte a korábban épült szobakonyhás lakásokat. Nem egyszer találkozhatunk olyan esettel, hogy a kedvezményes akcióban épült 42 m²-es lakásban több generáció, több család, gyakran 16-20-an élnek együtt. [...] A magas laksűrűség, a túlzásfoltosság szükségszerűen a lakások idő előtti elhasználódását eredményezi és rontja a cigányok nem cigányok kapcsolatát is.”⁶³ A foglalkoztatás terén ugyan eredményként könyvelhették el, hogy mind több cigány munkavállaló tudott elhelyezkedni szakmunkásként és betanított munkásként, de a cigány fiatalok munkába állása egyre égetőbb problémát jelentett. A cigány fiatalok köreiből uralkodó nagymérvű munkanélküliség következtében a fiatakorú bűnelkövetők között a cigányok aránya rohamosan emelkedett. A jelentés fel is hívta a figyelmet arra, hogy a nem cigány lakosság előítéleteit részben az imént említett jelenség egyre erőteljesebben szította: „A cigányok többsége becsületesen él és dol-

⁶² MNL BAZML XXIII-1a 30/1979.

⁶³ MNL BAZML XXIII-1a 38/1984.

gozik. A közvélemény többsége a cigányságot mégis a kisebbségre jellemző bűnöző, munkakerülő életmódja, az együttélési szabályok durva megsértése alapján ítéli meg.”⁶⁴ Az ülés zárásaként kiadott határozat is nyomatékosította a burjánzó előítéleteket, növekvő feszültségeket: „Az eredmények differenciáltan jelentkeznek, a fejlődés üteme nem kielégítő. Ez azért is sok gondot okoz, mert a lakosság széles rétegei egyre türelmetlenebbül reagálnak azokra a negatív jelenségekre, amelyek a cigányság egy részére még mindig jellemzőek.”⁶⁵ A cigány gyermekek óvodáztatása kezdett kiterjedtebbé válni, egyes településeken teljesnek volt mondható, a szakmunkásképzőbe egyre többen nyertek felvételt, azonban a gimnáziumba csupán töredékük jutott el. Mindezeket túl komoly kihívásként jelentkezett, hogy az értelmi fogyatékosnak titulált gyermekek között a cigányok aránya – az országos átlagot jóval túllépve – meghaladta a 60 százalékot. Fontos megjegyezni, hogy az adott megyében a tanácsi apparátus jóváhagyásával továbbra is virágoztak a különböző cigány klubok, cigány sportcsapatok jöttek létre, cigány táncházat szerveztek. Cigány írókkal, költőkkel és művészekkel ismerkedhettek meg a cigány lakosok a megyei könyvtár szervezésében. Mindezek ellenére a megyei vezetés továbbra is azt az álláspontot képviselte, hogy a cigányság „beilleszkedése” elengedhetetlen, a nemzetiségként történő elismerése szóba sem került, egyedül – az 1979-es párthatározatnak megfelelően – az etnikai csoportként való definiálás került elő néhány mondat erejéig az ülésen.⁶⁶

⁶⁴ MNL BAZML XXIII-1a 38/1984.

⁶⁵ MNL BAZML XXIII-1a 38/1984.

⁶⁶ MNL BAZML XXIII-1a 38/1984. A tanácselnök helyettes a következőket fejtette ki a cigányság „beilleszkedésével” és rétegződésével kapcsolatban: „A következőkben azokra a kérdésekre ad választ, hogy ki a cigány, mit értünk beilleszkedés alatt, mit jelent az, hogy a cigányság etnikai csoport. Az 1961-ben, majd 1979-ben meghirdetett cigánysággal kapcsolatos politika alapvető céljai lényegüket tekintve ma is és hosszabb távon is érvényesek. Eddigi tapasztalataink azt igazolják, hogy a cigányság társadalmi beilleszkedése még igen hosszú időt, több generációt vesz igénybe. Tudomásul kell vennünk, hogy vannak és velük kell élnünk. Azt, hogy hogyan alakul a jövőben megyénk cigánylakosságának sorsa, nagymértékben a nem cigányokon is múlik. Meg kell nyerni őket célkitűzéseink eléréséhez, bízni azokban, akik már maguk is bizonyítottak, csak így lehet további eredményeket elérni. Számolni kell azzal is, hogy marad közöttük egy olyan réteg, akiket nem sikerült felzárkóztatni. Ők Adják a cigány bűnözés derékhadát, termelik újra a cigánykérdést. Velük

Az Agitációs és Propaganda Bizottság többek között a megyei beszámolókra hagyatkozva 1984 októberében valamennyi területet számba véve értékelte a magyarországi cigányság helyzetét. Az ülésen előterjesztett jelentés mindenekelőtt keményen szembesítette a jelenlévő döntéshozókat az elmúlt évtizedek cigánypolitikájának részleges kudarcával, mégpedig azzal, hogy a cigány lakosság a „*társadalom legkevesébé kvalifikált rétegibe*” illeszkedett be. Sőt azt is leszögezte, hogy a kedvező mutatók alapján ugyan emelkedett a cigányság életszínvonala, azonban ezzel együtt a nem cigány lakosságé is, így a különbségek lényegében nem csökkentek. A foglalkoztatás terén az adatok kiválóan érzékeltették a jelenséget, míg az összlakosság több mint 12 százaléka dolgozott segédmunkásként, addig a cigány lakosság esetében ez az aránya meghaladta az 50 százalékot. A betanított munkásokat tekintve az arány közel azonos volt, azonban az összlakosság majdnem 30 százalékaival szemben a cigányoknak csupán 8 százalék körüli aránya helyezkedett el szakmunkásként. A cigány lakosság lakáshelyzetének a legszembetűnőbb problémájának a szegregáció mértékének rohamos léptékű növekedése számított; gettósodó falvak és városrészek tömegei alakultak ki. A cigány gyermekek oktatásával kapcsolatosan megállapítást nyert, hogy sok esetben csak a „*kvalifikálatlan réteg*” újratermelődéséhez járul hozzá. A beszámolóban a cigány lakosság szociális helyzetét taglaló sorok szintén a fentebb említettek támogatottak alá; a cigányság közel egynegyede élt az „*átlagos életszínvonalon*”, közel fele a „*létszínvonalon*”, közel fele a „*létszínvonalon*”, közel fele a „*létszínvonalon*”, közel fele a „*létszínvonalon*” tengette mindennapjait és a fennmaradó egynegyede „*halmozottan hátrányos helyzetben*” kényszerült máról-holnapra megélni. Az anyag készítői végsőül a magyarországi cigányságnak a társadalomba ekképpen történő betagozódásának az esetleges visszasságaira is felhívták a figyelmet.⁶⁷

szemben törvényeinket kell következetesen érvényesíteni. Ezt kívánja meg a beilleszkedett cigányok érdeke is.” In: MNL BAZML XXIII-1a 38/1984.

⁶⁷ Kemény István már az 1971-es országos cigány kutatás záró tanulmányában figyelmeztetett arra, hogy az imént említett problémák néhány évtizeden belül be fognak következni: „Az iskolázatlan cigány munkaerő létszáma egyelőre gyorsan gyarapodik, és ellentendenciák még nem mutatkoznak. [...] A tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet a jövőben már nem emelkedik, hanem csökken, vagy legfeljebb változatlan marad. Ennek következtében előre láthatóan hogy már egy-két évtized múlva felesleg képződik a tanulat-

„A népgazdaság előtt álló feladatok, a munka bonyolultabbá válása az egész társadalom – így a cigány lakosság – elé is magasabb követelményeket állít. Fennáll annak a veszélye, hogy a cigányság – a kvalifikáció és az iskolázottság alacsony foka, a kedvezőtlenebb egészségi állapot stb. következtében – e következményeknek az összlakoságnál kisebb mértékben tud csak megfelelni.”⁶⁸ A gazdaság akkori helyzete, annak visszaesése azonban más területeken is komoly veszélyeket tartogatott, az imént említettekkel összefüggésben arra is kitértek, hogy a cigánysággal szembeni előítéletek mindinkább gyökeret eresztettek a társadalomban.⁶⁹

Az Agitációs és Propaganda Bizottság – az 1979-es párthatározatot módosítva – immáron a cigányságot nem „*fokozatosan asszimilálódó etnikai csoportnak*” titulálta, hanem „*sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező társadalmi, etnikai csoportként*” határozta meg. Vagyis a hangsúly áthelyeződött az asszimilációról a cigányság kultúrájának a tevékeny támogatására, elismerésére:⁷⁰ „A cigányság két – szabadon választható –

lan cigány munkaerőkből, és ez a felesleg elhelyezhetetlennek fog bizonyulni.” In: Kemény István: A magyarországi cigányok helyzete. In: Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976. 40. p. 1980-as évektől meginduló gazdasági visszaesés már érezte a hatását, először a cigány fiatalok elhelyezése ütközött akadályokba, majd a rendszerváltást követően a nehézipar rohamos léptékű leépülésével a cigányság jelentős része végérvényesen elvesztette a munkahelyét. In: Cserti Csapó Tibor – Orsós Anna: A mélyszegénységben élő és a cigányok/romák helyzete, esélyegyenlősége. In: Varga Aranka (szerk.): Esélyegyenlőség a mai Magyarországon. Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2013. 106-112. pp.

⁶⁸ MNL OL M-KS-288. f. 41/1984/434. ő. e.

⁶⁹ MNL OL M-KS-288. f. 41/1984/434. ő. e.

⁷⁰ Az APB-nek a cigányság meghatározásával kapcsolatos módosításai nem váratlan fordulatot jelentettek a pártállam cigánypolitikájában, hanem az 1980-as évektől mind több mozzanat ez irányba mutatott. Kiemelendő, hogy 1982-ben a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság keretei között létrehoztak egy munkacsoportot kutatókból, társadalmi szervezetek képviselőiből és az államigazgatás berkeiben dolgozó funkcionáriusokból. A munkacsoport a cigány kultúra hathatós támogatása mellett érvelt, valamint megkérdőjelezte azt az elgondolást, hogy egyetlen út a cigányság beilleszkedése terén az asszimiláció lehet. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1983-ban cigány ismeretterjesztő munkabizottság alakult egyrészt a cigány klubok munkájának összehangolása, valamint a cigány értelmiségiek bevonása végett.

módon illeszkedhet be a társadalmunkba: a cigány kultúra megőrzendő értékeinek, hagyományainak vállalása, az etnikai identitás megőrzése révén, valamint önkéntesen vállalt asszimiláció útján.⁷¹ Ugyanakkor a hivatalos állásponttól eltérő kutatóknak és cigány értelmiségieknek továbbra sem szántak szabad teret, meglátásaikat egyenesen „elveikkel összeegyeztethetetlennek” „tévesnek” vagy „túlzónak” bélyegezték. Az ideológiai téren eszközölt változtatások vonzataként az APB állásfoglalásában számos intézkedést helyezett kilátásba a cigányság kultúrájának a megőrzése érdekében, melyek közül kiemelendő, hogy cigány múzeum, cigány szövetség és egy cigányságnak szóló lap alapítására adott utasítást.⁷² A Minisztertanács az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalásának a végrehajtása érdekében kiadta a 3223/1985. számú határozatát, mely döntően a cigány lakosság oktatási, foglalkoztatási és lakhatási helyzetének a javítása érdekében fogalmazott meg különböző utasításokat, valamint néhány sor erejéig a cigányság kultúrájának a támogatásáról sem feledkezett meg.⁷³ Ekkortájt egyes vezető funkcionáriusok már nyíltan is bírálták a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikájának az ideológiai alapjait, a korábbi évtizedek gyakorlatát, az „erőltetett asszimilációt” egyenesen összeegyeztethetetlennek bélyegezték meg a „szocialista elvekkel”.⁷⁴ A Művelődésügyi Minisztérium 1986-ban létrehozta a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét,⁷⁵ ami útnak indította a Cigány Újság című lapot, melyben immáron cigány nyelvű cikkek is helyet kaphattak.⁷⁶ Két évvel később pedig az MSZMP Köz-

A Tárcaközi Koordináció Bizottság titkára a Jel-kép című folyóirat hasábjain más érdekeltekkel együtt egy cigány lap indítása mellett érvelt. Továbbá a Hazafias Népfront 1985-ben létrehozta az Országos Cigány Tanácsot. In: Hajnáczy Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. In: Esély, 2015. 5. sz. 79-85. pp.

⁷¹ MNL OL M-KS-288. f. 41/1984/434. ő. e.

⁷² MNL OL M-KS-288. f. 41/1984/434. ő. e.

⁷³ MNL OL XIX-A-83-b 3223/1985. (1253. d.)

⁷⁴ Hajnáczy Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. In: Esély, 2015. 5. sz. 79-85. pp.

⁷⁵ MNL OL M-KS-288. f. 41/1986/468. ő. e.

⁷⁶ MNL OL M-KS-288. f. 41/1987/487. ő. e.

ponti Bizottsága hatálytalanította a korábbi párthatározatok azon sorait, melyek tagadták a magyarországi cigányság nemzetiségi voltát.⁷⁷

Az új keletű központi intézkedések ellenére az Észak-magyarországi megyében minden a megszokott mederben folyt az 1980-as évek második felében. Ez idő tájt az MTTV csupán a fentebb említett minisztertanácsi határozat hasonmására, egyúttal annak végrehajtására adott ki egy határozatot, melyben csak néhány sor erejéig foglalkoztak a cigány kultúra támogatásának a kérdésével.⁷⁸ Továbbá évről-évről mind több településen, ahol a cigányság kiugróan rossz szociális helyzete és magas száma szükségessé tette „a cigány lakosság társadalmi beilleszkedését segítő” főállású család gondozókat állítottak be.⁷⁹

A rendszerváltást követő hetekben, 1989 decemberében a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács asztalán még utoljára terítékre került a cigányság helyzetének az átfogó értékelése. A politikai és gazdasági átalakulás küszöbén egyrészt az úgynevezett Miskolci-gettóügy⁸⁰ komoly sajtóvisszhangja, másrészt a tanácstagok sürgetése miatt vált megkerülhetlenné a kérdés napirendre tűzése. Az elnöki hivatal vezetője többek között az alábbi lemondó sorokkal vezette be a témát az értekezleten, egyúttal indította útjára a megyében élő cigány lakosságot a demokratikus átalakulásba: „Ideje álszemérem nélkül feltárni a valós helyzetet. A cigányság számára egyszerre vált lehetlenné és a kívülmáradás és a belülré kerülés. [...] A cigánykérdés lényege, hogy egy nép szokás-

⁷⁷ MNL OL M-KS-288. f. 5/1988/1043. ő. e., MNL OL M-KS-288. f. 4/1988/246-247. ő. e.

⁷⁸ MNL BAZML XXIII-2a 193/1985.

⁷⁹ MNL BAZML XXIII-2a 192/1985., MNL BAZML XXIII-2a 196/1987., MNL BAZML XXIII-1a 39/1987.

⁸⁰ A miskolci gettóügy az 1980-as évek végén bontakozott ki, mely során a borsodi megyeszékhely történelmi városrészének leromlott állagú házaiból a cigány lakosokat a Sajó partjára költöztették volna, rögvest felhúzott szükséglakásokba. Azonban a városvezetés terve meghíusult számos szervezet, a tiltakozások és a sajtónyilvánosság miatt. Lásd bővebben Ladányi János: A miskolci gettóügy. In: Valóság, 1991. 4. sz. 45-54. pp. Hajnáczy Tamás: Tisztelet a törvényhozóknak? – avagy a miskolci gettóügy. In: Új Egyenlítő, 2014. 7-8. sz. 50-53. pp. Messing Vera: Vátozás és állandóság. Kiköltözéses konfliktus médiabemutatója a rendszerváltás előtt és után. In: Médiakutató, 2003. 2. sz. 57-73. pp.

rendje, életmódja, egzisztenciális és magatartás mintakészlete egyszerre vált történelmileg tovább nem vihetővé és nehezen meghaladhatóvá.⁸¹

Az ülésen előterjesztett jelentés⁸² megállapítása szerint a megyében élő cigány lakosság létszáma majdnem elérte a hetvenötezer főt, ezzel az össznépeségen belüli aránya megközelítette a 10 százalékot. Együttal a beszámoló felhívta a figyelmet a cigányság egyenetlen területi eloszlására, valamint arra, hogy zömében cigányok által lakott falvak jöttek létre, amik a nélkülözésen kívül nem sok lehetőséget biztosítottak az ott élőknek: „Jelentősen növekedett arányuk azokban az aprófalvakban is, ahol a nem cigánylakosság elköltözése és elöregedése jellemző. (Pl. Csenyéte 72%,⁸³ Beret 54%, Pusztaradvány 49%, Kiscséc 67%, stb.) Ezek a településeken nincs, vagy nagyon kevés az elhelyezkedési lehetőség, nincs helyben iskola, óvoda, általában rosszak a lakáskörülmények. Ezek összességében nehezítik az adott településen élő cigánylakosság felzárkózásának lehetőségét.”⁸⁴ Az 1980-as évek végére az Észak-magyarországi megyében mindössze 97 cigánytelepen, már csak a cigányság kevesebb mint 12 százaléka élt, azonban a CS-lakás program több sebből is vérzett. A házakat döntően egy tömbben húzták fel, egyrészt a nem cigány lakosság ellenállása, másrészt a rendelkezésre álló földterületek szűkössége miatt. Rendre szoba-kony-

⁸¹ MNL BAZML XXIII-1a 41/1989.

⁸² A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzetét bemutató anyagon túl a miskolci cigányság viszonyairól két hosszabb kutatási jelentést is előterjesztettek az ülésen, melyeket a vizsgálat vezetője a Borsodi Szemlében is publikált: Tóth Pál: Cigányok egy vidéki nagyvárosban (Szociológiai felmérés Miskolc cigánylakosságának körében. Borsodi Szemle, 1988. 1. 33-40. pp. Tóth Pál: A miskolci cigánylakosság belső tagozódása. Borsodi Szemle, 1990. 1. sz. 17-21. p.

⁸³ Az ülésen az elnöki hivatal vezetője ekképpen példálózott az adott településsel „a megyében több tucatnyi Csenyéte van”. Az Észak-magyarországi megyében Csenyéte a gettósodás emblematikus településévé vált, hiszen az első aprófalvak egyike volt, amin már az 1980-as években is nagyrészt cigányok laktak. A figyelem központjába, amiatt került, hogy 1989 augusztusában szociológusok közreműködésével létrehozták a Phralipe Független Cigány Szervezet helyi képviselőt a településen és különböző intézkedésekbe kezdtek a már-már kritikusnak mondható helyzet megoldására. Lásd bővebben: Ladányi János – Szelényi Iván: A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. F. Havas Gábor: Csenyéte blues I. In: Beszélő, 1991. 31. sz. 11-12. pp. F. Havas Gábor: Csenyéte blues II. In: Beszélő, 1991. 32. sz. 17-17. pp.

⁸⁴ MNL BAZML XXIII-1a 41/1989.

háznak építet CS-lakások sokszor már az építésük idején is túlszűfoltta váltak, visszatérő problémaként jelentkezett a kisiparosok hanyag munkája és a tanácsok felelőtlen mulasztásai. Ugyanakkor az anyag nemcsak a tanácsi apparátust és a nem cigány lakosságot bírálta a CS-lakás program sikertelenségéért, hanem a cigányságot is kíméletlenül ostromozta: „Az új cigánysorok kialakulásához az is hozzájárult, hogy a telepről elköltözött családok egy része nem képes az életforma váltásra, amit az is mutat, hogy a megépült lakások jelentős része leromlott állagú. Még elszomorítóbb a helyzet a vásárolt lakások esetében. 4-5 éve vásárolt lakások váltak és válnak életveszélyessé, lakhatatlanná. Az újra elputrisodó lakásokban élő családokat még jelentős OTP tartozás terheli, de lakáshelyzetük ismét megoldatlan.”⁸⁵ A CS-lakás program 1989 januárjában megszűnt, ebből kifolyólag a nyomortelepeken rekedtek lakáshelyzete teljességgel kilátástalanná vált, már a jószerivel átmeneti megoldásnak sem nevezhető cigánytelep felszámolási program sem jelentett kiutat. A gazdasági visszaesés és a foglalkoztatáspolitikában bekövetkezett változások elsőként a cigány családok mindennapjaiba gyűrűztek be, mivel az alacsony iskolai végzettség és a szakképzettség hiánya miatt már egyre kevésbé tartott igényt rájuk a munkaerőpiac. Ebből kifolyólag sokan elvesztették a munkahelyüket, ami a cigány családokat különösen a kilátástalanságba sodorta, mivel jellemzően egykeresős családmódelben éltek. A cigány lakosság foglalkoztatási visszaesése azonban nem csak az aprófalvakban élőket sújtotta, hanem az iparvárosokban élőket is. A jövedelem nélkül maradt családok csupán a szociális ellátórendszerrel remélhették mindennapi betevőjüket, vagy attól sem: „A nyilvántartott 3.206 munkanélküli több mint fele cigány. Közülük a jogszabályi feltételek hiánya miatt munkanélküli segélyre csak kevesen jogosultak (900 fő munkanélküli segélyezett kb. 40%-a cigány), így a családok egy része teljesen ellátatlan.” A nincstelenségből még némi kiutat jelenthetett a közhasznú munka, azonban a jelentés annak visszasságaira is rávilágított: „A közhasznú munkát végzők 90%-a cigány. Ez a foglalkoztatáspolitikai eszközrendszer azonban csak enyhíti, de hosszú távon nem oldja meg az alacsony iskolai végzettségűek foglalkoztatását.”⁸⁶

⁸⁵ MNL BAZML XXIII-1a 41/1989.

⁸⁶ MNL BAZML XXIII-1a 41/1989.

ROMÁNIAI PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK 2016

Bodó Barna

Sikert sikerre...

Parlamenti választások Romániában, 2016

Sajtóvélemény, hogy minden választás után az elért eredményt sikerként kezeli az RMDSZ. Akár nívónak tekinthető, hogy a 2016 decemberi parlamenti választások után az RMDSZ elnöke, Kelemen Hunor visszafogottságot tükröző állításokat fogalmazott meg. Úgy vélte, kijelenthető, hogy megállt a magyar szavazatok apadása, az új parlamentben arányos magyar képviselő lesz. Vagyis megfordult a magyar szavazatok fogyási tendenciája. És ez a magyar szavazók bizalmát mutatja, amiért köszönet jár. „Köszönjük, hogy elmentek ma szavazni, és nagy erőt ad nekünk, hogy minden nehézség ellenére ott voltak az urnáknál, kiálltak, és megmutatták, hogy Romániában, Erdélyben egy erős magyar közösség él, amely tudja, hogy honnan jön, hogy hol tart, és tudja, hogyan szeretne jövőt építeni”.

Történelmi sikerről Budapesten beszéltek, ahol a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős államtitkára egy konferencia megnyitó beszédében kijelentette, hogy a kiemelkedő eredmény a magyar összefogásnak köszönhető, annak, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) és Magyar Polgári Párt (MPP) közös listán szerepelt.

Az előzetes latolgatások szerint sikernek az számított volna, ha az RMDSZ közös listája 6% fölött teljesít, az eredményes szereplés sávja 5,23 és 6% közötti, ugyanis ha az RMDSZ nem is számíthat az ellenzé-

kének minden szavazatára, az elvárható volt, hogy az MPP-t kooptálva meghaladja a 2012-es 5,23% eredményt. Ha ennél kicsit jobban szerepel, elmondható, hogy eredményes volt az RMDSZ stratégiája, de nincs szó áttörő sikerről. Az 5 és 5,23% közötti eredmény határesetnek lett volna tekinthető, mivel nem az 5%-os küszöb elérése a kizáró feltétel, hogy egy párt bejusson a román parlamentbe. Ha teljesíti az alternatív küszöböt, azaz négy megyében eléri a 20%-ot, akkor ugyanúgy részesül a mandátumok visszaosztásából, azonban az 5% – pszichológiai határ. Ennek enyhe meghaladásával nem lehet eredményességről beszélni, hiszen az MPP-vel a zsebükben és a Fidesszel a hátuk mögött minden, ami ez alatt van, bukás. Tehát bukás az 5% alatti eredmény, annak ellenére alig néhány mandátumot veszített volna az RMDSZ, ha 5% alatt teljesít. Azonban nem mindegy, hogy a „kiügyeskedett” alternatív küszöb, vagyis mentőöv révén van jelen a törvényhozásban, vagy önállóan meglépi a küszöböt.

Az alábbi elemzés kulcskérdései: valóban megállt és megfordult a magyar szavazatok apadási tendenciája, ami implicite azt is jelenti, hogy növekedik az RMDSZ iránti bizalom a választók körében? Kérdés továbbá, hogy a változás kiváltó oka az RMDSZ politikai megítélésének megváltozása, vagy valamilyen más tényező, például a magyarországi legfelsőbb politikai vezetés és a budapesti média részéről kapott hathatós támogatás mit jelentett, mennyit hozott az RMDSZ-nek?

Előzmények, kontextus

2008-ig Romániában a törvényhozási választások esetében listás szavazás volt érvényben, a mandátumokat két szakaszban osztották ki. Első körben a megyék szintjén a Hare kvóta alkalmazásával osztották szét a mandátumok egy részét, majd a töredékszavazatokat országos kompenzációs kosárba összesítették, és a további mandátumokat a D'Hondt osztósr segítségével osztották tovább. Igen bonyolult módszerrel alapján jelölték ki, hogy az országos szinten kiosztott mandátumokat az egyes pártok mely megyékben kapják meg. (Székely 2014) A 2012-es parlamenti választásokat másként, egyéni választókerület-

nek nevezett rendszer szerint rendezték meg, de a mandátumok visszaosztásánál a korábbi rendszer fontos elemeit megőrizték. A 2012-es eredmények azt mutatták, hogy a rendszer torzításhoz vezet, ha egy adott párt(szövetség) az ország területének nagy részén egyenletesen túlerőbe kerül. Az egyéni választókerületükben abszolút többséget szerző jelöltek ugyanis automatikusan mandátumot szereztek, ám a többi párt kompenzálása érdekében ilyenkor többletmandátumokat osztottak ki, ami a törvényhozás létszámának megemelkedését vonta maga után.

A 2015-ben elfogadott új választási törvény kisebb módosításokkal visszatért a 2008 előtti választási szabályozáshoz, megmaradt az 5%-os bejutási küszöb, illetve a regionális pártok számára az alternatív (négy megyében 20% feletti szavazatszámmal megszerzett) bejutási lehetőség. A parlamenti frakciók közötti migrációt nem szabályozza az új törvény, nem jár mandátumvesztéssel, ha valaki pártot vált. A legfőbb különbséget a pártfinanszírozási törvény jelenti, amely szerint az államháztartásból annak a honatya-jelöltnek térítik meg a kampánycöltségeit, aki megszerezi a megyei szavazatok legalább 3%-t. Ezzel kis pártok is jelentős állami támogatáshoz juthatnak, mivel az összeg elérheti jelöltként a minimálbér hetvenszeresét. A két pártból álló választási szövetségek számára a küszöb 8%-os, a három pártból álló koalícióké 9, míg a négy vagy több politikai alakulat összefogásával létrehozott választási szövetségnek az országos szinten leadott voksok 10%-t kell megszereznie a bejutáshoz. Külön szabályozza a törvény a külföldön élő állampolgárok szavazási procedúráját – de ezzel nem érdemes foglalkozni, mert magyar szempontból nincs igazi relevanciája.

A 2012-16 között a parlament két házában 588 honatya kapott képviseleti jogot, miközben a törvény szerinti alapmandátumok száma 470 volt, a pluszmandátumok rendszere a mandátumok számának 27%-os növekedéséhez vezetett. 2016-ban 466 honatyát választott az ország, 308 képviselőt – ehhez hozzáadódnak még a kisebbségek könnyített rendszerben megválasztott képviselői – és 134 szenátort. A külföldi román állampolgárokat 4 képviselő és 2 szenátor képviselheti. Így 73 000 polgárra egy képviselő, 168 000-re pedig egy szenátor jut.

Hány magyar párt juttathat be képviselőt/szenátort a parlamentbe? Ez a kérdés az új törvény 2015-ös elfogadásával szinte azonnal napirendre került. A helyhatósági választások során 3 erdélyi magyar párt (RMDSZ, Magyar Polgári Párt, Erdélyi Magyar Néppárt) versengett a választói voksokért. Több elemző kizártnak tekintette, hogy két magyar párt saját külön listán bejuthasson a parlamentbe. Főleg, ha az RMDSZ egyedül begyűjti a leadott voksok több mint 5%-t. Bár elméleti esély létezik arra, hogy az egyik párt (RMDSZ) 5%-t kevéssel meghaladó eredménnyel és egy másik (EMNP) az alternatív küszöb révén juthasson be a törvényhozásba, ennek megvalósulásával szinte senki sem számolt. Ugyanis ezt mutatják a számok. Bihar megyében a magyarok aránya 25%, Szilágy megyében 23%. E két megyében csak egy magyar párt szerezheti meg a szavazatok legalább húsz százalékát. Erdélyben négy megyében haladja meg a magyarok aránya a 30%-t. Hargita megyében 84%-os a magyarok aránya, Kovászna megyében 73%, az előbbiben 2012-ben az RMDSZ a szavazatok 71, az utóbbiban 57%-t szerezte meg, itt a Néppárt 17%-t szerzett. E két megyében a Néppárt feltornászhatja magát 20% fölé. Maros megyében 37%, Szatmár megyében 34% a magyar lakosság aránya, ezekben a Néppárt 2012-ben 2,9%, illetve 2,3%-t szerzett az RMDSZ 30%-t meghaladó szavazatarányához képest. Ha a Néppárt nagyon neki lendül, és tízszer több szavazatot szerez, mint 2012-ben, akkor az RMDSZ-nek nem lesz meg a 20%-a. Vagyis két magyar párt bejutásához legalább négy olyan megyére volna szükség, ahol a magyar politikai szervezetekre leadott szavazatok aránya meghaladja a 40%-t – ami nem adott.

Következő lehetőség az egység, az összefogás kérdése, amiről az RMDSZ gyakran és szívesen beszél. A polgárok jónak tartják, sokan el is várják az összefogást, ezért választáskor az egység, az összefogás mindig erős politikai hívó szó. Kérdés, ki mit ért összefogáson? Közös listát, vagy RMDSZ listát, ahova felkerülnek más párt jelöltjei is. Az RMDSZ ez utóbbi módon járt el, és saját listáján kínált fel helyet az MPP-nek. Azt érzéklni lehetett egy ideje, hogy az RMDSZ és a Magyar Polgári Párt egymás felé gravitálnak, és a 2016-os önkormányzati választások eredményei ebben a vonatkozásban meghatározó fontosságúak voltak. A két

párt között együttműködésre volt már példa, de ennek a napi politikára alig volt hatása.¹

2015-ben az RMDSZ és az MPP együttműködése mellett más forogatókönyv is elképzelhetőnek tűnt, legalábbis elméleti szinten. Például az EMNP feltornássza magát 20%-ra négy megyében, vagy együttműködik egy megszületendő, esetleg többnemzetiségű regionális erdélyi párttal. Mindebből nem lett semmi. Kérdéses volt ezek után, hogy az EMNP állít-e jelöltet a parlamenti választásokon? Az EMNP országos választmánya úgy döntött, a Néppárt nem indul a decemberi parlamenti választásokon, és a megyei szervezetekre bízta, hogy támogatnak-e vagy sem független jelöltek. Toró T. Tibor EMNP-alelnök szerint a Néppárt indulását többen romboló stratégiaként értékelték, bár megítélése szerint egyes RMDSZ-es jelöltek ezt megérdemelték volna. Végül úgy döntöttek, hogy alternatívát kínálnak az embereknek, és lehetőséget, hogy az EMNP is küldhessen képviselőt a parlamentbe, ezért jogilag független jelöltek kerestek, akik viszont hajlandóak a pártért tenni.

Egyes elemzők szerint függetleneknek nem volt esélyük, mások komolyan számoltak ezzel a lehetőséggel. Háromszéken az Erdélyi Magyar Néppárt alapító elnöke és jelenlegi alelnöke, Toró T. Tibor indulását jelentették be „jogilag független, de politikailag elkötelezett” képviselőjelöltként a Néppárt támogatásával. Komolyan szóba jött jelöltek indítása Hargita, Maros, Bihar megyékben. Több helyen elkezdtek a szükséges aláírások gyűjtését is. Végül ezt az alternatívát is elvetették, erről Szilágyi Zsolt elnök nyilatkozott a sajtónak: „tévednek az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) magyarországi partnerei, amikor nyíltan támogatják az RMDSZ-t az idei parlamenti választások kampányában. Jó jelöltekkel és egy húzós kampánnyal több megyében is jó eséllyel szálltunk volna harcra. A legesélyesebb nyilván Hargita és Kovászna megye volt, egy független jelölt esetében ugyanis bármely megyében az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszámot kell elérni. A korábbi választási eredményeink alapján tehát ebben a két székely megyében szállhattunk

¹ Az RMDSZ által kezdeményezett székelyföldi autonómia-tervezetet egy RMDSZ-MPP közös munkacsoport véglegesítette 2014-ben. A tervezet szakmailag nagyon komoly bírálatokat kapott és kikopott a közbeszédéből.

volna jó eséllyel versenybe. [...] Amikor világossá vált, hogy anyaországi partnereink nyíltan segíteni fogják az RMDSZ kampányát, el kellett döntenünk, hogy mit tegyünk. A nagy többség amellett volt, hogy ne menjünk szembe szövetségeseinkkel még akkor sem, ha úgy gondoljuk, hogy most, ebben az esetben valószínűleg tévednek.”²

Magyarországi vezető politikusok rendkívüli módon vettek részt a 2016-os romániai parlamenti választások kampányában. A két magyarországi kormánypárt, a Fidesz és a Kereszténydemokrata Néppárt (KNDP) közös frontot alkotott az RMDSZ támogatására. A nyitányt Kelemen Hunor RMDSZ-elnök és Orbán Viktor magyar kormányfő novemberi, budapesti találkozója jelentette. A megbeszélések után a kormányfő sajtófőnöke, Havasi Bertalan úgy nyilatkozott, „Orbán Viktor és Kelemen Hunor fontosnak tartja, hogy a román törvényhozásban erős magyar képviselet legyen”.³ Közvetlen szerepet vállalt a kampányban Orbán Viktor miniszterelnök (Szatmárnémetiben), Kövér László az Országgyűlés elnöke (Székelyudvarhelyen, Nagyváradon), Semjén Zsolt miniszterelnök helyettes⁴ és Németh Zsolt (az Országgyűlés Külügy Bizottságának az elnöke) Budapesten buzdított szavazásra. Semjén Zsolt nemzetpolitikaért felelős magyar miniszterelnök-helyettes Budapesten tartott sajtóértekezletén értékelte az erdélyi helyzetet. Úgy fogalmazott: „döntő jelentőségű, hogy az RMDSZ együttműködve a Magyar Polgári Párttal, átlépje az ötszázalékos küszöböt, és ott legyen a bukaresti parlamentben.”⁵ Kósa Lajos, a Fidesz frakcióvezetője az RMDSZ Bihar megyei jelöltjeivel és az RMDSZ elnökével, Kelemen Hunorral közös sajtótájékoztatóján vett részt Nagyváradon. A kampányolás mértékéről ad ízelítőt egy-két magyar újságcikk címe: „Orbánék bekampányolták a magyarokat a román parlamentbe”,⁶ „Orbánék teljes fordulatát hozta

² Krónika, 2016. nov.26.

³ Erdélyi Napló, 2016. dec.9.

⁴ Semjén Budapesten kijelentette: minden magyarnak kötelező az RMDSZ-MPP-re szavazni.

⁵ Krónika, 2016. dec. 5.

⁶ Lásd: <http://24.hu/kulfold/2016/12/11/ugy-tunik-bejott-orbanek-romaniai-kampanya/#>

a román választási kampány.”⁷ A magyar közszolgálati média korábban nem tapasztalt módon vállalt szerepet a kampányban, a választást megelőző napokban és a választás napján. A magyar sajtó egyik fő témája lett a december 11-i romániai választás, és azon belül a magyar képviselők megtestesítő RMDSZ sikeres szereplése. December 11-én tematikus napot tartottak a közmédiában *A jövőért, Erdélyért* címmel, az erdélyi magyarság folyamatos tájékoztatása érdekében a magyar közmédia adói tematikus műsorokat sugároztak a választások napján. Három közszolgálati adón (Duna TV, M1 aktuális, Kossuth rádió) szinte a teljes napon át élő stúdióműsorral és élő bejelentkezésekkel a romániai választások volt a fókuszban.

Az RMDSZ kampányában azt hangsúlyozta, hogy a közösségi jogok és intézmények kerültek veszélybe, illetve megjárta az Erdély vs. Bukarest szembeállítást, illetve elővette az ún. transzilvanista kártyát. Erdélyt az itt élők az ország többi részénél fejlettebb régióknak tartják és elterjedt nézet, hogy Bukarest az erdélyiek adópénzeiből él. Az volna jó, ha Erdély húzná maga után Romániát, fordítva semmiképpen.

Az RMDSZ kampányában a valós arány elérésének fontosságát hangsúlyozták, (a 2012-es választások kompenzációs mandátumai miatt az RMDSZ parlamenti jelenléte 4,59%-os volt), ami csak akkor igazán fontos, ha az alakulat a politikai mérleg nyelve. Ez pedig nem látszott valószínűnek, hiszen a szociáldemokraták (PSD) a mérések szerint egyedül is 45% körüli eredményre számíthattak és ott volt a szövetségük (ALDE). A 2016-os parlamenti kampányban a baloldal játszotta ki leginkább a nacionalista kártyát, a jobboldalon most nem volt hangsúlyos a nacionalista vonal.

Az RMDSZ vezetői természetesen tudatában voltak annak is, hogy parlamenti választás magyar–román részvételi verseny, a magyar szavazót meg kell győzni, hogy menjen el szavazni.

Mandátumszerző képesség

Milyen mértékben beszélhetünk etnikai szavazásról az erdélyi/romániai magyarság vonatkozásában? Az etnikai szavazást illetően több megközelítés létezik. Az első D. Horowitzhoz vezethető vissza, aki szerint az etnikai szavazók az etnikai saját-csoportjukkal való erős érzelmi azonosulást fejezik ki politikai opciójuk által. Ezt a megközelítést érzelmi-expresszív keretnek nevezhetjük (Horowitz 1985, idézi Kiss 2014). A szavazás ebben az esetben nem választás, hiszen nincs szó a különböző alternatívák közötti mérlegelésről, csupán az identitás demonstratív felmutatásáról. Horowitz ezen az alapon szembeállítja az etnikai szavazókat a nem-etnikai kontextusban választókkal. Ez utóbbiak szerinte versengő programok között, racionálisan választanak.

Amennyiben a közpolitikák alapján történő mérlegelés képezi a választás alapját, az etnikai szavazó nem sokban különbözik a nem-etnikai pártot választótól, hiszen a forrásokért folyó harc az etnikai politizálásnak is lehet központi eleme. Egy adott etnikum területi koncentrátsága miatt az etnikai pártok számára kiemelt fontosságúvá válhat a javak, beruházások saját választóik számára történő megszerzése.

Ha a közpolitikai opciók a csoportok szintjén különbözőek, de a csoportokon belül homogének, bekövetkezhet az etnikum politikai aktivizálódása. (Kiss 2014) A megosztó közpolitikák első este, ha az opciók nem az etnikai identitás, hanem valamilyen köztes változó miatt, például a rétegződési rendszerben elfoglalt helyet illetően térnek el. Ez esetben etnikai alapú blokk-szavazás létrejöhet az etnikai identitásra történő közvetlenül utalás nélkül. Második esetben a különböző opciók (nyelvhasználat, oktatáspolitikai, emlékezetpolitika) közvetlenül kötődnek az etnikai identitáshoz. Ezért az érzelmi-expresszív kerethez képest problematikus a megkülönböztetés. A magyarok esetében ez utóbbi típusnak van kiemelt szerepe a szavazásban. A magyar közösségi mozgalom már a kilencvenes évek elejétől az etnikai reprodukcióval és a saját a többséggel párhuzamos intézményrendszer kiépítésével kapcsolatos közpolitikák köré szerveződött.

Egyes szerzők (Kiss Tamás, Barna Gergő, Székely István Gergő) szerint az utóbbi évtizedben a politikai védnökség (patronázs) jelen-

⁷ Lásd: http://index.hu/kulfold/2016/12/11/orbanek_teljes_fordulatat_hozta_a_roman_valasztasi_kampany/

sége került előtérbe. A zsákmányrendszer vagy politikai patronázs azt jelenti, hogy egy politikai párt a választások megnyerése után szavazóinak és támogatóinak kormányzati állásokat/megélhetést biztosít, hogy továbbra is a párt javáért munkálkodjanak. Az utóbbi évek empirikus vizsgálatait mutatják, hogy a politikai patronázs, illetve az állami erőforrások allokációja döntő szemponttá vált az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolatban. Az RMDSZ kisebb mértékben a magyar nyelvű oktatási hálózaton, nagyobb mértékben pedig az önkormányzatokon keresztül épített ki jelentős klientúra hálózatot. Megtehetette, mert a román hatalmi szereplőkkel kötött aszimmetrikus alku keretében sikerrel monopolizálta magyar intézményeknek és magyar területeknek juttatott állami erőforrások elosztását. A területi demográfiai különbségek fontosak, más dimenziói vannak a patronázs-politikáknak az RMDSZ által ténylegesen uralt tömbmagyar területeken, illetve ott, ahol a magyarok kisebbségben/szórványban élnek, és ez a szavazási magatartást is befolyásolja. A politikai patronázs szerepe a magyar közösség mobilizálásában meghatározó, és jelentős mértékben ezzel magyarázható az RMDSZ fölénye politikai vetélytársaival szemben.

A magyar szavazók magyar pártokra történt szavazásáról a 1996-2012 közötti időszakban Kiss Tamás végzett összesítő számításokat.

1. táblázat. Magyar szavazók magyar jelöltre szavazása

	Magyar szavazó magyar jelöltre (%)			
	Parlamentari	Önkormányzati	Európai parlamenti	Elnökválasztás
1996	69,5	51,8	-	63,6
2000	63,4	46,0	-	59,7
2004	56,8	47,5	(2007) 42,3	47,4
2008	40,9	47,9	(2009) 40,5	(2009) 35,2
2012	41,4	55,8		

Forrás: Kiss Tamás: Mi van az etnikai szavazat mögött?⁸

⁸ https://www.academia.edu/9630710/Mi_van_az_etnikai_szavazat_m%C3%B6g%C3%B6tt_Az_erd%C3%A9lyi_magyarok_v%C3%A1laszt%C3%B3i_viselked%C3%A9s%C3%A9t_meghat%C3%A1roz%C3%B3_t%C3%A9nyez%C5%91k (2017.febr.7.)

A parlamenti választások esetében a tendencia világos. Ezt igazolja a következő táblázat adatsora is. A magyar pártra való szavazás lassan kikopik a magyarság-kritériumok közül, a nemzeti identitás demonstratív felmutatására is egyre kevésbé alkalmas a szavazás aktuusa. Azt (is) vizsgálták, mennyire fontos abban, hogy valaki magyarnak számítson, az hogy az RMDSZ-re/magyar pártokra szavazzon (nagyon fontos / inkább fontos / inkább nem fontos / egyáltalán nem fontos; a nagyon fontos és inkább fontos válaszok aránya).

2. táblázat. Magyar párt-szavazat, mint identitáselem

Év, minta	Arány
2000 (N=925)	57,0%
2007 (N=894)	48,6%
2010 (N=872)	41,7%

Forrás: Nemzeti identitás és rétegződés 2000; Kárpát Panel 2007, 2010 vizsgálatok

Székely István Gergő feldolgozta az elmúlt 26 év valamennyi romániai választásának adatait, egy táblázatban jelenítette meg a kapott magyar eredményt. (Székely 2014) A Képviselőházra vonatkozó adatoknál találjuk az Európai Parlamentre kiírt választások eredményeit is. (Eltérő időpontban tartották ezeket, nincs ütközés.)

A 3. táblázat egyértelműen mutatja, hogy 2000-ig a romániai magyarság az országos részvételi arányt meghaladó mértékben vett részt a választásokon, 2004-től kezdődően ez megváltozott, a magyar részvétel nem érte el, vagy alig haladta meg (2008) az országos arányt. Az európai parlamenti választásokon a magyar részvétel mindig lényegesen magasabb volt az országosnál, amit a szakértők a magyarok EU iránti nagyobb bizalmával magyaráznak. (Székely 2014) Az elnökválasztások esetében a magyar jelölt mindig jelentős mértékben kapott kevesebb szavazatot, vagyis itt működésbe lépett a hasznos szavazás elve – a magyar jelölt ügyis esélytelen. Székely István Gergő lényeges megállapítása: a magyar politikai szervezetekre leadott szavazatok száma (ez elsősorban az RMDSZ támogatottságát jelenti) másfél évtized alatt az RMDSZ 1990-es eredményének hozzávetőlegesen 40-45%-ára csökkent, bár az abszolút szavazat-

3. táblázat. Magyar szervezetek eredményei a parlamenti, európai parlamenti és elnökválasztásokon (1990-2014)

Választás	Részvétel % ^{a)}		Szervezet/ jelölt	Képviselőház / Európai Parlament		Szenátus			Államfő			
	hivatalos	korrigált		szavazat	%	mandátum	szavazat	%	mandátum	jelölt	szavazat	%
1990.V.20.	86,19	90,71	RMDSZ	991583	7,23	29	1004353	7,2	12	Nem volt		
			Független Magyar P.	2578	0,02	0						
1992.IX.27.	76,29	75,99	RMDSZ	811290	7,46	27	831469	7,58	12	Nem volt		
			RMDSZ	812628	6,64	25	837760	6,82	11	Frunda György	761411	6,02
1996.XI.3.	76,01	78,68	R. Magyar Szabaddem.P.	14333	0,12	0	12103	0,10	0			
			Független jelölt ^{b)}	2356	0,02	0						
			Székesly Ifjak Fóruma	2142	0,02	0						
2000.XI.26.	65,31	68,73	RMDSZ	736863	6,8	27	751310	6,9	12	Frunda György	696989	6,22
			R. Magyar Szabaddem.P.	3510	0,03	0						
2004.XI.28.	58,51	65,49	RMDSZ	628125	6,17	22	637109	6,23	10	Markó Béla	533446	5,1
			Népi Akció Pártja ^{c)}	10374	0,10	0	10509	0,10	0			
2007.XI.25.	29,47	45,48	RMDSZ	282929	5,52	2						
			Tökés László	176533	3,44	1						

2008.XI.30.	39,2	45,56	RMDSZ	425008	6,17	22	440449	6,39	9			
			Független jelöltek ^{d)}	13650	0,2	0	9003	0,12	0			
			Zöld Környezetvédő P. ^{e)}				6372	0,09	0			
2009.VI.7.	27,67	31,86	RMDSZ, a listán Tökés László	431739	8,92	3						
2009.XI.22.	54,37	63,19								Kelemen Hunor	372761	3,83
2012.XII.9.	41,76	50,34	RMDSZ	380656	5,14	18	388372	5,25	9			
			EMNP	47955	0,67	0	58754	0,79	0			
2014.V.25.	32,44	39,22	RMDSZ	350689	6,29	2						
2014.XI.2.	53,17	64,87	RMDSZ							Kelemen Hunor	32727	3,47
			EMNP							Szilágyi Zsolt	53146	0,56

a) A részvételi arány korrigálásra a választói névjegyzék pontatlanságai miatt van szükség. A jegyzéken ugyanis több milliós nagyságrendű külföldön élő állampolgár szerepel, közülük csak töredéküknek van valós lehetősége szavazni – többnyire választási logisztikai okokból.

b) Borbély Imre.

c) Néhány jelentős magyar lakosságú megyében (Hargita, Kovászna, Maros, Szatmár, Szilágy) a Magyar Polgári Szövetség jelöltjei a Népi Akció Pártja listáin indultak.

d) A Képviselőház esetében: Sebestyén Csaba, Becsek-Garda Dezső, Ötvös Mózes és Rákosi János. A Szenátus esetében: Szilágyi Sándor Robert, Kincses Előd Géza.

e) Dósa Barna Hargita megyei jelölt.

Forrás: Székely István Gergő: Választási eredmények, etnikai szavazás, etnikai pártok. (Lásd: <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=25> (2017.febr.7.))

vesztés önmagában kevésbé veszélyes, mivel az a román pártok esetében is bekövetkezett. Komoly veszélyt jelenthet viszont, hogy a magyar részvételi hajlandóság az elmúlt évtizedben tartósan beállni látszik az országos átlag alá, még ha nem is marad el attól jelentősen.

Székely rámutat a regionális különbségek fontosságára, ugyanis szórványban az átszavazás mértéke akár kétszeresen, de akár háromszoroson is meghaladhatja az átlagot. A következő táblázat a magyar etnikai mozgósítottságot mutatja parlamenti választások esetében.⁹

4. táblázat. Magyar etnikai mozgósítottság a parlamenti választásokon

Megye	1992	1996	2000	2004	2008	2012
Fehér	78.43%	87.07%	82.40%	91.26%	75.24%	67.44%
Arad	78.88%	78.43%	79.55%	82.61%	86.78%	69.02%
Bihar	85.84%	105.03%	83.40%	86.25%	96.03%	87.54%
Beszterce-Naszód	85.09%	110.19%	96.30%	106.66%	95.93%	81.81%
Brassó	79.04%	90.58%	89.05%	88.06%	89.56%	81.12%
Krassó-Szörény	92.06%	73.63%	55.79%	66.35%	71.96%	76.59%
Kolozs	92.81%	93.70%	97.60%	97.41%	97.51%	92.61%
Kovácsna	96.39%	98.22%	98.77%	90.41%	95.55%	99.21%
Hargita	96.76%	100.91%	97.31%	91.20%	99.90%	101.17%
Hunyad	61.08%	79.45%	73.21%	87.98%	96.22%	76.69%
Máramaros	87.27%	106.44%	89.08%	101.68%	92.16%	83.58%
Máros	92.10%	102.59%	93.97%	92.81%	101.59%	97.70%
Szatmár	86.96%	93.72%	98.48%	95.64%	100.86%	100.81%
Szilágy	97.95%	117.13%	99.35%	98.12%	117.60%	102.41%
Szeben	56.31%	90.08%	69.47%	74.96%	73.20%	85.71%
Temes	58.65%	70.67%	76.41%	73.74%	78.80%	65.67%

Forrás: Székely István Gergő: Választási eredmények, etnikai szavazás, etnikai pártok.

Nem általánosan érvényes, de megfigyelhető, hogy minél inkább szórványos egy megye, annál alacsonyabb a mozgósíthatóság. (Kivéte-

⁹ E mutató kidolgozásakor első lépésben a népszámlálási adatok alapján elkészítettek egy becslést a megyében élő felnőtt korú magyarok arányáról (mivel a magyarok korösszetétele kedvezőtlenebb a románokénál, a választóközönségben a magyarok aránya magasabb, mint a teljes népességben belül). Ezt követően az RMDSZ (illetve 2012-ben az RMDSZ és az EMNP összesített) százalékos eredményét elosztották ezzel az aránnyal.

Beszterce-Naszód megye.) Megfigyelhető továbbá, hogy a szórvány megyék közül a kompaktabb magyar településszerkezettel rendelkezőkben magasabb az etnikai mobilizáció, és a szórt magyar jelenléttel jellemezhető megyékben gyengébb. Ugyanakkor a 2012-es adatsor kevés kivétellel alatta marad a 2008-asnak.

Érdeemes megnézni a helyhatósági választások eredményeit is, ezeket Székely 2014-es tanulmánya nem tartalmazza.

5. táblázat. A magyar pártok helyi mandátumszerző képessége (2012, 2016)

Párt	Megyei képviselők		Polgármesterek		Helyi képviselők	
	N	%	N	%	N	%
RMDSZ (2012)	88	6,57	203	6,38	2261	5,62
RMDSZ (2016)	95	6,61	195	6,12	2284	5,67
MPP (2012)	7	0,52	7	0,22	266	0,66
MPP (2016)	6	0,41	13	0,40	158	0,39
EMNP (2012)	7	0,52	2	0,06	214	0,53
EMNP (2016)	6	0,41	0	0,00	207	0,51
EMNP–MPP (2012)	0	0,00	0	0,00	14	0,03
EMNP–MPP (2016)	-	-	2	0,06	33	0,08
ÖSSZESEN (2012)	102	7,61	212	6,66	2755	6,84
ÖSSZESEN (2016)	107^{a)}	7,43	210^{b)}	6,58	2682^{c)}	6,65

Készítette: Szász A. Zoltán

^{a)} Összehasonlításul a 2004. és 2008. évi adatok: 112, illetve 108 (89; 19). (Zárójelben az RMDSZ–MPP megoszlás.)

^{b)} Összehasonlításul a 2004. és 2008. évi adatok: 186, illetve 195 (184; 11). (Zárójelben az RMDSZ–MPP megoszlás.)

^{c)} Összehasonlításul a 2004. és 2008. évi adatok: 2481, illetve 2684 (2195; 489). (Zárójelben az RMDSZ–MPP megoszlás.)

Kelemen Hunor szövetségi elnök sikerként könyvelte el az RMDSZ 2016-os önkormányzati választási eredményeit. Szász A. Zoltán szerint, az eredmények ismeretében – a helyi sikerek és egyes elemzők véleményének dacára – nincs miért ünnepelni. Inkább körültekintő, józan átgondolásra van indoka a szervezetnek, mint felhőtlen derűlátásra. Míg négy évvel korábban az RMDSZ átlagban húszezer szavazattal szerzett többit, mint az akkorit megelőző helyhatósági választások alkalmával, 2016-ben több tízezres nagyságrendű szava-

zatvesztéséget regisztrált. A jelenség nem azt mutatja, hogy az RMDSZ és a választói között erős volna a kötelék. Inkább a kapocs lazulásának jeleit lehet fölfedezni. További okokat az elővigyázatos értékelésre négy számadat szolgáltat. 2008-ban a megyei képviselőjelöltjei 429329 szavazatot (5,16%) kaptak, és ez „előre jelezte” a később megtartott parlamenti választás alsóházi eredményét RMDSZ szempontból: 425 008 szavazat (6,20%). 2012-ben a felsőházi eredmény (az 5,23% jelentő 388528 szavazat) is jócskán elmaradt a polgármester-választáson elértől. A teret vesztő MPP vezetője, Bíró Zsolt is elégedett volt. Az EMNP elnöke Szilágyi Zsolt értékelt talán a legvisszafogottabban. Nyilatkozata, miszerint pártja megőrizte politikai súlyát, a számok tükrében reálisnak mondható.

A 2016-os helyhatósági részvételi arány országos szinten 48,27% volt; városokra, illetve vidéki településekre leosztva pedig 39,80%, illetve 59,71%. Ez országos szinten alig marad el a 8 évvel korábban mérttől, de nem közelíti meg a négy évvel ezelőt (56,39%). Azt viszont nem árt megjegyezni, hogy a vidéki/falusi mobilizáció a városokhoz képest az előző önkormányzati választásokon regisztrálthoz fogva még hangsúlyozottabb volt, hisz a különbség a falu javára nem 15% volt, hanem már a 20%-ot is elérte.

Szász A. Zoltán szerint az erdélyi magyar pártok alapvető programszerű célkitűzései értelemszerűen azonosak, de vannak eltérések is. Jogos elvárás tehát, hogy legalábbis az előbbieket megvalósítása érdekében együttműködjenek. Akkor nincs ok az egyeztetésre, ha valamelyik párt kisajátít egy könnyen megvalósítható programpontra, ez így felmutatható eredménnyé konvertálható. Az eltérő programpontra tekintében viszont a versengés és a (kerekasztal-)tárgyalásos egyeztetés egyaránt elképzelhető. Az együttműködés elsődlegesen az erdélyi magyar választópolgárok elemi érdeke; amelytől a pártérdekek sok esetben akár el is térhetnek. 2008 óta inkább ezt látjuk, de 2016 fordulópont lehet, s felülírhatja a versengés logikáját.

Az RMDSZ ellenzékét képező kis pártok, illetve független magyar jelöltek a magyar többségű székelyföldi régióban értek el sikereket az önkormányzati választásokon. Jelenleg azonban ebben a régióban az RMDSZ dominanciája a helyi adminisztrációban egyértelmű. Az itte-

niek 90%-a él olyan településen, amelyet RMDSZ-es polgármester irányít, és csupán 8%-a ott, ahol a polgármester a kis magyar pártok vagy a függetlenek soraiból kerül ki.

Jelöltek, részvétel, választási eredmények

A jelöltállítás kérdése a 2016-os parlamenti választások esetében nem egy szövetségen belüli mérlegelő eljárást jelentett, hanem mindenekelőtt annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy lesz-e vagy sem magyar pártok közötti összefogás. Nyílt felhívás egyeztetésre az RMDSZ részéről nem történt, ugyanakkor az EMNP meghívta közös asztalhoz a másik két pártot – de megbeszélésre nem került sor. Tehát az RMDSZ közös a szereplést csak az MPP-vel képzelte el – és ez valósult meg. Magyarországi politikusi körök az EMNP-nek jól érthetően a tudtára adták, hogy ne próbáljon meg külön utakon járni. Ez ellen Tőkés László szólalt meg a mérvadó romániai magyar politikusok közül.¹⁰

A közös lista azt jelentette, hogy az RMDSZ listáján az MPP 2 befutó helyet kap. Eredetileg Hargita és Kovászna megyei listákon kaptak volna helyet az MPP jelöltjei, de Hargita megyei polgármesterek tiltakozása miatt végül Maros megyei listán indult az egyik MPP képviselő. Indíthatott továbbá egy-egy képviselőjelöltet Bihar, Kolozs, Szatmár és Máramaros megyében nem befutó helyen. Az MPP részt vállalt a kampányban, aláírásokat is gyűjtött. További felajánlott hely egy szórvány-megyének nyújtott segítség volt: négy évvel ezelőtt Háromszék vállalta, hogy a Brassó megyei Markó Attilát saját listáján indítja, ezúttal, 2016-

¹⁰ Lásd: <http://24.hu/kozelet/2016/12/07/tokes-laszlo-kemenyen-biralta-kover-laszlot/> (2017.febr.10.). Sajtótájékoztató (Nagyvárad, 2016.dec.7.) „mélységes csalódását fejezte ki az iránt, hogy a magyarországi politika több jeles képviselője – az RMDSZ által félrevezetve – óvatlanul és kritikátlanul a teljesnek nem mondható 'magyar összefogás' mellett korteskedik ezekben a napokban, átvéve és visszahangozva fél- és részgazságokat. [...] Az RMDSZ nem más, mint a romániai MSZP. Választási hazugságkampánya poszt-kommunista politikai módszertanára vall. Az erdélyi nemzeti oldalt megosztva – az MPP-t bekebelezve és az Erdélyi Magyar Néppártot kitesztelve – román állami segédlettel és finanszírozással él és uralkodik.” <https://kisujsag.ro/nem-igernek-pozitiv-valtozasokat-a-romaniai-parlamentival-valasztasok/> (2017.febr.10.)

ban a Hargita megyei lista negyedik, biztosnak számító helyét a Szeben megyei Benedek Zakariásnak adták át. Arra korábban nem volt példa, hogy valamely országos civil szervezet vezetőjét az RMDSZ bejuttatta volna a parlamentbe. Most Sebestyén Csaba-István, a Romániai Magyar Gazdák Egyesületének elnöke került a Hargita megyei ötödik, billegő helyre – és végül mandátumhoz jutott.

6. táblázat. Részvétel a 2016-os parlamenti választásokon

Megye	Szavazók száma a névjegyzéken	Szavazatok	
		Száma	Aránya %
Arad	391240	142928	36,53
Beszterce-Naszód	262177	96069	36,64
Bihar	505895	220646	43,61
Brassó	516991	201780	39,03
Fehér	314514	125060	39,76
Hargita	269652	120231	44,58
Hunyad	393063	167311	42,56
Kolozs	605855	244574	40,37
Kovászna	184089	70274	38,17
Krassó-Szörény	273404	101778	37,23
Maros	482197	184421	38,24
Máramaros	426050	135235	31,74
Szatmár	316257	110532	34,95
Szeben	376350	139316	37,02
Szilágy	198716	86417	43,48
Temes	620465	218956	35,29
Erdélyi megyék	6136915	2365528	38,54
Románia	18263875	7323368	39,72

Forrás: Készítette a szerző, a Központi Választási Iroda honlapján található Jegyzőkönyvek alapján¹¹

A választási részvétel 2008-ban rekord alacsony volt (39,2%), a 2012-es választások enyhe emelkedést hoztak (41,76%). A 6. sz. táblázatban látni nemcsak az országos részvételi arányt (39,72%), hanem a megyei lebontást is. Jelentős különbség mutatkozott a városi és a falusi

részvételi hajlandóságban, de ez alkalommal a városi lakosság előnyére (56% és 44%) – amire eddig nem volt példa. A fiatalok kevésbé (alig 29%) voltak mozgósíthatóak, a középkorúak hangsúlyos részvétele (54%) volt jellemző. A megyék szerinti távolmaradás országos bajnoka Máramaros megye, utána moldvai megyék következtek, a legnagyobb részvételi arányt havaselyi megyék érték el – Hargita a 4. helyen, az élbolyban van. A történelmi régiók szerinti részvételt Olténia vezeti (43%), Erdély (Bán-sággal és Partiummal együtt) Moldva előtt, az utolsó előtti helyen végzett.

A választási részvétel az összefogas hangoztatása és az intenzív magyarországi kampány ellenére magyar szempontból mérsékeltnak mondható. A részvételi adatok elemzése azt mutatja, hogy a magyar részvétel meghaladta az országos átlagot, ez a korábbi választáshoz képest pozitív változás. A nagyon alacsony részvétel ezek szerint kedvezett az RMDSZ-nek. Mozgósító hatásúak voltak a román hatalom magyarellenes intézkedései, ilyenek: a kampány kezdete előtt ügyészségi eljárás indult a marosvásárhelyi római katolikus gimnázium létrehozói ellen, a kampány végén pedig Románia küldötte nem képviselte a csíksomlyói búcsú felvételét az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) szellemi kulturális örökségek listájára, ide tartoznak a magyar szimbólumok elleni fellépések, a magyar feliratokkal kapcsolatos kifogások, és sorolhatnánk. Bizonyos, hogy a magyarországi politikusok, illetve az anyaországi média támogató fellépése is sokat jelentett.

Azok a megyék, ahol a magyarság tömbben él, vagy regionálisan helyi tömböt alkot (Szatmár kivételével) az országos átlag fölött teljesítettek. Érdekes külön megnézni a szörvány megyék adatait: az alábbi táblázat tartalmazza egyrészt a két Házra leadott szavazatokat, továbbá a vonatkozó megye magyar lakosságának a számát és arányszámát is.

Megfigyelhető, hogy tömbben (Hargita, Kovászna) a szavazatok aránya eléri vagy meghaladja a magyarság megyebeli részarányát. Jelentősen meghaladja Szatmár, kevésbé Szilágy és Maros megyékben – ezekben is jelentős tömb-területek vannak. Ugyanakkor szörványban mindenütt az etnikai arányszám alatti a szavazási eredmény (Krassó-Szörényben a magyarok kb. 60%-a szavazott a magyar listára, Szebenben 67%-a, Temes megyében kb. 73%-a). A szörványmegyék sorából kilógnak Beszterce-Naszód és Arad megyék, ahol a magyarok

¹¹ Lásd: <http://parlamentare2016.bec.ro/rezultate/> (2017.febr.7.)

(közel) 90%-a szavazott az RMDSZ listára, és hasonló a helyzet Fehér megyében, ahol ugyanez az arány közel 80%. A jelenség okaival itt nincs terünk foglalkozni.

7. táblázat. RMDSZ-szavazatok (Szenátus /Képviselőház) megyék szerint.
A megyék magyar lakossága

Megye	Összes szavazat	Szenátus – RMDSZ		Képviselőház – RMDSZ		Magyar lakosság ^{a)}	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%
Arad	142928	11070	7,74	10869	7,60	36568	8,49
Beszterce-Naszód	96069	4358	4,53	4376	4,55	14350	5,01
Bihar	220646	51017	23,12	50403	22,84	138213	24,02
Brassó	201780	11983	5,93	11825	5,86	39661	7,22
Fehér	125060	4249	3,39	4135	3,30	14849	4,33
Hargita	120231	99368	82,64	99375	82,65	257707	82,90
Hunyad	167311	4932	2,95	4714	2,82	15900	3,40
Kolozs	244574	34970	14,29	34634	14,16	103591	14,99
Kovácsna	70274	50418	71,74	50135	71,34	150468	71,59
Krassó-Szörény	101778	663	0,65	618	0,60	2938	0,99
Maros	184421	68986	37,40	68564	37,18	200858	36,46
Máramaros	135235	8995	6,65	8780	6,49	32618	6,81
Szatmár	110532	43108	39,00	42957	38,86	112580	32,69
Seben	139316	2605	1,87	2559	1,84	10893	2,74
Szilágy	86417	21279	24,62	21189	24,52	50177	22,36
Temes	218956	8233	3,76	8316	3,80	35295	5,16
Bukarest	739737	1671	0,22	1437	0,19	3359	0,18
Diaszpóra	110606	2577	2,32	2542	2,30		
Románia	7323368	440409	6,24	435969	6,18	1227623	6,10

^{a)} A 2011-es népszámlálás adatai szerint.

Forrás: készítette a szerző, a Központi Választási Iroda Jegyzőkönyvei alapján

A választást megnyerő Szociáldemokrata Párt (PSD) mindjárt a választást követően a párt elnöke révén előrevetítette, hogy a közeljövő feszültségekkel terhes lesz, amikor azt nyilatkozta, hogy reméli, nem lesznek konfliktusok, és a román szavazók álláspontját tiszteletben kell tartani.

8. táblázat. Parlamentbe bejutott pártok eredményei

Párt	Szenátus		Képviselőház	
	Szavazat %	Mandátum	Szavazat %	Mandátum
Szociáldemokrata Párt (PSD)	45,67	67	45,47	154
Nemzeti Liberális Párt (PNL)	20,41	30	20,04	69
Mentsétek meg Romániát Szövetség (USR)	8,92	13	8,87	30
RMDSZ	6,24	9	6,18	21
Liberálisok és Demokraták Szövetsége (ALDE)	6,00	9	5,62	20
Népi Mozgalom Pártja (PMP)	5,65	8	5,34	18
Nemzeti kisebbségek képviselői				17
Összesen		136		329

Forrás: A Központi Választási Iroda adatai alapján összeállította a szerző

9. táblázat. Az RMDSZ eredményei parlamenti választásokon

Év/ változás	Részvétel %	Szenátus RMDSZ			Képviselőház RMDSZ		
		Voksok	Voks %	Mandátum	Voksok	Voks %	Mandátum
1990	86,19	1004353	7,20	12	991601	7,23	29
1992	76,29	831469	7,58	12	811290	7,46	27
1996	76,01	837760	6,82	11	812628	6,64	25
2000	65,31	751310	6,90	12	736863	6,80	27
2004	58,51	637109	6,23	10	628125	6,17	22
2008	39,26	440449	6,39	7	425008	6,17	14
2012	41,72	388528	5,23	9	380656	5,13	18
2016	39,49	440409	6,24	9	435969	6,18	21

Forrás: készítette a szerző

Mivel az előzetes becslések szerint az 5 százalékos küszöb teljesítése is kérdéses volt, az RMDSZ várakozáson felül teljesített. Az RMDSZ természetesen elégedett a szövetséget országosan 4. politikai erővé nyilvánító eredménnyel. Ugyanakkor látni kell, hogy a pozitív körülmények ellenére nem sikerült a korábbi választásoknál több potenciális szavazót megszólítani. Ugyanis 2012-ben az EMNP külön listákat indított, az ezekre leadott szavazatokat (Szenátus 58765, Képviselőház 47985) hozzáadva az akkori RMDSZ eredményhez, 2012-re a következő összmagyar szavazatszámokat kapjuk: Szenátus 447293, illetve Képviselőház 428641. A 2012-es össz-

magyar szavazatszám a Szenátus esetében valamivel a 2016-os eredmény feletti, a Képviselőház esetében pedig kevéssel alatti – vagyis kijelenthetjük, hogy a mobilizáltság tekintetében nem történt változás.

10. táblázat. RMDSZ-listán szerzett mandátumok

Megye	Szenátus		Képviselőház		Megjegyzés
	Eredmény %	Mandátum	Eredmény %	Mandátum	
Arad	8,1	-	8,0	1	
Beszterce-Naszód	4,7	-	4,7	-	
Bihar	25,2	2	23,5	2	1 új
Brassó	6,2	-	6,1	1	1 új
Fehér	3,5	-	3,4	-	
Hargita	85,3	2	84,9	5 (-1)	1 Szében megyéből
Hunyad	3,1	-	2,9	-	2 új
Kolozs	14,6	1	14,5	1	1 új
Konstanca		-		1	Visszaosztás - 1 új
Kovászna	74,5	1	74,1	3	1 MPP jelölt - 3 új
Krassó-Szörény	0,7	-	0,6	-	
Maros	38,7	2	38,4	3	1 MPP jelölt - 5 új
Máramaros	6,7	-	6,9	1	1 új
Szatmár	40,0	1	39,9	2	2 új
Szeben	1,9	-	2,0	1	Hargita megyei listán - 1 új
Szilágy	25,3	-	25,2	1	
Temes	3,9	-	3,9	-	
Összesen		9		21	18 új (összesen)

Forrás: különböző források (Választási Iroda, sajtó: *Nyugati Jelen*¹²) adatai alapján készítette a szerző

Ugyanakkor a mostani szavazatszám elmarad a helyhatósági választáson elérttől, ugyanis 2016-os helyhatósági választásokon leadott

¹² *Hatékony összefogás és kakukktojás*, Nyugati Jelen, 2016.dec.17.

összmagyar voksok száma elérte a 466865-ös számot, illetve jelentősen elmarad a 2012-es 577637-es eredménytől.¹³

Az RMDSZ a korábbinál erősebb frakciókkal lesz jelen a törvényhozás két házában. A bejutónak tekinthető helyen szereplő jelöltek névsora alapján az RMDSZ arra számított, hogy megújul a Szövetség parlamenti frakcióinak a fele. Ezt sikerrel túlteljesítették, az új parlamentbe bekerült 30 honatya (9 szenátor + 21 képviselő) közül 18 most kezdtek el a törvényhozási munkát.

A megszerzett mandátumokat megyék szerinti bontásban a 10. táblázat tartalmazza.

A visszaosztás egyik megyében (Kolozs, Kovászna) negatív, más-hol pozitív (Bihar, Hargita) irányba vitte el az eredményt, vannak olyan politikusok, akik joggal érzik úgy, a visszaosztásnak a vesztesei.

Következtetések

Eredmény, hogy az RMDSZ a korábbinál erősebb frakciókkal lesz jelen a törvényhozás két házában. Ez a választás előtti aggodalmas hangulatot nemcsak feloldotta, de az eredményhez hozzájáruló tényezők hatását külön-külön is értékelni kell. Ami biztos, az összefogás kampányelemként működött, a valóságban nem jött létre. Az EMNP-ot az RMDSZ meg sem szólította, illetve a Néppárti jelzést figyelmen kívül hagyta. Ez érthető, általában a kisebb párt szokta javasolni az együttműködést – de ez esetben az RMDSZ az egyik kisebb pártnak igent mondott, a másikat negligálta. Tőkés László EMNT-elnök nyilatkozata figyelmeztető: „Nem igaz, hogy egy egyeduralmi pozícióban lévő magyar párt jelöltlistáinak kínálata érdemben a megújulás irányában mutatna.”

A magyar részvétel meghaladta az országosat, és ez fontosnak bizonyult. Ugyanakkor a magyar választók megszólításában nem sikerült előre lépni, hiszen a 2012-es parlamenti választáson leadott összes magyar voksok száma szinte teljesen azonos a 2016-os RMDSZ-lista

¹³ Akkor az MPP és az EMNP indulásával valódi választás volt helyi szinteken, ami mobilizáló hatású volt. Ennek hatása 2016-ban már kevésbé érvényesült. (Illyés 2016)

eredményével. Ugyanakkor a helyhatósági választásokon 2012-vel jelentős mértékben, de 2016-ban is nagyobb volt a részvétel, mint a parlamenti megmérettetésen.

Az eredmények százalékban történő kifejezése becsapó is lehet, mert a nagyobb százalékarány nem a magyar szavazókedv növekedését jelzi, hanem az országos választási hajlandóság csökkenésével magyarázható.

Az erdélyi magyar szórványt nem lehet a választások vesztesének tekinteni. Egyrészt azért, mert ahol sikerült megyei szinten meghaladni az 6%-os szavazatarányt, ott meglelt a mandátum. Ahol erre semmilyen esély nincs, ott a mostani Szeben-Hargita együttműködés jelenthet példát, vagyis hogy a tömbmegye kezét nyújtja a szórványnak. A konstancai mandátum azt mutatja, hogy a jövőben is minden megyében listát kell indítani, mert a visszaosztás révén kapható mandátum akkor nem vész el. Ugyanide tartozik, hogy a moldvai csángókat most sem sikerült megszólítani, a Bákó megyei 0,6%-os szavazatarány jóval alatta marad a Krassó-Szörény megyei eredménynek is – ahol a magyarok száma alig 3000 fő, miközben néprajzi tanulmányok 40 ezer fő csángóságról szólnak.

A Fidesz és vezető magyar politikusok határozott kiállása az RMDSZ mellett a 2016-os kampány egyik új elemét jelentette. Felmerül a kérdés, hogy ez a magyar kormánypártok és az RMDSZ vonatkozásában stratégiai fordulatot jelent, vagy ennek a kiemelt fontosságú eseménynek szolt a támogatás.

Hivatkozott irodalom

Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. 2nd. ed. University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 2000.

Illyés Gergely: Parlamenti választások Romániában, http://bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/9/0000000299/Illyes%20Gergely%20-%20Parlamenti%20valasztasok%20-Romaniaban.pdf (2017.febr.10.)

Illyés Gergely: Helyhatósági választások Romániában – mire elég a baloldal győzelme? *Kisebbségi Szemle* 2016/2

Kiss Tamás: Mi van az etnikai szavazat mögött? *Pro Minoritate* 2014/1

Székely István Gergő: Választási eredmények. Etnikai szavazás, etnikai pártok. 2014 <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=25> (2017.febr.5.)

AZ ARANY-ÉVFORDULÓRA

Pomogáts Béla

Népköltő – nemzeti költő

Jegyzetek Arany Jánosról és követőiről

A két, mondjuk így: irodalomtörténeti fogalom (vagy költői identitás) nem egészen ugyanaz: a népköltő (a népi költő) a szélesebb néprétegek képviseletében lépett fel és az ő hagyományos nyelvükön: a népköltészet nyelvén beszélt. Ez a szociológiai és kulturális közösség: a tizenkilencedik században felemelkedő jobbágyságot, majd a szabadabbá váló parasztságot és ezek kulturális tradícióit juttatta szerephez, ennek tapasztalatait, gondolkodását, törekvéseit szóltatta meg. A nemzeti költő viszont a személyes identitásnak és feladatvállalásnak ezen a körén túllépve az egész nemzeti közösség képviselőjeként állt a nyilvánosság: az ország nyilvánossága elé. Hogy érthetőbben fogalmazzak: Berzsenyi Dániel vagy Vörösmarty Mihály nem tartozott a népköltők (népi költők) közé, jóllehet lírai világukban a népies hagyományok is szerepet kaptak, igaz, csak időnként és nem jellemző módon. Mégis ők, minden megszorítás nélkül, nemzeti költők voltak, az egész magyarság történelmi tapasztalatait, vágyait és fájdalmait foglalták verseikbe. Arany János és Petőfi Sándor (és mellettük még sokan) viszont amellet, hogy természetesen a nemzeti költészet magaslati pontjait töltötték be, a magyar nép (amit a tizenkilencedik században mindenekelőtt a paraszti sorban élő társadalom képviselt) tapasztalatainak és törekvéseinek adtak kifejezést. Úgy voltak nemzeti költők, hogy megőrizték népi identitásukat, népi kultúrájukat, értelmiségiekként is az „egyszerű” nép (a köznép)

szószólójának tekintették magukat, az ő felemelésének szentelték munkásságukat.

Arany János ebben az értelemben volt nemzeti és népi költő: valaki a magyar nép, a paraszti nemzet soraiból, aki a maga eredeti társadalmi közössége (ezt régebben így mondták: „társadalmi osztálya”) mellett, igen tágas értelemben, az egész magyarság tapasztalatait és törekvéseit szóltatta meg. A magyar irodalmi népiesség amelynek (Petőfi Sándor és mások mellett) Arany János volt talán elsőszámú képviselője, úgyszólván meghatározó (és igen eredményes) kulturális és nemzeti stratégiát jelentett a tizenkilencedik században, de nem csak akkor, hanem a huszadik században is. Talán elegendő, ha a Nyugat körül gyülekező írók közül csupán Ady Endrére és Móricz Zsigmondra, a két világháború közötti korszakból pedig Illyés Gyulára, Erdélyi József, Németh Lászlóra, Kodolányi Jánosra (és persze másokra) hivatkozom. (Hivatkozhatom József Attilára is, minthogy az ő költészetében is meghatározó szerepet töltött be a népi elkötelezettség és a népi (paraszti) hagyomány.

Az irodalmi népiesség igényét még a tizennyolcadik század végén, a tizenkilencedik század elején a nemzeti művelődés eredetiségének eszméje hozta létre, olyan program, amelyet valójában a hazai romantika vetett fel és szorgalmazott, de már a népies irodalom elméletének első nagyszabású kidolgozójánál: Erdélyi Jánosnál megjelentek a művelődéspolitikai gondolat társadalompolitikai következményei. 1842-ben írott tanulmánya, a *Népköltészetről* a költő és a nép találkozását sürgette, népiesség és demokratizmus egységét fogalmazta meg: „A tenger soha ki nem fog felhőiből, bármennyi eső esik; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz, aki őt hallgassa, seregestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a népet, az életet, beállni e tengerbe, [...] ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.” A népiesség igényében született irodalom a polgári nemzet kialakulását akarta elősegíteni, minthogy az egész nemzethez, az egyszerű (paraszti) néphez is szólt, és a nép sorsán akart változtatni, beemelve a jobbágyságot „az alkotmány sáncai közé.”

Erdélyi János demokratikus programjának Petőfi (és mellette Arany) vonta le végső következményeit, a plebejus demokratizmus elvének megfogalmazásával. Az ő népisége már valóban politikai gondolat,

amelynek csak első állomása lehetett a nemzeti kultúra népies jellegéről kialakított koncepció. „A népköltészet – írta Arany Jánoshoz szóló híres levelében – az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század főadata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokallta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egypár ezren henyélhessenek és élvezzenek.” Petőfi és a fiatal Arany költői népiességét ennek a plebejus demokratizmusnak az igénye szabta meg.

Petőfi a népiesség csillaga alatt indult, ám csakhamar meghaladta a népiesség elvét, az egyetemes társadalmi felemelkedés, a forradalom és a „világszabadság” költője lett, aki már nem a plebejus demokratizmus, hanem a tudatos forradalmiság eszméihez igazodott. Költői módszerében a korabeli világirodalom törekvéseivel találkozott, gazdag költészetének csak egyik szálát jelentette a népies hagyomány. Sőtér István *Nemzet és haladás* című 1962-ben közre adott monográfiájában figyelmeztetett arra, hogy ezt a lírát nem lehet egyszerűen az irodalmi népiesség betetőzésének tekinteni: „Petőfi egyetemes és forradalmi költészete egyaránt kapcsolódik a forradalmiságot előkészítő, népies-nemzeti életszakaszhoz, annak vívmányaihoz és hangneméhez, – és a világirodalomnak olyan irányzataihoz, melyeknek formái, vívmányai alkalmasak voltak az ő forradalmi mondanivalójának kifejezésére.” Ugyancsak Sőtér István mutatott rá arra, hogy Arany János költészetében nem történt meg ez a fordulat. Arany sohasem haladta meg a plebejus demokratizmus eszmevilágát, s nem került kapcsolatba a forradalmi költészet világáramlataival sem, a népi-nemzeti költészet ideálját kedves klasszikusainál: Homérosznál, Danténél, Shakespeare-nél és Goethénél, legkivált pedig Arisztóphanésznál kereste és találta meg.

Arany közelebb állt Erdélyi Jánoshoz, mint Petőfihez, a népiesség elve az ő számára is a nemzeti költészet kiindulása és mértéke volt, a népiességet valójában eszköznek tekintette abban a munkában, amit a nemzeti költészet kialakítása jelentett. A két eszme: a népi és a nemzeti egyesítésére törekedett, le kívánta bontani az őket alkalmanként elválasztó falat. A költészet, vallotta, „legyen egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes, – szóval dön-

tessek el a közfal a népi és az úgynevezett fennköltészet közt, és legyen a költészet általános, nemzeti”. A népiesség programját nála a nemzeti költészet programja váltotta fel, amelyben a népiesség poétikája és a nemzeti szolgálat erkölcsi követelménye egymást magyarázta és egészítette ki.

Arany János költői gyakorlata ennek a népi és nemzeti költészetnek az esztétikai mértéke lett, különösen Gyulai Pál kritikai tevékenysége során, amely (ahogy hagyományosan mondták) a „népnemzeti” elvben találta meg a maga normatív rendszerét. Gyulai Pál Petőfi és főleg Arany költészetét a nemzeti szellem és hagyomány tökéletes kifejezésének tekintette, amelyet nemcsak a nemzeti irodalomnak, hanem egyszersmind a magyarságnak: a nemzet kulturális és morális identitásának mércéje gyanánt alkalmazott. „Költészete – mondotta Arany Jánosról tartott akadémiai emlékbeszédében – nemzeti típusunkat fejezi ki, minden jegy rajta egyszersmind fajaé, hű tükre Magyarországnak.” Idézhetem (kissé hosszabban) a következő megállapításokat is: „Arany-nak nemcsak nyelve és verselése nyugszik régi és népi költészetünk alapján, egy magasabb nemzeti irányba olvadva, hanem egész költészete is. Talán kevésbé kifejezője korának, mint Vörösmarty és Petőfi, de inkább megtestesül benne mindaz, ami fajunk szellemét és természetét állandóan jellemzi. Leginkább arra törekszik, hogy nemzeti egyéniségünket minél hűbben kiemelje, fölmutassa. Maga is nemzeti típus, de ez nem elég. Mindent összeszed a hagyományból és népeletből, amiben nemzeti jellemvonás nyilatkozik, és alkalmas a költői földolgozásra. Nem a tárgyban keresi az újat, hanem a földolgozásban, de ott is a népszellem sugalmain azon közvetlenségre, erőteljre, izomdússágra törekedve, mi a népköltészet sajátja. Azt hiszi, s nem ok nélkül, hogy a nép legnagyobb inventor, s Homéron kezdve Goethéig a legkitűnőbb művek népi hagyományok alapján keletkeznek. Ő is a hagyományból indul ki, vagy amint maga mondja, epikai hitelt keres. Kedves előtte minden mese, dal, ballada, históriás ének, adoma, közmondás, melyekhez a nép érzése kiválóan ragaszkodik, melyeken leginkább jártatja képzeletét. Ezekből szövi ki műveit, ezeket szüli újra, s majdnem úgy tekinti magát, mint a hajdani rapszód, aki a régi maradványokat javítgatja, darabosságukat egyengeti, hézagaikat kitölti, s töredékeiből egészet alkot.”

A népnemzeti elv valójában a Világos utáni korszak központi fogalma lett, a népiesség korábbi plebejus demokratizmusa mégis csak hamar megfakult és elerőtlenedett. Konzervatív esztétika és irodalomkritika épült a népnemzeti irodalom gondolati rendszerére, amely minden újítás előtt el akarta zárni az utat. A népnemzeti művelődés eszménye a dualista Magyarország vezető köreinek művészetelméletéhez és –politikájához szolgált kiindulásul, és a dualista Magyarország vezetői már nem a reformkor és különösen nem 1848 eszményeit követték, hanem az osztrák-magyar kiegyezés kompromisszumos szellemiségét tekintették irányadónak. Ez a szellemiség évtizedeken keresztül hasznosnak és építő jellegűnek bizonyult, végül mégis a világháború és Trianon történelmi tragédiájához vezetett. A tizenkilencedik század végének „népiessége” már nem felelt meg a néhány évtizeddel korábban hangoztatott eszményeknek és normáknak. A népiesség fogalma lassanként a szóhasználatból is elmaradt. Beóthy Zsolt már magát a népnemzeti fogalmát is elutasította és a nemzeti irodalom fogalmával váltotta fel. A kor magyar költészete szerinte „nem a népi, mint ahogy Toldy elnevezte, nem is a népnemzeti, mint ahogy Gyulai jelölte; hanem az igazán teljesen nemzeti költészet”.

A hivatalos „népnemzeti” felfogást és a valódi „népiséget” azonban nem lehetett könnyen összeegyeztetni, ezért a modern magyar irodalom műhelyeként fellépő Nyugat igyekezett elhatárolni a két fogalmat, illetve kulturális tradíciót. Arany János öröksége ebben jelentett szellemi ösztönzést és támaszt. Az elhatárolást szolgálta az a vita, amely 1917-ben folyt a folyóirat lapjain, a „paraszti” nyelvet állítva szembe a „népiessel”. Ignóty Arany János születésének centenáriuma lépett fel azzal az igénnyel, hogy a költőt elperelje a népnemzeti irány epigonjaitól, és vitába szálljon azzal a hivatalos nézettel, amely Arany költészetét tekintette a népiesség mértékének. „...ha az idegen – írta Arany költészetéről – belemerülne, végigkövetné útjain, s visszanezítő pillantással mérné végig a megtett utat: visszalátna romantikára, visszanezítne feudalizmusra, visszatekintene kelet-nyugati öszengezetekre, csak népiességet találna meglepő keveset, azt is, minden művészi tökéletessége mellett, sarokba tettet, oktató célzatút, szinte zschokke-it vagy mellékes humorút (*A hamis tanú. Az első lopás. Jóka ördöge*). Hatni persze hatott Arany

Jánosra, mégpedig erősen, a magyar népiessége. De éppígy hatott rá az ónémet s a kelta-germán – skót és ír – népiesség is. Hatott az óhéber, a bibliai népiesség, de hatott Tasso, hatott Ariosto, hatott Zrínyi Miklós s hatott (olykor majdnem végzetesen, mert egyéniségéhez nem vágóan) a Byron szeszélyes arisztokratizmusa is.” Arany, szerinte, nem a „népieségben” talált meg költői eszményét, hanem a „parasztiban”: „a paraszti magyar nyelvhez tér vissza vagy száll le, ezt teszi meg magyar nyelvnek, ennek egy vagy kevés húrjából csalja ki a zengzetek s a tolmácsolások minden permutációját s kombinációját. Ám ez ugyebár, csak magyar történeti vagy irodalomtörténeti szemmel nézve népiesség.”

Hasonló elképzelést fejtett ki Kosztolányi Dezső is Arany Shakespeare fordításáról, a *János király*ról szólva, a színmű 1917-es felújítása alkalmából – a következőket állapítva meg: „Íme, a színpadról a tiszta parasztnyelv hangzik.” Majd mikor a Budapesti Szemle cikkírója óvást emelt a nyugatosok Arany János-értelmezései ellen, Ignotus és Kosztolányi részletesebben kifejtették, hogy miért tettek különbséget a „népies” és a „paraszti” között. Kosztolányi szellemes példával érvelt. „Népiesnek érzem – jó értelemben – Aranynek ezt a sorát: >Lelkemből lelkedzett gyönyörű magzatom!< Az a mód azonban, ahogy Hamletet megszólaltatja, már nem népies: >Hadd csaljon ágyba a pöffedt király, Csípdesse arcod, hívjon mucijának, S egy-két bűdös csókért, vagy mert fene Ujjával ott babirkál nyakadon, Tálalj ki mindent...< Ez a nyelv – a legjobb értelemben – parasztnyelv, szenvedelmes, erős és kifejező.”

Mint kifejtette, Pázmányra és a hitújítás, valamint az ellenreformáció íróira hivatkozva szavazott a „népiessel” szemben a „parasztira”: „nyelvi szempontból lehetetlen őket egy kalap alá venni a >népies<-ekkel. Ők megőrizték számunkra a parasztnyelvet. Ezt a durva, szókimondó, izgatott, fehér izzásig hevített, szenvedélyektől fuldokló, zajgó magyarságot, amit Shakespeare-i szókincsünk bányájának tekintek, annyival is inkább, mert a hitvitázóink közül sokan kortársai az angol költőnek. [...] A parasztit és a népiest ilyen értelemben állítottam szembe.”

A „népies” és a „paraszti” elkülönítése annak az irodalmi csatározásnak hevében született, amelyet a nyugatosok folytattak a konzervatív népnemzeti iskola ellen. A fogalmakat tisztázó vita azonban már az új népiességet készítette elő. A népnemzeti epigonizmus idejét múlta

költészetével és esztétikájával szemben a népi mozgalom és a népi irányzat írói hitelesen és eredményesen keresték a parasztság nyelvében és hagyományaiban a korszerű népiesség forrását és zálogát. Azt az esztétikai és nyelvi igényt, amelyet Arany János költészete (és a költészetről vallott nézetrendszere) megfogalmazott, Ignotus és Kosztolányi a „paraszti” fogalma révén voltaképpen a népi lírikusok, mint Erdélyi József, Sinka István, Gulyás Pál és mindenekelőtt Illyés Gyula (és költészetének néhány darabjában József Attila) váltottak valóra, midőn természetes örökségük és birtokuk egyaránt emelték a magyar költészetbe a népi élet és a paraszti művelődés hagyományait.

Végezetül megemlítem, hogy az utókornak rendre meg kellett küzdenie Arany János költészetének megértéséért, méltánylásáért, befogadásáért. Nekem ebben, mondhatni, szerencsém volt, minthogy a piarista gimnáziumban, ahol középiskolai tanulmányaimat végeztem, a katolikus Vörösmarty mellett a református Arany János számított irányt mutató klasszikus költőnek: a nemzeti és egyszersmind a keresztény szellemiség letéteményesének. Egyszerűen Arany költészete ifúságom meghatározó élményei közé tartozott, holott tudtam, hogy másoknak bizony olykor meg kellett küzdeniük el- és befogadása érdekében. Számomra emlékezetesek Illyés Gyula szavai, ezek az Arany János befogadásáért, elfogadásáért folytatott, végül is eredményes lelki küzdelemről tanúskodnak.

„Nem szerettem Aranyt – olvasom Illyés *A magára maradt költő* című írását a Nyugat 1932-es évfolyamában. – Nekem a költő Petőfi volt, nemcsak életével és politikai eszméivel, de költeményei frissességével, keresetlenségével, elsősorban a fiatalos bájjal. Aranyban is azt szerettem, s ebben tán nem voltam egyedül, ami benne Petőfi volt. Rajongva olvastam az első Toldit. Lelkesülve lapoztam tovább a kövér kis kötetben, mely a három részt egybefoglalta. Háromszor értem el és háromszor fulladtam el a második rész vége-hosszatlan címer-festegetésénél. Mire-való volt ez? Kinek kellett ez? Nem tetszett az sem, hogy sehol sem találtam többé a vidék, a kisemmizettek, a parasztság megdicsőülését, ami az első részben megejtette szívem.”

Majd Illyés a következőkkel fejezi be írását: „Ma kezdem igazán érteni. Ötven éve halott. Költészetét körülfogta, sok helyütt belepte a

kor, amelyben élt, melyben még mi is élünk, de a csúcok egyre jobban ragyognak és emelkednek a maguk színével Petőfi magasságainak láncolata mellett, szép határaiul a kis területnek, mely a magyar szellem világa. Csodáljuk, hogy ekkorára emelkedhetett, noha a népből támadt. Fő jellemvonása nem az, hogy népies. A maga területén, a maga világában átéli azt, amibe nyugati kortársai akkor, vagy csak később kóstoltak bele: a szellem magányát. Petőfi ebből az ürességből előre a világszabadság, a nagy testvériesülés irányában akart menekülni. Ő, mikor egyedül maradt, bevette magát abba a meleg sűrűbe, ahonnan származott.”

NAGYROMÁNIA SZÜLETÉSE

Miskolczi Ambrus

A „Sátán nevében” avagy „a történelem terrorja”

I. rész Nagyrománia születése

Nagyrománia először az antanthatalmak ígéreteiben született, de mivel Oroszország Románia szövetségese volt, Besszarábia visszaszerzésére akkor még nem gondolhattak az antantbarát román politikusok. A cári hatalom összeomlása viszont meghozta Besszarábiát. A Habsburg-monarchia megrendülése pedig új távlatokat villantott fel. Először azt, hogy a wilsoni pontokat lehet érvényesíteni, és aztán azt, hogy ezeken túlélve elérni a titkos szerződésnek megfelelő célt. Maga Wilson is lemondott a Monarchiáról, 1918 szeptemberének végén nyilatkozatban jelezte, hogy Szlovákia a csehszlovák állam része, Erdély pedig egyesül Romániával. Ezután nem sokkal Bulgária kapitulált, november elején pedig a Monarchia fegyverszünetet kötött Olaszországgal. Közben a magyar kormány is felmondta a kiegyezést, október végén Budapesten kitört az őszirózsás forradalom, és Károlyi Mihállyal az élen olyan kormány került az ország élére, amelynek tagjai elleneztek a háborút. Jellegzetes pacifista forradalom volt ez a militarista Európában. A franciák Budapest és Bécs elfoglalására készültek, ami a magyar kormánynak nem volt ellenére, mert jobban tartott közvetlen szomszédjaitól, és abban bízott, hogy végső esetben az ország határait népszavazás útján lehet majd eldönteni. A magyarországi románok óvatosan, de határozottan léptek. Október 18-án Vaida Voevod a budapesti parlamentben bejelentette, hogy a román nemzet él önrendelkezési jogával. Nyitott kérdés maradt, azonban, hogy ezt miként teszi.

Nemzeti gyűlés Gyulafehérvárt: 1918. december 1.

A nemzeti önrendelkezés gyakorlati kivitelezésének két módja lehetett: a népszavazás és a népgyűlés. A népszavazás az ellenszavazatok magas arányának kockázatával járhatott. A nép- vagy nemzeti gyűlés viszont biztosíthatta a népakarat egyöntetűségének látszatát. Az események sodrása ez utóbbi felé mutatott. A vesztes háború anarchiával járt, a keleti fronton bevetett katonák jelentős részben bolsevizálódtak, maguk is népi hatalmat akartak, a régi rendet felszámoló, a kommunizmus eszményét megvalósító szocialista forradalmat. A világháborúban ugyanis megtapasztalták, hogy az egalitárius közellátást és az élet egészét meg lehet tervezni, és ez az élmény a magántulajdon világát felszámolni akaró kommunista messianizmus egyik forrása lett. De minél nagyobb volt a parasztek aránya egyik vagy másik nemzeti résztársadalmon belül, annál erősebben élt a vágy a magántulajdon bővítése iránt, és a köztulajdon mítosza itt alig hathatott. Ez is magyarázza, hogy a románok világában könnyebb lehetett a rendet fenntartani. A magyar nemzeti tanácsokhoz hasonlóan a románok is nemzeti tanácsokat, majd nemzeti gárdákat hoztak létre, és november 9-én felszólították a magyar kormányt, hogy adja át a közigazgatási hatalmat az ország keleti részei fölött. A magyar kormány az ország teljes demokratizálásával és nemzeti autonómiák felállításával próbált kompromisszumot keresni. November 13–14-én Jászi Oszkár a román vezetőkkel tárgyalt, ezek viszont miután Maniu is megérkezett Bécsből, megmondta mi a cél: a teljes elszakadás. A tét a nemzeti hegemonia volt. Jellemző, hogy Goga már 1914-ben úgy nyilatkozott Jászi Oszkár elképzeléseiről: „azért demokratizál, hogy aztán kolonizálhasson minket”.¹ Négy nap múlva a román vezetők nyilatkozatukban ünnepélyesen kifejtették, hogy a határok megvonását nemzetközi bíraskodástól, és nem a nyers erőttől teszik függővé, aztán november végén kérték a romániai hadsereg bevonulását. Az erdélyi román vezetők vigyáztak a rend fenntartására, keményen léptek fel a földfoglaló parasztmozgalmak ellen, saját javaik biztosítása érdekében is, és azért is, mert tudták, hogy ez a győztes hatalmak számára ügyük megítélésékor milyen fontos lehet, miközben a magyar kormánynak a mindennapi anarchiával kellett szembesülnie, és emellett, ami veszélye-

sebb volt: a kommunista mozgalmak térhódításával. Ugyanakkor a falvak világát a Romániával való egyesülés céljával mozgósították. És ezt követelő hitvallás százait írták alá vagy látták el kézjegyükkel.

Az erdélyi román politikai vezetés kétfrontos harcot folytatott, az egyiket a magyar kormányzat ellen a Romániával való egyesülés érdekében, a másik front rejtett és mellék front volt, éppen a hivatalos Romániával szemben. December 1-ére népi-nemzeti gyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra. Az egyesülés kimondása nem lehetett kérdéses, de annak formája körül folyt a vita. A baloldali román hangadók Románia demokratizálását követelték. Vasile Goldiș még azt javasolta, hogy Erdély valamiféle autonómiát élvezzen addig, amíg az alkotmányozó nemzetgyűlés nem dönt másként, melyen egyébként szerinte a magyarok és németek is képviseltetnék magukat számarányuknak megfelelően.² Tartani lehetett ugyanis a romániai politikai elit – kortárs kifejezéssel: oligarchia – nyomasztó hegemoniájától, és a történelmi lelkiismeret sokakat arra ösztönzött, hogy amit a románok méltán számon kértek a magyaroktól, azt most ők adják meg nekik. Végül kompromisszumos megoldás született.

A hagyomány szerint 100 ezer, szerényebb fogalmazásban több tízezer ember jelent meg, és hallgatta hatalmas lelkesedéssel, amit a hivatalos nagygyűlésen 1228 küldött szavazott meg, az erdélyi, bánági és magyarországi románok egyesülését Romániával. Továbbá azt, hogy az ideiglenes erdélyi autonómia az általános választójog alapján választandó alkotmányozó gyűlésig fennmarad. Meghirdették „a teljes nemzeti szabadságot az együttélő népeknek”, leszögezve, hogy azok létszámuk arányának megfelelő arányban képviseltetik magukat a közigazgatásban, a kormányzatban és az igazságszolgáltatásban. A román nemzeti mozgalom még következetes volt saját értékeihez, másnak is meg akarta adni, amit magának követelt. Beteljesült a nemzeti egység látomása és programja. Maniu előzőleg arra kérte a román kormányt, hogy a hadsereget ne engedje a Gyulafehérvárig. És így sikerült érzékeltetni, hogy az erdélyi románság saját elhatározásából döntött, külső befolyástól függetlenül, és ezt a román kormánnyal szemben is kifejezésre juttatták. Gyulafehérvárt ideiglenes kormány szerepét játszó Kormányzó Tanácsot (Consiliul Dirigent) állítottak fel, amelynek Iuliu Maniu lett az elnöke, aki aztán „átmeneti időre” az 1868-i nemzetiségi törvényt vezette be.³

De az ily módon ígéretes kezdet után vajon beteljesülhetett-e az „együttélő népeknek” szóló ígéret? Vagy csak történelmi szerepcserére került sor? Nem sok jót ígért, hogy Goga, aki egyébként megértette a romániai magyar igényeket, később úgy nyilatkozott, hogy szerinte a gyulafehérvári „fogadalmak” kétségbe vonják Románia nemzetállami jellegét, és a nagylelkűség csak „a szabadság küszöbéhez érkezett rabok furcsa lelki állapotából” fakadt.⁴ Nagyobb baj, hogy a Kormányzó Tanács tudatosan hamisította meg a történelmet, amikor a magyar egyházfők követeléseit olyasmivel tromfolta meg, hogy Erdélyben csak 1859-ben szabadították fel a jobbágyokat, és a románok számára a legkedvezőtlenebb módon.⁵ Ez a képtelenség demográfiai számháborúval társult.

A liberális vezér, I. I. Brătianu, aki december dereka felé miniszterelnökséget vállalt, a kemény centralizációt képviselte. Miután 1919. január 12 megkezdődtek a béketárgyalások, egyszerűen azt hazudta, hogy a megszerezni kívánt új területeken a románok számára 62%, a magyaroké csak 15%.⁶ Jellemző a kettős beszédre, nyilvánosságnak szánt hivatalos román iratok az aradi és temesvári román lakosság magas arányát hangoztatta, Brătianu az ott járt francia tábornoknak arról beszélt, hogy a városi román értelmiség „részben elfogadta a magyar uralmat,” aki nem, annak menekülnie kellett, és „ebből adódóan nagyon kevés román él a városokban”.⁷ A román delegáció beadványa ezt a kijelentést protorasszista okfejtéssel korrigálta, azt állítva, hogy a határ menti városok magát magyar anyanyelvűnek valló lakossága 10–20% zsidó.⁸ Egyébként miközben a román fél a nemzetiségi elvre hivatkozott, azt is hangsúlyozta, hogy ezt nem lehet maradéktalanul érvényesíteni, mert a katonai és a gazdasági szempontok fontosabbak. A román békedelegáció – az 1910-es magyar népszámlálás alapján – azt becsületesen kimutatta, hogy a Magyarországból általa követelt területen a románok aránya 48,3%. Az már kevésbé becsületes húzás volt, hogy a magyarokat és a székelyeket külön választotta, akik együttes aránya 42,1%, és bölcsen nem fejtegette, hogy a székelyek is magyarok. Aztán a magyarokat még tovább bontotta: zsidókra és cigányokra.⁹ Brătianu az 1916-os szerződéshez ragaszkodva nemcsak Békéscsabát és Vásárosnaményt akarta megszerezni, hanem még a Bánság egészét is be akarta kebelezni, ami a szerbekkel való komoly konfliktust jelentett. A méltányosságon és igaz-

ságosságon alapuló világrendet naivitásnak tartotta, és bár a nyugati tárgyalópartnerek nem szerették, a román kormányt mégis szövetségesnek ismerték el, a magyart pedig semminek sem. Igaz, Wilson Magyarországot baráti országnak tekintette, de európai szövetségesei letorkolták,¹⁰ és azt sem vették figyelembe, hogy 1918. december 22-én Kolozsvárt 40 ezres népgyűlés a magyar állam iránti lojalitását fejezte ki. A román fél pedig köszörülte a kardot. Március 20-án Vaida Voevod, akit a párizsi béketárgyalásokra küldtek ki, azt fejtegette Maniunak, hogy a bolsevizmus elhárítása érdekében a magyarokat át kell úzni a Tiszán, a szerbeket pedig a Dunán.¹¹

Március 21-én a kommunisták át is vették Károlyitól a hatalmat, és folytatta annak külpolitikáját, dunai konföderációt vallott célként és népszavazással megállapítandó határokat. Viszont Kijevben az ottani parancsnok és Cristian Rakovski, a román szocialista mozgalom egyik szervezője már romániai kommunista forradalom kirobbantására készült, de Lenin leintette őket. Április derekán viszont a román hadsereg diszkrét francia támogatással megkezdte az előnyomulást, és május 1-én elérte a Tiszát. Közben kikiáltották a bajor tanácsköztársaságot, és Ausztria is közel járt a kommunista hatalomátvételhez. Vaida Voevod meg is írta Maniunak, hogy „az egész békekonferencia a kormányzati rendszer bolsevizálódásának benyomását kelti. Van egy diktátor, ketten-hárman beérik a hiéna szerepével. A többiek sakálok, akik egy-egy csonttal pucolnak a fészükbe. Biztosan meggyünk át a régi kormányzati formák és rendszerek elértéktelenedésének időszakán. Minden kormány a jövőben úzi a demagógiát, lefelé nagy fegyelmet tanúsít, kifelé kapitalista imperializmust. A politikai-gazdasági tényezők eme labilitása később vagy korán a kapitalista rendszer felbomlásához vezet.” És miután hosszúra sikerült a párizsi élménybeszámoló, a levélíró kedélyállapota is változott, és még azt is kifejtette, hogy újabb rabszolgaság helyett inkább a bolsevizmust vállalja, bár ő is azon 20–30 birtokos közé tartozik, akinek többje van ezer holdnál, de „ördög vigye a vagyont, [...], amikor a nemzet sorsáról van”. És akkor Franciaország és Anglia sem menekül a bolsevizmus elől, és ne „is mentse őt az Isten”. Viszont hasznos kell húzni a bolsevizmus magyarországi térhódításából, hiszen ha Kun Béla uralkodik a Tiszán túl, a

Tiszán innen a magyarok is inkább Romániát választják.¹² A román állami vezetés számára az a ragyogó alkalom kínálkozott, hogy megmentse Európát a bolsevizmust terjedésétől.

A magyar kommün leverése

A magyar kommün elődje politikáját folytatta, amikor népszavazásos békét kért, ugyanakkor túllépett ezen, amikor fegyverrel próbálta érvényesíteni a nemzeti önrendelkezés követelményét. Ezt Lenin is meghirdette, így hozták létre Ukrajnát, oroszokta területeket csapva hozzá. Ugyanakkor ez a kommunista politika a nemzetek nagy egységében gondolkodott, abból kiindulva, hogy a munkásosztály felülemelkedik a nemzeti érdekeken. A magyar kommün hadserege észak felé támadt, hogy kapcsolatba léphessen a szovjet vörös hadsereggel. Csakhogy ennek más prioritásai akadtak. Lenin békét tanácsolt magyar elvtársainak. Clemenceau pedig azt ígérte, ha a magyar hadsereget északról visszavonják, akkor az időközben támadó román hadsereg is hátrább vonul. A magyar hadsereg északról visszavonult, a román hadsereg viszont nem. Ezért július 20-án a kommunista hadsereg a románra támadt, de a román fél már hozzájutott a magyar hadtervekhez, így az offenzíva összeomlott, a román hadsereg augusztus 4-én Budapestet is elfoglalta. Közben júniusban Wilson és Lloyd George Romániát azzal vádolták, hogy agresszív magatartásával hozzájárult a bolsevizmus magyarországi térhódításához. És a román hadsereget is hátrább akarták rendelni, de a franciák elsimították az ellentéteket. A román történetírás büszkén emeli ki, hogy a román megszállás hozzájárult Magyarország gazdasági életének normalizálásához.¹³ A nagyhatalmak viszont nem helyeselték a román intervenciót, Clemenceau olyan határozott hangú sürgönyt menesztett Bukarestbe, melyben megfenyegette a román kormányt, „ha nem állítja meg azonnal csapatait, mindent visszaveszünk, amit tőlünk kapott”.¹⁴ A román hadsereg azt vette el Magyarországtól, amit tudott, és étvágyára jellemző, hogy az állatállomány 30%-ára, továbbá a mezőgazdasági gépek 30%-ára tartott igényt.¹⁵ És miután a magyar kommün zavarta meg az új Európa párizsi építgetését, most a román hadsereg garázdálkodásai, miközben a felszabadító

szerepében tetszelgett a román vezetés. A békekonzferencia kemény hangú jegyzékben követelte a rekvirálások beszüntetését. Aztán olyan megbízottakat küldtek Bukarestbe, akik végül elsimították a román kormányzat és a párizsi békecsinálók közötti ellentéteket. De végleges döntés csak később született a határok kérdésében. Közben mérvadó magyar politikusok felajánlották a magyar koronát a román királynak, de ez a dualizmus természetesen nem nyerte el a román fél tetszését, a királyig el sem jutott a szükség és a kétségbeesés szülte ötlet.¹⁶ Az egyik olyan román újságíró, aki ezekben az időkben Budapesten tartózkodott a hallottak és látottak alapján az a meggyőződés alakult ki, hogy a román intervenció mérnökei, a liberálisok tudatosan juttatták hatalomra az általuk vallott nemzeti eszmény legádázabb magyar ellenségeit, és így ezek a liberálisok alapozták meg a magyar–román antagonizmust.¹⁷ Kétségtelen, jól jött a román politikának egy olyan „reakciós” magyar rendszer, amelyre a magát demokratikusnak hirdető Európában újjal lehetett mutogatni. Így jobban tudták leplezni belső bajaikat.

A Párizs-környéki békék

A béke bevallott célja életképes államok kialakítása volt a soknemzetiségű Monarchia helyén, de miután a gazdasági és helyi imperialista szempontok keresztettkék a nemzeti önrendelkezés elvét, újabb soknemzetiségű államok kialakítására került sor, Közép-Európa balkanizálására – mint azt sokan szóvá tették. Már kezdetben beárnyékkolták a nemzeti önrendelkezés szép elvét a korábban megkötött titkos szerződések önrendelkezést messzemenően sértő kitételei. A legkiméletlenebb imperializmust a leggyengébb győztes, Franciaország képviselte. Olaszországot nem is tekintették győztesnek, Romániára nehezteltek a különbéke miatt. A román küldöttség vezetőjének I. I. C. Brătianunak nem egy sértést kellett elviselnie. Lloyd George, angol miniszterelnök például kétségbe vonta az egyesülést kimondó – besszarábiai és erdélyi – nemzetgyűlések spontán jellegét, és túlzottnak tartotta a román követeléseket. Franciaország viszont Románia mellett állt ki. Berthelot tábornok megírta miniszterének, „ha kielégítjük a románok jogos követeléseit

és betartjuk azt, amire elköteleztük magunkat, Romániában 25 milliós népességgel rendelkező valóságos francia gyarmatunk lesz, amelyben fejleszthetjük iparunk és kereskedelmünk, és otthon fogjuk magunkat érezni.¹⁸ 1919 júniusában Versailles-ben megszületett a Németországgal való béke, amely megsemmisítette a korábbi német-román különbékét. És míg ez csak elégtétellel tölthette el a román delegációt, az Ausztriával folyó béketárgyalások már annál kevésbé. Az amerikaiak nem akarták egész Bukovinát Romániának ítélni, de ez végül csak valamiféle zsarolásnak bizonyult, mert Brătianu nem akarta elfogadni azt, hogy országa külön szerződésben biztosítsa a nemzeti kisebbségek jogait, mondván, hogy az ilyen szerződés sérti a román szuverenitást, sőt, a parlamentben később arról beszélt, hogy az ilyen nemzetközileg ellenőrzött szerződés megzavarja a kisebbség és többség testvéri együttélését, miközben a kisebbségeknek nagy szüksége van a többségre. És ezt az önmaga szatírájának beillő kijelentést még meg is tapsolták.¹⁹ Egyesek szerint Romániát a kisebbségi szerződéssel zsarolták, hogy kőolajának kiaknázásában megfelelő engedményeket tegyen, és aztán mikor sikerült megegyezni, a kisebbségek helyzetét sem vizsgálták.²⁰ Miután szeptember 10-én megszületett a saint-gemaini béke Ausztria és a nagyhatalmak között, két nap múlva Brătianu otthagya Párizst, és aztán már Predealon kiszállt a vonatból, autóval folytatta útját, mert tartott a bukaresti pályaudvari tüntetésektől.²¹ A miniszterelnökségről is lemondott. Decemberben aztán – hosszas tárgyalások után – Románia elfogadta a kisebbségi szerződést, amelyben „saját akaratából” kötelezte magát, hogy „faji, nyelvi és vallási különbség nélkül” biztosítja lakosai számára a szabadságot és az igazságot. Elismerte a zsidók román állampolgárságát, és ezzel megtörtént a zsidóemancipáció. Elismerte a Népszövetség ellenőrzési jogát, ami ellen Brătianu körömszakadtáig küzdött. Románia anyagi érdekeit sértette az, hogy szabad tranzitforgalmat kellett biztosítania a szövetséges hatalmak számára. Újabb vizály forrása lett az is, hogy Amerika Dobrudzsát etnikai határok mentén akarta megosztani, végül a román álláspont győzött, visszaállították az 1913-as határokat. Még Amerika képviselte a méltányosságra törő legmorálisabb álláspontot, de erről Franchet d'Esperay tábornok így nyilatkozott Vaida Voevodnak: „Ezeknek a sertéskereskedőknek semmi sem szent, csak a pénz... [Vaida

kérdése:] De a wilsoni pontok, amelyek morális kötelezettségeket szegnek le? [Válasz:] Ezeknél erkölcs? Elvek? Pénz és kizsákmányolás, a többi képmutatás.²² A románoknál ez még némi szakértelem hiányával párosult, mert a rekvirált magyar mozdonyok ott rozsdásodtak meg Romániában, mert nem megfelelően helyezték őket üzembe.²³ És vajon igaz, amit a Trianonról szóló román monográfia állít: a románok nem tudták néhány hónap alatt azt begyűjteni Magyarországon, amit évek alatt vesztek, már azért sem mert a hatékonyság nem jellemezte sohasem a román akciókat.²⁴ Lehet, de a hatékonyabb begyűjtéshez Bécset és Berlint is el kellett volna foglalni, mert nem a magyar honvédség foglalta el Románia jelentős részét, hanem a közös hadsereg és még inkább a német. Az említett monográfia érve: „a két világháború közötti román jólét inkább kívánság volt, mint valóság, másrészt pedig a magyar gazdaság sokkal gyorsabban összeszedte magát, mint ahogy a román megszállás okozta hatalmas károk lehetővé tették volna.”²⁵

A magyar álláspontot a békekonferencián előadó Apponyi Albertnek igaza volt, amikor imperializmussal vádolt. De az ő történelem leckéje sem volt hiteles, mint ahogy a többieké sem. Viszont az ő kiküldése azért nem volt szerencsés, mert ugyan ékesen tudott szólni, de az ő egykori iskolatörvényének rossz híre volt, a háború kitörését is lelkesen köszöntötte, olyan nemzeti állameszmét hirdetett, amelynek román, cseh, szerb változata ellen most hadakoznia kellett, és a magyar kultúrfőlényre való hivatkozás sem tehetett jó benyomást. Olyan keretben adta elő a magyar álláspontot, hogy azt feudálisnak lehetett minősíteni, míg az azt elhárító pseudodemokrata képmutatás mögött fegyveres erő állott. Így egy Berthelot nyugodtan mondhatott olyasmit, hogy a magyaroknak nincs nemzeti öntudata.²⁶ És a magyar fél hiába kért népszavazást. A konferencia elnöke, Alexandre Millerand azzal hárította el a magyar kérést, hogy már 1918 októberében és novemberében kifejezésre jutott a népakarat, a magyar kormány autonómia ígéretei nem feledtethetik, hogy a magyar politika korábban évek során el akarta fojtani a nemzetiségek hangját.²⁷ A hivatalos nagyhatalmi válasz szerint a népszavazás, „ha az őszinteséget garantálnák, nem adna érezhetően más eredményt, mint amire az etnográfiai viszonyok alapos tanulmányozása vezetett.” A román delegáció

még azt a kérdést is feltette, hogy ki lenne képes az őszinteséget biztosítani, és különben is a népszavazás alkalmatlan általános helyzetek értékelésére.²⁸ A nemzeti önrendelkezési jog és a népakarat így a győztesek akaratát és legyőzöttek fölötti rendelkezés gyakorlatát juttatta kifejezésre. Ez a győztesek táborában sem mindenkinek tetszett. Lloyd George egy ideig ki is állt a magyarok mellett, de aztán belátta, hogy ha újra kezdenek mindent, a korábbi angol álláspontot is revideálni kell.²⁹ Nitti kiállításának ezek után nem is lehetett súlya. A hungarofóbia győzött, és a politikai számítás: Magyarországot a győztesek már nem tudták volna maguknak megnyerni, az utódállamokat nem akarták elveszíteni a népszavazásos békével. Maguknak valahogy úgy adták be az általuk hirdetett nemzeti önrendelkezési jog megsértését, hogy kisebb igazságtalanságokat el kellett követni a nagyobb igazság érdekében. És ez megfelelt Hegel és Marx történelemfilozófiai tanításának is. Wilson, akit a gyulafehérvári román nemzeti gyűlésen apostolként ünnepeltek, keserűen visszavonult, de előtte, amikor az írek Anglia ellen kérték a támogatását, mindazt, amit az önrendelkezési jogra való hivatkozással tettek, metafizikai tragédiának nevezte, és arról vallott, hogy nem is sejtik micsoda szorongást él át milliók reményeinek felkeltése miatt.³⁰ Igaz, Wilson mások szolgálatát valló keresztény hívő volt, a békecsinálók Isten-hite politikai szenvedélyeikhez igazodott.

1920. június 4-én aláírták a trianoni békét.

Magyarország gyászolt, de Románia sem repesett az örömtől. Igaz, többet nyert, mintha például Oroszországgal együtt győzött volna, mert ebben az esetben nem jutott volna Besszarábiához, bár közelebb került volna a Tiszához. Ha viszont Németországgal győz, csak Besszarábia lett volna a jutalom. A békeszerződés azonban a kereskedelmi forgalomra olyan kitételeket tartalmazott, amelyek miatt Románia saját szuverenitását vélte sértettnek. A nagyhatalmak ugyanis Magyarországot sem akarták teljesen életképtelenné tenni. Viszont az utódállamokban saját szövetségeseiket keresték, és Romániát is mesterséges alakulatnak, saját döntéseik eredményének tekintették.³¹ Szovjetunió ellenében pedig Romániának megint valamiféle bástya szerep jutott. Besszarábia egészét Romániának való ítélték, bár a lakosság 40%-a nem románok alkották. A szovjet kormány nem is ismerte el a párizsi békét. Ferdinánd király

még 1919 júniusában keserűen jegyezte meg: „Kis országot örököltem, de függetlent, ma Nagy-Románia készül, de vazallus Románia, és fel is teszem a kérdést, hogy itt van-e a helyem ezen a trónon.”³²

A hivatalos Románia viszont okkal tekintette, hogy Nagy-Románia az ő műve. Míg az Ókirályság az egykori vajdaság Moldva és Havaselve területét foglalta magában, mintegy 130 ezer km²-t, az új Románia már Besszarábiát és Bukovinát, valamint Erdélyt, Máramarost, valamint Bihar és Bánság egy részét. Románia területe megkétszereződött, 295 ezer km²-re nőtt, lakossága pedig 7,5 millióról 16,5 millióra emelkedett. Az új állam sokszínűsége, tájainak kultúrmorfológiai változottsága, egyes részeinek etnikai mozaik jellege, a társadalmi és területi szintkülönbségek viszont állandó államéleti strukturális válsággal jártak, és minduntalan előjöttek a politikai vezetőrétegek egymással való küzdelmeiben, bár az új államot létében egyáltalán nem fenyegették. Constantin Argetoianu, aki emlékirataiban korának legteljesebb és legmaliciózusabb történetét vázolta fel, kesergett is az erkölcsök különbözősége miatt. Azt hitték és másokkal ő is, hogy az erdélyiek javítják a balkániak erkölceit,³³ de valami újat kellett megtapasztalni. Mert az Ókirályságban a kulisszák mögötti fanarióta politika dívott,³⁴ most viszont az általános szavazati jog biztosítása miatt a tömegpolitika valami újat hozott. Az országnak két pólusa alakult ki: Bukovina volt a legcivilizáltabb régió,³⁵ igaz, a románok nem alkottak abszolút többséget. Besszarábiában abszolút többséget alkottak, de a cári birodalomhoz való tartozás nem hozott dinamikus fejlődést, azok a román hivatalnokok, akiket ide helyeztek, szolgálatukat büntetésnek tekintették.³⁶ Erdélyt már jobban szerették. A hagyomány szerint Brătianu úgy nyilatkozott, hogy „szeretem Erdélyt, de erdélyiek nélkül”. És míg sok erdélyi az új Romániában és annak központjában, Bukarestben megtalálta a maga számítását, sokan lenézték a balkániként aposztrofált regáti – ókirályságbeli – kalandorokat, hiszen az első világháború után Erdélyben „apostolkodni” a kor egyik legkifizetődőbb üzlete volt.³⁷ Ez az apostolkodás kétoldalú, korábban főleg az erdélyiek játszották a nemzeti lelkiismeret őreinek szerepét... Most viszont kölcsönösen, és sokan egymás ellenében, ami a román politikai életnek sajátos dinamikát kölcsönzött.

Az új alkotmány – színe és visszája: demokrácia és bunkókrácia

A készülő Nagy-Románia első problémája a rend volt, mert – Argetoianu, a hajdani krónikairódalom méltó folytatója szerint – 1918 után nagyobb káosz uralkodott, mint 1940-ben³⁸, amikor Besszarábiát és Észak-Erdélyt ki kellett üríteni. Igaz, most semmi sem fenyegette létében az országot. 1919 novemberében megtartották az első választásokat az általános választójog alapján, de miután egyik párt sem szerzett többséget, „parlamentari blok”-nak nevezett koalíciós kormányt alakítottak Vaida Voevoddal az élen. Így erdélyi politikusé lett annak dicsősége, hogy a parlament becikkelyezhette az egyesülést Besszarábiával, Bukovinával és Erdéllyel. A tömegek viszont megváltót akartak, és egyelőre Averescu tábornokban látták. Orvosi szemmel valóságos Averescu-pszichózis lett úrrá a lelkeken. Averescu népszerű volt, mint honvédő katona, hiszen maga is lövészárkok életet élt, a legnehezebb helyzetekben feltalálta magát, és akik hazatértek a frontról, úgy hozták magukkal haza a tábornok kultuszát, mintha valami betegséggel tértek volna meg. Elég volt azt kiáltani egy faluban, hogy „jön a tábornok”, és mindenki ott tolongott az út szélén, hogy lássa a „Szentet”.³⁹ Averescu népszerűségét a bukaresti béke is növelte, mert ezt a nép nagy megkönnyebbüléssel fogadta.⁴⁰ Jellemző, hogy 1919-ben a parlamentben Marghilomant, aki különbékét kötött, megélték, míg a győzelmet meghozó politika mesterét, Brătianut hidegen fogadták, mert felelősnek tartották a háborús áldozatokért is.⁴¹ Argetoianu azért is állt Averescu mellé, hogy a tábornokkal a demokrácia helyett diktatúrát vezessenek be. Később büszke is volt magára, hogy Hitler és Mussolini fellépése előtt neki már ilyesmi az eszébe jutott. Csakhogy ő inkább játékmesterként akart szerepelni a karizmatikus vezér háta mögött. És látni kellett, hogy míg a két nagy diktátornak meg kellett dolgozni a népszerűségért, Averescunak elég volt, ha felöltötte kék köpenyét, és egyszerűen útra kelt.⁴² Jellemző, hogy az 1920-as választásokon a liberálisok csak 16 mandátumot nyertek a 369-ből. Hiába aratott Averescu pártja elsöprő győzelmet, a román tábornok nem vállalkozott diktatúrára, tartotta magát az alkotmányos formákhoz. Talán azért is, mert tudta, hogy a népszerűség nem tart örökké. Ő, aki 1907-ben a lázadó parasztokra lövetett, most földet

oszthatott, de nem eleget, és ezért nimbusza lassan szertefoszlott. Pártja, a „Nép pártja” néppártból klikkpárt lett. Közben azért meg tudta fékezni az országos sztrájkmozgalmat. Ebben Argetoianu belügyminiszter járt élen, aki a kommunistákra is lecsapott – kellő álnoksággal. Engedélyezte a Szocialista Párt kongresszusát, amit munkatársai egyszerűen nem értettek, hogy miért, hiszen „a kommunista veszély” már kezdett országos pszichózissá válni. De ő nem szólt senkinek, mire készül. Előzetesen meghagyta a kongresszusnak, hogy ne tűzzék napirendre a III. Internacionáléhoz való csatlakozást. Várakozásainak megfelelően persze megtették, mire munkatársai meglepetésére az egész kongresszust letartoztatta, és csak azt engedte szabadon, aki nem szavazott a csatlakozás mellett.⁴³ Így alakult az a mérleg, amely még 1938-ban is érvényesnek tűnt: „a román szocializmus, amely az orosz narodnyikok romantikájának hatása alatt született, a német szociáldemokrácia árnyékában nőtt fel, amikor a moszkovita kommunizmus szolgálatába állt, halálos sebet kapott.”⁴⁴

Brătianu pedig kívárta, amíg a mór megteszi a kötelességét, aztán 1922 elején Averescut szabályosan kirúgatta a királlyal és miniszterelnökké nevezette ki magát, és példátlanul brutális választások után pártja, amely az előző választásokon majdnem kiesett, látványos győzelmet aratott. Arról ugyanis nem kívánt lemondani, hogy ne az miniszterelnöksége alatt koronázzák meg Ferdinándot és nejét, Mária királynét.⁴⁵ A választásokon viszont feltárult a román demokrácia másik arca: a bunkókrácia. A liberális párt verőlegényei az ellenfél táborát laposra verték, ha kellett. Csak elvarátaikat engedték az urnákhoz. De emellett ennél finomabb és hatékonyabb trükkel is éltek: az urnalopással, ez abban állt, hogy az érvényes szavazatokat tartalmazó urnákat kicserélték. Az 1922-es választások durvábbak voltak a szokásosnál, és korszaknyitónak bizonyultak, mert – Argetoianu szerint – „bevezették azokat a szerencsétlen módszereket, amellyel minden kormány az általános választójogot a klikkérdékek szolgálatába züllesztette. De hogy ne robbanjon fel a kazán, amely időnként nagyon is felforrt, biztonsági szerepként meghagyták a kisebbségek arányos képviselését”.⁴⁶ Ha egy párt ugyanis elérte a 2%-ot besuvadhatott a parlamentbe. De az erőszakról senki sem mondott le. 1926-ban, amikor az Averescu-féle néppárt

megint győzött, a katonaságot és a csendőrséget is bevetették a szavazók megdolgozására. És még abban az évben a liberálisok még jobban leereszkedtek a választókhoz, Dolj megye prefektusa saját kezével vert véresre embereket.⁴⁷ Argetoiano meg is mondta egy újságírónak: „Mit akar? Nálunk mindenütt verekednek: otthon, az iskolában, a rendőrségen, a hadseregben. Mindent elfogadnak, mindennek alávetik magukat.”⁴⁸ Igaz, nem mindig.

A választás kimenetele olykor magasabb szférákban dőlt el, olykor nem. 1931-ben, amikor a Iorga vezette szakértő kormány került hatalomra, Gafencu, majdani külügyminiszter a választásokat borzalmasabbnak tartotta, mint a tatár- vagy a sáskajárást; ő ugyan megúsza verés nélkül, mert revolverrel felfegyverkezve és híveitől övezve járta a falvakat, viszont látnia kellett, amint „a valóságos állami forradalom” során csendőrök és katonák verik a választókat, a „polgárháborút” pedig maga a prefektus irányította felülről, közvetlenül pedig köztörvényes figurák vezényelték a városi csőcseléket. És Gafencu hiába sürgönyözött Iorgának, a válasz: „egyik napról a másikra nem tudok jobb erkölcsöket adni!” Két évvel később a liberális kormányfő, I. Duca már nagylelkűbbnek bizonyult, mert utasította az illetékeseket, hogy Gafencu körzetében biztosítsák a választási szabadságot, és fivérének megmondta, ne aggódjon, kiadta a parancsot, hogy hagyják békén a barátját, és békében hagyták, szenátorrá választották.⁴⁹ És képzelhetjük, mit össze-vissza káromkodtak, de azért akadt, aki udvariasan úgy szólította meg választóit: „Bonjour popor!” („Jó napot nép!”)⁵⁰ Az erőszak a hétköznapiakat is olykor áthatotta, a katonatisztek például pisztollyal szolgáltattak maguknak igazságot, ha valakivel meggyúlt a bajuk.⁵¹ Így aztán nem csoda, ha Erdélyben és Besszarábiában olykor olyanokat mondtak a liberális terror miatt, hogy jobb volt a magyarok alatt, az oroszok is elnézőbbek voltak.⁵² Az erdélyi román politikusokat először annyira meglepte a bunkókrácia brutalitása, hogy nem is vettek részt a gyulafehérvári koronázáson. És tette ezt Maniu, a gyulafehérvári nemzeti gyűlés szürke emenciása, akiben sokan Nagy-Románia megteremtőjét látták. A királyt ez mélyen el is keserítette, és az is, hogy Maniu tanácsára a görög katolikus főpapok sem jelentek meg az új koronázó székesegyházban. Pedig a király azért, hogy ne sértse meg egyik felekezetet sem, nem az orto-

dox főpappal koronáztatta meg magát, hanem saját maga tette a fejére a koronát, majd feleségét koronázta meg.

Brätianunak viszont jól jött Maniu és tábora távolmaradása. Igazolhatta eddigi politikáját. Mire egyes erdélyiek keserűségükben kiadták a jelszót: „Erdély az erdélyieké”. 1922-ben Bécsben meg is jelent ezzel a címmel egy brosúra, amely átértékelte a hagyományos magyarellenességet és Habsburg-barátságot, azt fejtegetve, hogy a fejedelmi kor kifejezetten segítette a románságot, a Habsburgok viszont intrikáikkal szembefordították egymással a magyarokat és a románokat. Viszont az erdélyi románokat sem köti össze semmi az ókriályságbeliekkel. A kiút: az önálló és független Erdély.⁵³ És ehhez az előszót Vaida Voevod, Ferenc Ferdinánd bizalmasa írta. Traian Vuia, a repülés egyik úttörője csak magánlevélben kesergett azon, hogy a gyulafehérvári nemzeti gyűlés csupán komédia volt, az ókriályságbeli csokojok csak mosolyogtak rajta, úgy tekintették, hogy Erdélyt a fegyveres foglalás révén uralják, most pedig „bizánci vírussal” fanariotizálják az erdélyieket, és „ha egy új európai változás nem rázza meg alapjaiban Új-Romániát, 20-30 éven belül balkanizálódunk”.⁵⁴ De aztán elaludt a lokálpatrióta, pontosabban regionalista felbuzdulás, miután fokozatosan integrálódtak a hatalmi struktúrákba. 1926-ban az erdélyi Nemzeti Párt egyesült az ókriályságbeli Parasztpárttal, és megalakították a Nemzeti Parasztpártot. A két regionális pártból létrejött az első modern tömegpárt.⁵⁵ Program szintjén pedig megvalósult az ókriályságbeli szocialisztikus beállítottságú törekvések és az erdélyiek liberalizmusának a szintézise, amely a társadalmi igazságosság és a fokozatos fejlődés igényét társította. A két hangadó személyiség habitusa is ezt jelenítette meg. Ion Mihalache, egykori falusi tanító mindig népviseletben járt, ami elkötelezettségére utalt, Iuliu Maniu szolid eleganciája pedig szintén kirivott abból a világból, akár csak elvhűsége. Bárdossy László, magyar nagykövet, aki el-elcsevegett Titulescuval, a nagy európeérrel, nem tagadta, Maniu „azoknak a román politikusoknak a sorában, akikkel eddig találkoztam, nézetem szerint... az egyetlen államférfi. Nem színészkedik, nem blöfföl, amit mond, őszinteséget revelál, és nagyobb perspektívára vall.”⁵⁶ A bukaresti szerb nagykövet pedig így látta: „Maniu ragaszkodik a parlamenthez régi hazája hagyományának megfelelően, ahol a parlamentet Magyarország dicsőségének tartották, mivel ez volt Európa legrégebbi ilyen intézmé-

nye (mert ezer éve alapították).⁵⁷ Az eredmény: a Nemzeti Parasztpártot nyugati szemmel az angol Munkáspárthoz lehetett hasonlítani.⁵⁸ És bár Maniu mindig a becsületos választások híveként lépett fel, kortesei már nem ezt tették. Éltek a demagógia fortélyáival. 1929-ben Nichifor Crainicot, a neves író és teológust a Parasztpárt egy olyan liberális ellen állította ki, mindenkinél többet fáradt a megyei érdekekért. De a cél érdekében a parasztpárti főkortes a parasztoknak az ellenjelölt albán származásával jött elő, és azzal, hogy egész éjszaka az albán himnuszt énekeli, a Riki-tiki-tavit. Ezt a nevet a bukaresti színház plakátján olvasta. (Az emlékező Crainic szerint ez egy dráma, valójában egy mongúz története.) Ezzel szemben, hangoztatta ugyanaz a kortes-vezér, a „mi jelöltünk” reggeltől estig az Ébredj román!-t énekli. Majd jött egy másik kortes, aki elmondta, hogy Crainic paraszt, és ő maga is az, méghozzá bukaresti paraszt. A siker nem is maradt el.⁵⁹

A liberálisok azonban jobban tudták, mikor kell győzni, mikor van a választási győzelemnek igazi tétje. Brătianu 1922-ben pontosan tudta, hogy a koronázás alapító szimbolikus esemény, de ennél is fontosabb az új alkotmány. Ehhez kellett a hatalom és az elsöprő parlamenti többség. A békeszerződés után Románia fő problémája olyan nemzeti állam kiépítése lett, amely integrálja a különböző fejlettségű területeket, a különböző nemzetiségeket és tompítja a társadalmi ellentéteket. Ehhez kellett az új alkotmány. El is készült, 1923 márciusában fogadta el a parlament. Maniu és pártja az új alkotmányt semmisnek tekintette, de aztán később elfogadta, és ennek az alkotmánynak az alapján harcolt az alkotmányellenes törekvések ellen.

Az új alkotmány az 1866-osra épült. De immár nem oligarchikus, hanem demokratikus jellegű lett. Törvénybe iktatták az általános választójogot, ami kockázatos kísérlet lehetett. Viszont a stabilitás érdekében a királyi hatalmat nem korlátozták. A törvényhozó hatalmat továbbra is megosztották a király és az országgyűlés között, és a király minden rendelkezését egy miniszternek kellett ellenjegyezni, aki ezért felelt, míg a király nem felelt senkinek, hiszen továbbra is Isten kegyelméből és a nemzeti akaratból gyakorolta a hatalmat. A királynak jogában állt a miniszterek kinevezése és visszahívása. Ő a hadsereg főparancsnoka. Az igazságszolgáltatás menetébe nem avatkozhatott, de a kegyelmezés joga megillette.

Külföldi államokkal szerződéseket köthetett, de csak akkor, ha előtte a törvényhozó hatalom beleegyezett. A törvényhozó hatalom két házból állt: a képviselőházból és a szenátusból. Ez utóbbi tagjainak egy részét szintén választották. A parlament feloszlata szintén királyi jog maradt. A kisebbségi jogokat a homogén nemzetfelfogással ötvözték: „A románok etnikai és vallási különbség nélkül lelkiismereti, tan-, sajtó-, gyülekezési-, társulási szabadságnak örvendenek, és minden törvény által megállapított szabadságoknak és jogoknak.” Továbbá: „A vallásos hitbeli és felekezeti, az etnikai eredetbeli és nyelvi különbségek Romániában nem képeznek akadályt a polgári és politikai jogok megszerzésében és gyakorlásában.” Az új alkotmány megerősítette a törvényelőtti egyenlőséget, és kimondta a nemesi címek használatának tilalmát. Viszont a kisebbségi szerződés követelményeinek gondosan nem tett eleget.

Akad olyan minapi történész, aki évtizedek távolából, 1990 után, számonkérést kért számon az 1918-as esztendő főszereplőitől. Meg kellett volna szerinte állapítani, hogy ki milyen hibát követett el, és akkor a román társadalom egészséges organizmusként lépett volna a fejlődés útjára, és így nézett volna szembe a kihívásokkal. De a számonkérés elmaradása miatt belső bajok emésztették, nem tudta leküzdeni a török-fanarióta-keleti átkos örökséget.⁶⁰ Ennek egyik lényeges mozzanata a korrupció. És a következő szövicnek híre ment a világban: Románia egy nemzetre vonatkoztatott klepto-mánia.⁶¹ Csakhogy az erdélyi magyarság megpróbáltatásainak krónikása szerint éppen „a korrupció volt a kisebbségi jogok egyetlen védője”.⁶² A parasztpárti Virgil Madgearu egyszer keserűen jelezte Bárdossy László magyar követnek, hogy „a romániai korrupció előnyeit elsősorban a kisebbségek élvezik, még pedig azért, mert a román tisztviselő román fajtársától nem meri elfogadni (!?) a megvesztegetésre szánt baksist, attól félve, hogy az ellenpártnál feljeleníti”.⁶³ Így szegény román „fajtársaknak” nem maradt csak a nemzetállam adta előnyök kiaknázása, de azért némi korrupcióval egybekötött gazdasági-politikai ügyeskedésben és üzérkedésben magukra találtak, és az afacere (ügylet) kifejezésből megszületett a jelenség neve: *afacerism* (üzérkedés, nyerészkedés).⁶⁴ Valljuk meg, a korrupció megkeserítette az életet, de elviselhetővé is tette. Persze, le kellett küzdeni, vagy inkább kordában tartani. De az is tény, hogy a korrupció csak tünet,

okozat. És ki ne tudta volna: fejlődéssel, fejlesztéssel számolhatók fel az okok. De milyen fejlődés, és hogyan? Miként segíthette elő a fejlődést a kor legnagyobb reformja: az 1921-es földreform, amelyet az új Románia alapító eseményének szántak.

Jegyzetek

- ¹ Idézi Peter Haslinger: *Arad, November 1918*. Wien – Köln – Weimar, 1993. 63.
- ² *Erdély története III*. Szerk. Szász Zoltán. Bp., 1988. 1716.
- ³ Iuliu Maniu: *Patria de lux*. [h. n.] 2001. 16.
- ⁴ Octavian Goga: Încă odată Alba Iulia. Biblioteca Academiei Române, București, Ms. r. 4090. 31.
- ⁵ *Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*. 1918. V. Buc. 1986. 408.
- ⁶ Lucian Leuștean: *România, Ungaria și tratatul de la Trianon*. Iași, 2002. 52.
- ⁷ Francia diplomáciai iratok 2. Trianon 1919.1920. Szerk. Ádám Magda, Ormos Mária. Ford. Barabás József. 2007. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-2/ch02.html> (2016-02-29)
- ⁸ *Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*. 1918. VI. Buc. 1986. 108.
- ⁹ 1918. V. 460–461.
- ¹⁰ Leuștean: *România, Ungaria*, 73.
- ¹¹ Leuștean: *România, Ungaria*, 65.
- ¹² Leuștean: *România, Ungaria*, 188–190.
- ¹³ *Istoria românilor. VIII*. Szerk. Ioan Scurtu. București, 2003. (továbbiakban: IR) 19.
- ¹⁴ Francia diplomáciai iratok 2. Trianon 1919.1920. Szerk. Ádám Magda, Ormos Mária. Ford. Barabás József. 2007. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-2/ch02.html> (2016-02-29)
- ¹⁵ 1918. VI. 129.
- ¹⁶ Lucian Leuștean: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Iași, 2003. 71–73.
- ¹⁷ Paul H. Stahl: *Șerban Voinea 1894–1969*. Paris, 1990. 17.
- ¹⁸ Catherine Durandin: *Histoire des Roumains*. Paris, 1995. 261.
- ¹⁹ *Desăvîrșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*. 1918. V. Buc. 1986. 363.
- ²⁰ Leuștean: *România, Ungaria*, 94., 97., 113.
- ²¹ Henri Prost: *Destinul României (1918–1954)*. București, 2006. 55.
- ²² Leuștean: *România, Ungaria*, 123.
- ²³ Leuștean: *România, Ungaria*, 141.
- ²⁴ Leuștean: *România, Ungaria*, 151.
- ²⁵ Leuștean: *România, Ungaria*, 151.
- ²⁶ Leuștean: *România, Ungaria*, 162.

- ²⁷ IR VIII. 24.
- ²⁸ 1918. VI. 126.
- ²⁹ Leuștean: *România, Ungaria*, 162–163.
- ³⁰ Kovács Mária: A nemzeti önrendelkezés csapdája. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nemzeti_onrendelkezés_csapdája/ (2016-03-01)
- ³¹ Stoenescu: *Istoria*, III. 80.
- ³² Alexandru Marghiloman: *Note politice 1897–1924*. IV. Buc. 1927. 327.
- ³³ Constantin Argetoianu: *Memorii. Pentru cei de mâine*. VI. București, 1996. 30.
- ³⁴ Argetoianu: *Memorii*, VI. 213
- ³⁵ Argetoianu: *Memorii*, VI. 32.
- ³⁶ Argetoianu: *Memorii*, VI. 120.; Stoenescu: *Istoria*, III. 28.
- ³⁷ Ov. S. Crohmălniceanu: *Literatura română între cele războaie mondiale. I*. București, 1967. 13.
- ³⁸ Argetoianu: *Memorii*, VI. 256
- ³⁹ Argetoianu: *Memorii*, VI. 44–46.
- ⁴⁰ Mihail Manoilescu: *Memorii. I*. București, 1993. 29.
- ⁴¹ Florin Constantiniu: *O istorie simceră a poporului român*. Buc. 2002. 297.
- ⁴² Argetoianu: *Memorii*, VI. 27., 46.
- ⁴³ Argetoianu: *Memorii*, VI. 181–184.
- ⁴⁴ Șerban Voinea: Socialismul. *Enciclopedia României. III*. Buc. 1939. 291.
- ⁴⁵ Argetoianu: *Memorii*, VI. 248., 264
- ⁴⁶ Argetoianu: *Memorii*, VI. 300.
- ⁴⁷ Constantin Argetoianu: *Memorii. Pentru cei de mâine. VII*. București, 1996. 292.
- ⁴⁸ C.-G. Costaforu: *Les crimes de la Sûreté*. Paris, 1926. XIV.
- ⁴⁹ Grigore Gafencu: *Însemnări politice*. București, 1991. 143–144., 307–308
- ⁵⁰ Manoilescu: *Memorii*, II. 258.
- ⁵¹ Alex Mihai Stoenescu: *Istoria loviturilor de stat din România. II*. 2006. 432
- ⁵² Manoilescu: *Memorii*, I. 45.
- ⁵³ Valentin Trifescu: Transilvanismul lui Iancu Azapu. https://www.academia.edu/8771525/Transilvanismul_lui_Iancu_Azapu_%C3%AEn_Anuarul_%C5%99Ecolii_Doctorale_Istorie_Civiliza%C5%A3ie._Cultur%C4%83_V_Cluj_2011 (2016-04-06)
- ⁵⁴ Ionuț Țene: Originile intelectuale ale ardelenismului românesc. Partea II. <http://www.napocanews.ro/2010/08/originile-intelectuale-ale-ardelenismului-romanes-c-partea-ii.html> (2016-04-06)
- ⁵⁵ Marcel Ivan: *Evoluția partidelor noastre politice*. Sibiu, [é. n.] 27.
- ⁵⁶ MOL, K 63. Külügyminisztérium, Politikai osztály, 245. cs. 1935:27/7. 61. (márc. 10.)
- ⁵⁷ Jovan Dučić: *Rapoarte diplomatice din București (1937–1939)*. București, 1998. 34.
- ⁵⁸ Joseph S. Rouček: *Contemporary Roumania and her Problems*. [1932] New York, 1971. 95.
- ⁵⁹ Nichifor Crainic: *Zile albe–zile negre*. București, 1991. 308.
- ⁶⁰ Constantiniu: *Istoria*, 298–299.
- ⁶¹ John Gunther: *Inside Europe*. London, 1937. 395.
- ⁶² Mikó Imre: *Huszonkét év*. Bp., 1941. 31.
- ⁶³ MOL, K 63 Külügyminisztérium, Politikai osztály, 245. cs. 1935: 27/7. 55. (1935. ápr. 17.)
- ⁶⁴ Nichifor Crainic: *Memorii*. București, 1997. 194, 196.

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

A diaszpóra-politika növekvő jelentősége

Adamson, Fiona B.: The Growing Importance of Diaspora Politics = Current History, November 2016, 291–297. p.

Manapság az egész világon jelen van a diaszpóra-politika, ami nem más, mint egy olyan politikai elköteleződés megnyilvánulása, amely egy adott ország választópolgárait egy másik vélt vagy valós „hazával” kapcsolja össze. A szerző arra keresi a választ, hogy miért nőtt meg mostanában a diaszpórák jelentősége: megkörményezik őket a politikusok, a Világbank és más nemzetközi szervezetek üdvözlik a létezésüket, és egyre nagyobb befolyással bíró globális tényezőkné tekintik őket.

A válasz részben a globalizációhoz köthető változásokkal függ össze. Ugyanazok az erők, amelyek a nemzetközi migrációt felerősítették – a világgazdaság strukturális átalakulása, a világ konnektivitása és a jobb élet utáni vágy –, az országhatárokon átnyúló, diaszpórákkal kapcsolatos politikai szerepvállalást is megkönnyítették. Az új kommunikációs technológiák és a globális média lehetővé tették, hogy a világban szétszórtnan élő népcsoportok valós időben vegyenek részt a transznacionális politikában. Ennek köszönhetően képessé váltak arra, hogy befolyásolják a politikai eseményeket – olyannyira, hogy ez már a kormányok, politikai pártok és civil szervezetek érdeklődését is felkeltette. A diaszpóra hálózatok elősegíthetik az erőforrások, a készségek, a gondolatok és a befolyás határokon átívelő utazását, márpedig ez politikai hatalmat is ad a kezükbe.

Ugyanakkor a diaszpóra-politika alapvető jellemzői nem sokat változtak az évszázadok során. A 19. század végén és a 20. század elején az Egyesült Államokban rengeteg bevándorló ápolt szoros kapcsolatot

eredeti hazájával, küldött haza pénzt vagy vett részt az óhaza politikai mozgalmában. Amit ma diaszpóra-politikának tartunk, azt régebben bevándorlási vagy etnikai politikának, etnikai lobbizásnak vagy külhoni politikának hívták. Az USA-ban a kubai amerikai, ír amerikai és lengyel amerikai szervezetek mindig is részt vettek az USA belpolitikájának alakításában, érdekvédelmi csoportokat alakítottak, és lobbiztak saját közösségükért, illetve az óhazával kapcsolatos ügyekért. Ami megváltozott, az tulajdonképpen nem más, mint az a fogalmi keret, amelyben értelmezzük az efféle politizálást, illetve hogy mindez hogyan lép kölcsönhatásba a globalizáció egyéb tényezőivel.

Ilyenkor mindig felmerül a kérdés, hogy mi is az a diaszpóra. Régebben a diaszpóra definíciójának fontos kritériuma volt a szülőföldről való elüldöztetés és a száműzetéshez kapcsolódó trauma (ld. zsidó vagy örmény diaszpóra). Manapság azonban kiszélesedett ez a fogalom, és bármely transznacionális csoportot jelölhet, amely valamely nemzeti vagy etnikai kollektív identitást tart fenn azáltal, hogy tagjai szoros kapcsolatot ápolnak egymással és vélt vagy valós óhazájukkal. Robin Cohen az alábbi kategóriákba sorolja a diaszpórákat: „áldozati” (pl. zsidó, örmény), „kereskedelmi” (pl. kínai, libanoni), „birodalmi” (pl. brit) és „munkavégző” (pl. adósrabszolga indiaiak). Mások „konfliktusok által generált” vagy „menekült” diaszpórákról beszélnek (pl. tamilok, sírepek).

Ugyanakkor az efféle kategorizálás leegyszerűsíti a helyzetet, hiszen azt feltételezi, hogy a diaszpórák homogén csoportokat alkotnak. Azt is figyelmen kívül hagyja, hogy a népesség szétszóródása gyakran vegyes migrációtípusok és motivációk mentén történik. Így például a ma Európában élő török, illetve kurd származású népesség egy része államilag támogatott migráció során érkezett munkavégzés céljából, míg mások családgyejesítéssel, politikai száműzetés miatt vagy illegális bevándorlóként jöttek. Az is előfordul, hogy úgy alakul ki egy diaszpóra, hogy nem a lakosság lépi át az országhatárt, hanem az országhatár „lépi át” őket, azaz amikor egy birodalom felbomlik, és belőle új államok születnek. Ráadásul az egyének azonosulása egy-egy etnikai, nemzeti vagy vallási csoporttal meglehetősen szubjektív, térben és időben is változhat. Nem minden bevándorló tart fenn szoros kapcsolatot azzal a hellyel, amit maga mögött hagyott, mások pedig olyan vélt vagy valós óhazához

kötődnek érzelmileg vagy politikailag, ahol saját maguk egy percig sem éltek (csak a felmenőik).

A fentiekből kifolyólag a diaszpóra definiálásánál sokkal érdekesebb kérdés az, hogy hogyan kapcsolódik a diaszpóra eszméjéhez a politika. Mikor kerül elő a diaszpóra kategóriája, és mikor válik ez politikai szempontból relevánssá? Ez azért is fontos kérdés, mert számos esetben egy-egy politikai fordulat mintegy „felébreszti” a diaszpórát, vagy éppen ellenkezőleg, hibernálja azt. A 2011-es arab tavasz például hirtelen heves politikai szerepvállalásra késztetett olyan populációkat, amelyeknek volt ugyan valamiféle kötődésük Egyiptomhoz, Tunéziához vagy Líbiához, de korábban nem tekintették magukat diaszpórának.

A diaszpóra-politika csak a hatalom és az érdekek tágabb összefüggésében értelmezhető. Ezek magukban foglalhatják az óhaza politikai folyamatait, de az újhaza politikáját is, a szélesebb geopolitikai környezetet (a nemzetközi szervezetek vagy harmadik államok érdekeit is beleértve), valamint a diaszpórán belüli politikát. A diaszpórára való hivatkozás számos személynek vagy szervezetnek kapóra jöhet politikai szempontból. Ha valaki a diaszpóra nevében nyilatkozik, úgy tűnhet, hogy fontos szavazói csoportot képvisel. Politikai körökbe juthat be, hozzáférhet bizonyos erőforrásokhoz és hálózatokhoz lakóhelyén és „óhazájában” is. A diaszpóra-politika tehát sokszor legalább annyira szól arról, aki a diaszpóra nevében felszólal, mint magukról a politikai követelésekről. Bizonyos esetekben heves csatározás folyhat azzal kapcsolatban, hogy kié legyen a diaszpóra legitim szószólójának szerepe, nem ritkán az óhazából hozott politikai törésvonalak mentén. Egy jól beágyazódott személy, aki azt állítja magáról, hogy a diaszpórák érdekeit képviseli, a megfelelő körülmények között aránytalanul nagy befolyásra tehet szert. Ahmed Kalabi például, aki megalapította az Iraki Nemzeti Kongresszus nevű ellenzéki csoportot az 1990-es években és közeli kapcsolatot ápolt az amerikai kormány neokonzervatív tagjaival, kulcsszerepet játszott az Irak 2003-as lerohanásához vezető folyamatban. Mivel azt állította magáról, hogy a diaszpórában élő irakiak akaratát képviseli, segített Szaddam Husszein rezsimjének megdöntését legitimizálni.

Mindezek fényében nem meglepő, hogy egyre több állam igyekszik politikai előnyt kovácsolni saját diaszpórájából. A globalizált világ-

ban ez újabb hatalomhoz és befolyáshoz juttatja az államokat, amely ráadásul túlnyúlik a nemzet fizikai határain. Jóllehet, régebben esetleg elzárkóztak a nemzeti diaszpóráktól vagy nem vettek róluk tudomást, az állami szereplők most már potenciális bevételi és befektetési forrásként tekintenek rájuk, vagy olyan lobbicsoportokként, amelyek saját lakóhelyükön az óhaza érdekeit képviselhetik, és megkönnyíthetik például a kétoldalú kereskedelmi szerződések tető alá hozását. A hivatalos diaszpóra-politika odáig is kiterjedhet, hogy külön minisztériumot vagy egyéb képviselői szervet állítanak fel a diaszpóra kedvéért. Franciaország például 2010-ben tizenegy tengerentúli választókerületet hozott létre, és így a francia „expat”-ek saját képviselőiket küldhetik a Nemzetgyűlésbe. A kettős állampolgárság és a közvetlen befektetési lehetőségek biztosításával az államok „megcsapolhatják” a transznacionális politikai közösségek erőforrásait és társadalmi tőkéjét. A Világbank és a Nemzetközi Migrációs Szervezet a globális gazdasági növekedés fontos tényezőiként tekint a diaszpórákra. India, Mexikó és más országok a fizetések hazautalását ösztönző politikákat léptettek életbe, és ebből a pénzből fejlesztési projekteket támogatnak. Egy mozgósított diaszpóra a nemzet érdekeinek külföldi képviselője szempontjából is hasznos lehet. Az American Israel Public Affairs Committee nevű amerikai zsidó szervezetet például a hatékony lobbicsoport sikeres modelljeként tartják számon. De ahogy az óhaza kinyújthatja kezét tengerentúli diaszpórája felé a saját hatalma kiterjesztése érdekében, a diaszpóra-csoportok lakóhelyül szolgáló országok kormányai is a saját javukra fordíthatják ezeket a transznacionális kapcsolatokat. Fejlesztési ügynökségeket hozhatnak létre a hazai diaszpóra-csoportok bevonásával, hogy különböző befektetési, jótékonyági vagy fejlesztési projekteken együttműködjenek.

A diaszpóra-politikában sok lehetőség rejlik, de megvan az árnyoldala is. Keskeny mezsgye húzódik aközött, hogy egy kormány keblére öleli a diaszpórát, vagy anyagi hasznot húz belőle. Az államok arra is használhatják a diaszpórát, hogy szemmel tartsák külföldön élő állampolgáraikat, és elnyomják a külföldön működő ellenzéki csoportokat. A digitális média korában az állami elnyomás is átlépheti a nemzeti határokat. A diaszpórával való kapcsolatok felmelegítése úgy is értelmezhető, hogy az óhazák be akarnak avatkozni más nemzetek belpoliti-

kai életébe. Emellett szakadék támadhat a diaszpóra szószólói által hangoztatott politikai követelések és az általuk képviseltek tényleges vágyai között (ld. az iraki diaszpóra-csoportok tevékenykedése az USA-ban Irak megszállása előtt).

A diaszpóra-politika egyes formáit nem állami szereplők is kihasználhatják. A nacionalista és szeparatista mozgalmak gyakran így szereznek anyagi és politikai támogatást az ügyüknek. A Koszovói Felszabadítási Hadsereg például jelentős összeget gyűjtött össze külföldről az 1990-es években a „Hív a Haza” Alapban. Még az Iszlám Állam is alkalmazta a diaszpóra-politika egyes formáit, hogy online identitáspolitika segítségével megerősítse hatalmát, és a vallási „óhazába” való kivándorlásra buzdítson.

Mekkora befolyása lesz vajon a diaszpóra-politikának a jövőben? A diaszpóra-politikát úgy is értelmezhetjük, mint a nemzetépítés korábbi formáinak kiterjesztését. Az államok korábban a nacionalizmus ideológiájával igyekeztek biztosítani a határaikon belül élő populációk hűségét, most pedig az államhatárokon kívül élő személyekkel is szeretnék szorosabbra fűzni a szálakat. Az internet és a közösségi média térnyerése alapjaiban formálta át azt a környezetet, amelyben a politizálás zajlik. A globális konnektivitás és az azonnali interakció lehetősége újfajta globális identitáspolitikát eredményezett, amely az állami intézményeken átlépve „nem-nemzeti” terekben jelenik meg: a világvárosokban és a kibertérben. Ez utóbbi magában hordozza azt a lehetőséget is, hogy az emberek szabadabban válasszanak maguknak nemzeti identitást, akár virtuális formában. Ilyen értelemben a „diaszpórák világa” idővel a politika államközpontú modelljeit is kihívás elé állíthatja.

Pethő-Szirmai Judit

Európa a Brexit után

Matthijs, Matthias: Europe After Brexit. A Less Perfect Union = Foreign Affairs, January/February 2017, 85-95. p.

Semmi nem taszította még akkora válságba az Európai Uniót, mint az, hogy az Egyesült Királyság lakossága az EU-ból való kilépésre szavazott. Az 1950-es évek óta folyamatosan bővült az Unió, 2016. június 23-án azonban a brit szavazók 52 százaléka a fenyegető gazdasági előrejelzések ellenére is a kilépés mellett döntött. Így aztán a Theresa May miniszterelnök asszony által levezénylendő „kemény Brexittel” az a gondolat is a sírba szállt, hogy az európai integráció nem visszafordítható folyamat.

Az Egyesült Királyság távozásával az EU elveszíti legnagyobb katonai hatalmát, a nukleáris fegyverrel rendelkező két tagállam egyikét, az ENSZ Biztonsági Tanácsában vétójoggal bíró két tagállam egyikét, a második legnagyobb gazdaságát és egyetlen igazán globális pénzügyi központját. Ugyanakkor az Egyesült Királyságnak még több veszíteni valója van. A brit export 44 százaléka irányul uniós országokba, sokkal kedvezőtlenebb feltételekkel tudnak majd tárgyalni kereskedelmi és befektetési ügyekben a világ többi országával, a brit állampolgárok pedig elvesztik azon automatikus jogukat, hogy az EU 27 egyéb tagállamában tanuljanak, éljenek, dolgozzanak vagy ott töltsék nyugdíjas éveiket. Az ország 44 éves uniós tagságának visszafejtése emellett emberfeletti humán és pénzügyi erőforrásokat igényel.

Ami az EU-t illeti, a britek időzítése nem is lehetett volna rosszabb. Az euróövezetét sújtó adósságválság után hét évvel az európai gazdaságok még mindig sérülékenyek. Oroszország folyamatosan csörteti a kardját a keleti peremvidékeken. Két uniós tagállam, Magyarország és Lengyelország rohamosan csúszik az illiberális demokrácia irányába. A menekültválság mély megosztottságot fedett fel a tagországok között a bevándorlás megítélését illetően. Míg az 1957-es Római Szerződés még egy „európai népek közötti, egyre szorosabb unió”-t vizionált, manapság, hatvan évvel később mintha egyre távolabb kerül-nénk ettől az ideáltól.

Az EU jelenlegi válságának gyökerei az 1980-as évekre nyúlnak vissza. Az európai projekt eredetileg a II. világháborúban megtépázott nemzetállamok politikai legitimitásának helyreállításáról szólt. Az Európai Gazdasági Közösség alapító atyái a legtöbb politikai és gazdasági döntéskört a nemzeti kormányok kezében hagyták, míg az EGK-tól a szénbányászat és az acélgégyártás, a mezőgazdasági támogatások és a nukleáris kutatások összehangolását, illetve a belső kereskedelmi kapcsolatok és a közös külgazdasági politikák irányítását várták. Ez a politikai alku harmincévnyi sikeres európai integrációt eredményezett, garantálta a békét és a stabilitást, valamint elősegítette a kereskedelmet és a prosperitást. Az európai integráció az 1990-es években érte el tetőpontját: ekkoriban az uniós állampolgárok 71 százaléka vélekedett pozitívan hazájának uniós tagságáról.

A 80-as években azonban az európai elit egy nagyravágyóbb célt tűzött ki maga elé: egy olyan nemzetek fölötti gazdasági regionális rend megteremtését, amely fölött egy felvilágosult technokrata vezetés őrködne. Elkezdődött az európai politikai projekt átalakítása. Jacques Delors, az Európai Bizottság elnöke, François Mitterand francia elnök és Helmut Kohl német kancellár vezetésével a nemzetállamok megerősítésére létrejött szövetséget egy nemzetek fölötti szinten kormányzott unióvá kezdték formálni, ahol a nemzeti politikákat fölülírták a páneurópai szabályozások, amelyek tulajdonképpen gúzsba kötötték a nemzetállamokat. Az első mérföldkő az Egységes Európai Okmány aláírása volt. Az európai közösségi döntéshozók úgy érveltek, hogy bár a Római Szerződés megteremtette a közös piacot és lefektette a „négy szabadság” (személyek, javak, szolgáltatások és tőke szabad áramlása) elvét, a nemzeti szabályozások továbbra is akadályozták a határokon átnyúló kereskedelmet. Úgy vélték, hogy az EEO lesz a megoldás a 70-es, 80-as évek „euroszklerózisára”, az alacsony növekedésre, a magas munkanélküliségre és inflációra.

Az EEO rendkívül ambiciózus dokumentum volt. Míg a legtöbb ország különböző engedélyekhez köti a különböző szolgáltatások nyújtását, illetve figyeli a tőke mozgását, az EEO életbelépése után az EGK polgárai szabadon jöhettek-mehettek a nemzeti munkaerőpiacok között, a tőke akadálytalanul áramolhatott az európai határokon át, a

gyártóknak pedig nem kellett már az eltérő termékelőírásokkal bajlódniuk. Az EGK-n belüli kereskedelem valóban szárnyalt. A közös piac azonban hiányos maradt, mivel nem rendelkezett olyan egységes rendszerrel, amely felügyelte volna Európa legnagyobb bankjait és ellenőrizhette volna a nemzetközi tőkemozgásban történő hirtelen változásokat.

Furcsa módon még az Egyesült Államok közös piacára is több szabályozás vonatkozik, mint az európaira: a közbeszerzéseknél az egyes államok pl. előnyben részesíthetik a saját államukbeli cégeket, és a szolgáltatások engedélyezése is állami, nem pedig szövetségi szinten történik. A nemzetek felettség preferálása az EU-n belül azt eredményezte, hogy bár megvalósult a szabad piac, sokan rajtavesztettek, főként a helyi termelők és szolgáltatók. Amíg tartott a bőség ideje, az európai gazdaságok kompenzálni tudták a veszteséket. Amikor azonban stagnálni kezdett a növekedés, az egyes nemzetek választói egyre több védelmet követeltek kormányuktól az EU által kiépített piaccal szemben. Mivel azonban az EEO eltávolította az európai piacokat a nemzeti demokratikus szakpolitikáktól és szociális intézményektől, az európai kormányok ezzel feladták azon joguk nagy részét is, hogy beavatkozzanak saját gazdaságukba. Ez a folyamat egyébként valamelyest az egész világra jellemző volt a globalizáció következtében, de az EU tagországaira sokkal hatványozottabban. Ráadásul mivel az EU közös piacára vonatkozó szabályozások meghozatala nem egyhangú döntést, csupán minősített többséget kívánt, a nemzeti kormányok időnként közvetlen konfliktusba kerültek saját nemzeti érdekeikkel.

A Maastrichti Szerződés 1992-es aláírása és az euró bevezetése még súlyosabb hatalomvesztéssel járt az uniós nemzeti kormányokra nézve. Az eurót azért vezették be, mert úgy gondolták, hogy egy közös piac csak egy közös valutával működhet rendesen, és az unió tagországai csak jól járhatnak, ha kiiktatják az árfolyam-ingadozásokat. Titokban pedig arról is álmodoztak, hogy egy olyan közös valutát hoznak létre, amely az amerikai dollár globális egyeduralmát megtörheti. Az euró koncepciója azonban nem tette lehetővé, hogy a tagállamok – egyedi gazdasági helyzetüknek megfelelően – saját monetáris politikát folytassanak. Az 1997-es Növekedési és Stabilitási Paktum alacsony államháztartási hiányt és csökkenő államadósságot követelt meg, de maga az elnevezés

is félrevezető, hiszen a paktum éppenséggel aláásta a társadalmi stabilitást és alacsony növekedést generált. Az euró létrehozásakor az uniós vezetők úgy gondolták, hogy nem lenne bölcs valódi adó-, pénzügyi és politikai uniót is kovácsolni a monetáris unió mellé, mivel az már elbukna a nemzeti választók ellenállásán. Ugyanakkor abban bíztak, hogy egy esetleges jövőbeli krízis majd a további integráció felé lendíti az EU-t. Amikor azonban bekövetkezett a gazdasági válság, az Európai Központi Bank nem volt hajlandó enyhíteni a monetáris politikáján, sőt növelte a kamatokat. A nemzeti kormányok viszont nem értékelték le saját valutájukat a legfőbb kereskedelmi partnerük valutájához képest, hogy növeljék az exportot, így csak a megszorító intézkedések maradtak a tarsolyukban, és ez rövid távon még rontott is a helyzeten. Azóta az EU ugyan létrehozott néhány új eszközt (pl. bankuniót), de az európai integráció logikája nem változott: még több nemzetek fölötti szabályozás, még kevesebb nemzeti hatáskör.

Mindazonáltal nem ez, hanem a bevándorlási válság fenyegeti széthullással az Európai Uniót. Régen a személyek szabad mozgása a közös piacon belül nem volt nagy ügy: legtöbbször csak egy esélyt láttak benne a külföldi tanulásra vagy munkavállalásra egy másik európai országban. Amikor azonban 2004-ben kelet- és közép-európai volt kommunista országokat is csatlakoztak az EU-hoz, a fejlettségi és jövedelmi szintek különbözősége miatt az Unión belüli vándorlás jelentősen felerősödött. 2004-től 2014-ig több mint kétfélmillió lengyel vándorolt Németországba és az Egyesült Királyságba, illetve további kétfélmillió román Olaszországba és Spanyolországba. Ekkora népességmozgás már jelentős terhet rótt a befogadó országok állami szolgáltató rendszerére és szociális hálójára.

2015-ben újabb sokkhatásként több mint egymillió bevándorló és menekült özönlött be Európába Afganisztánból, Irakból, Szíriából és a Szaharától délre eső afrikai országokból. Márpedig a közös piacnak nem volt arra mechanizmusa, hogy hirtelen népességmozgásokat kezeljen, ahogy nem volt közös külső migrációs politikája sem, amelynek segítségével felszívhatta volna a menekültek áradatát. A nemzeti kormányok sem találták a választ a problémára, és nem tudtak megegyezni a terhek elosztásáról. Mindeközben az egyes tagállamok lakossága úgy érezte,

hogy a kormányuk tehetetlen, az EU pedig nem képviseli az érdekeiket, ezért Európa-szerte megerősödtek a bevándorlásellenes pártok. Az uniós tagjelölt Törökországból várható korlátlan bevándorlástól való félelem is jelentős szerepet játszott abban, hogy az Egyesült Királyság úgy döntött, inkább kilép az Unióból.

Hogyan tovább, Európai Unió? Annyi bizonyos, hogy a még több uniós szabályozás nem válasz a problémára. Ha az EU túl akarja élni a mostani súlyos válságot, vissza kell állítania az eredeti munkamegosztást Brüsszel és a tagállamok kormányai között, hogy továbbra is saját hatáskörükben maradjanak bizonyos kulcsfontosságú gazdaságpolitikai döntések, pl. hogy adócsökkentéssel élénkíthessék a gazdaságot vagy megvédhessék a nemzeti jelentőségű vállalatokat. A nemzetállamok nem fognak eltűnni, és a nemzeti politikáknak továbbra is sokkal nagyobb demokratikus legitimitásuk lesz, mint a brüsszeli technokraták által hozott intézkedéseknek. Eközben az EU-nak azokra a területekre kellene koncentrálnia, amelyekben a tagállamok egyedül nem tudnak hatékonyan fellépni: nemzetközi kereskedelmi szerződések megkötésére, a kritikus pénzügyi intézményekre és bankokra, a globális felmelegedés elleni küzdelemre és a kül- és biztonságpolitika koordinálására. Németországnak fel kell vállalnia vezető szerepét, a többi nagy országnak pedig meg kell nyugtatnia Berlint, hogy amint helyreáll a növekedés, elkötelezik magukat a gazdaságuk megreformálására, az uniós szolidaritás és az európai projekt mellett. Európa vezetőinek együtt újra át kell gondolniuk, hogy miről is szóljon Európa és újra kézbe kell venniük az európai integráció folyamatát. Hatvan évvel az alapító Római Szerződés aláírása után Európának ismét egy nagyszabású megállapodásra van szüksége, talán jobban, mint valaha.

Pethő-Szirmai Judit

A globális menekülthullám és Németország

Oltmer, Jochen: Deutschland und die globale Flüchtlingsfrage. = Zeitgeschichte-online, November 2016, URL: <http://zeitgeschichte-online.de/thema/deutschland-und-die-globale-fluechtlingsfrage>

A polgárháborús Közel-Keletről kiinduló, Törökországon keresztül a „balkáni útvonalon” át zömmel Németország felé irányuló menekültáradat 2015 körül tetőzött. A jelenség a maga akkori, inváziószerű méreteivel az átbocsátó országok politikai vezetését és részben a civil közönségét – Görögországtól Magyarorszáig – valósággal megijesztette. Németország, legalább ami a politikai vezetését és kiemelten Merkel kancellárasszonyt illeti, mindezt lényegesen higgadtan viselte, bár szembe találta magát menekültellenes reflexekkel és mozgalmakkal. Ezekről függetlenül is a német fél végül belátta: valamit tennie kell a továbbiak megelőzésére.

Menekültek befogadása Németország számára 1945 óta, már a négyhatalmi megszállás idejéből, elidegeníthetetlen hagyomány. Akkor a volt birodalmi határok mögül üldözötként kelet, délkelet felől érkező német ajkú milliók letelepítése volt a tét (a kései kitelepülőket még évtizedeken át is fogadva), utána a fogadókészség azonban „idegenekre” is kiterjed, s az illetékesek az 1951-es genfi menekültjogi egyezmény értelmében nyúlnak a témához. Németország a 60-as években gazdag tapasztalatokat szerez a külföldi munkamigrációval is (Olasz- és főként Törökországból), fogadja a magyar, 1956-os menekültek jelentős részét, majd a szovjet blokk más országainak disszidenseit, valamint eme országok megélhetési migránsait a gazdaságilag kevésbé sikeres rendszerváltásukat követően. Mégél egy nagy hullámot a 90-es években, amely a jugoszláviai háború következtében alakul ki.

A „menekült” történelmi múltú közszó-jelentése eléggé egyértelmű. Ha fogalmi kategóriát akarunk, akkor a migráció a megfelelő kifejezés, de a hatalmi- vagy adminisztratív-politikai erőszaktétel, etnikai „tisztogatás” által kiváltott helyváltoztatás értelmében, azaz: kényszermigráció. De kényszermigráció a lakosságot válogatás nélkül sújtó háborús, polgárháborús övezetekből történő eltávozás is. Németország,

azaz a konzervatív-kereszténydemokrata vezetés és a civiltársadalom túlnyomó része a balkáni útvonalon át érkezők nagy áradata során kitar a fogadókészség eredeti, „limiteket” mellőző elképzelésénél, miközben inhomogén tömegeiket igyekeznek a munkaerőellátás távlati tartalékként is beszámítani. Mégis megkönnyebbül, amikor az Unió és Törökország – a török politikai instabilitás miatt még oly törekeny – megállapodása az Égei-tengeri átkelés megfékezéséről aránylag hamar csökkenti a nyomást. Németország higgadt magatartása mindazáltal nem naiv felelőtlenségből fakadt. Az ENSZ menekültügyi főbiztossága nemrég adta ki retrospektív felmérését a menekült-létszámok világméretű alakulásáról, mely a 90-es évek első felére is kimutat egy, a 2015 körülihez hasonló kiugró értéket: 20,5 millió (1992), illetve 18,7 millió (1994). Ehhez képest a 2014-re szóló 19,5 millió és a 2015-ös 21,3 mindösszesen csak huszadrésznnyivel magasabb. A probléma az volna, ha a tömegarány ezen a szinten folytatódna, ám azt látjuk, hogy nem ez a helyzet. Az elmúlt két kiugró időszak között az arány visszaesett 15,9-re (2007), sőt 13,5-re (2004). A szóban forgó felmérés (valódi, adminisztratív fogódzók nélkül, közvetett módszerekkel) foglalkozott egyébként a határokon belül maradó, a gyors visszatérés reményében ott kiváráó kényszermigrációs mozgásokkal is. Ezek messze magasabb értékeket jeleznek: 1994-re például 28 milliót állapított meg a kutatás, majd – jelentős visszaesés után – 2015-re 40,8-at. A határokon átlépő mozgások kapcsán is azt látjuk, hogy ezek első lépésben közvetlenül szomszédos területekre irányulnak, s általában csak elenyésző hányaduk indul további útra. Ennek megfelelően például tartósan Pakisztánban, illetve Iránban várakozik az afgán határátlépő kényszermigráció (2015-ben 2,6 millió) 95 százaléka. Szíriával is körülbelül hasonló a helyzet; közel öt milliónyi menekültje a környező államok területén tartózkodik (közel kétharmaduk Törökországban), bár a szír területen belül maradtak száma pedig önmagában 7,6 millió.

Az okait annak, hogy 2015-ben éppen Németország vált a Közel-Keletről és távolabbról Európáig elmerészkedő kényszermigráció kitüntetett célterületévé, J. Oltmer tanulmánya hat pontban foglalja össze; az okokat tulajdonképp aspektusok szerint csoportosítja, ezek azonban inkább egyetlen komplex összefüggésrendszert jeleznek:

1. Törökország felől a balkáni útvonalon Németország az első nagy kiterjedésű és fejlettségével is vonzó, politikai fogadókészségéről is ismert állam.
2. A legtöbb menekültcsoport már befogadott és részben integrált előőrse a pozitív információkkal tudott szolgálni az útra vállalkozók számára.
3. Mintegy 2010 óta a demográfiai hanyatlás és a nemzetgazdaság szakember-ellátottságát illető negatív várakozások még nyitottabbá tették a német politikai elitet és a közvéleményt legalább munkaképes bevándorlók fogadása szempontjából. Szíriával kapcsolatban társult mindehhez a humanitárius elkötelezettség is.
4. Helyi válságok, illetve a pénzügyi világválság nyomán fellazult, összeomlott egészében az EU korábbi együttműködési politikája a védőgyűrűként fungáló környező államokkal, melyek lassítani tudták a harmadik országokon át közelítő menekültek bejutását.
5. A pénzügyi válság következtében megkopott az előzetes szűrést a külső EU-határok államaira terhelő dublini rendszer is; e tekintetben főként Olaszországnak és Görögországnak kellett volna jobban helytállnia.
6. Tradicionális befogadó államok, mint Franciaország vagy Nagy-Britannia fokozatos visszakozása nyomán („telítettség” miatt vagy más okokból, erre nincs utalás) 2010 után Németországra marad a „helytállás” a központi EU-övezetért a világmigráció vonatkozásában.

Nem mondhatjuk, hogy az erősödő és mind gyakoribbá váló kényszermigrációs hullámok ne jelenthetnének veszélyt is adott célországok belső stabilitására, s látjuk: mennyire nem arányos eloszlásban terhelik meg az Uniót. A nemzetközi menekült-helyzet egyre sürgetőbb, előremutató, esetleg akár preventív és proaktív, s feltétlenül közös erővel kialakítandó gyakorlati megoldásokat kíván, talán éppen az ENSZ meglévő elvi-politikai iránymutatása nyomán, s Európát magát tekintve (ahol az első világháború óta feszítő probléma a jelenség) nem utolsósorban az EU kollektív felelősség-és tehervállalásával. (Egy aránylag aktuális idevonatkozó forrásutalása: *Petra Bendel, Flüchtlingspolitik der Europäischen Union*, Bonn, 2015.)

*

J. Oltmer az osnabrücker egyetem migrációkutató intézetének munkatársa, a kérdéskör kiemelkedő ismerője. Itt ismertetett eszmefuttatása talán új kötet tanulmányából való: *Globale Migration. Geschichte und Gegenwart* (München, 2016); munkásságát dicséri a téma tágabb kereteinek szentelt korábbi kézikönyv is: *Migration im 19. und 20. Jahrhundert. (Enzyklopädie deutscher Geschichte; Bd. 86)*, München, 2009.

Komáromi Sándor

Harc a történelmi emlékezetért a forradalom utáni Ukrajnában

Shevel, Oxana: The Battle for Historical Memory in Postrevolutionary Ukraine = Current History, Vol. 115, October 2016, Issue 783, 258–263. p.

A 2014-es Majdan téri EU-párti tüntetések Ukrajnában és nemzetközi körökben is nagy reményeket ébresztettek. Két és fél év telt el azóta, hogy Viktor Janukovics uralmát megdöntötték, a tüntetők számos célja azonban még mindig nem valósult meg. Haladást sikerült elérni a korrump politikások bíróság elé állításában, illetve az igazságszolgálat reform és más intézkedések terén, amelyek az átláthatóságot és a hatalmon lévők elszámoltathatóságát biztosítják. Összességében azonban kiábrándítóak az eredmények, ami a korrupció felszámolását, a gazdaság talpra állítását és az európai integrációt illeti, mind az ukrán állampolgárok, mind a reformmozgalom külföldi támogatói szemében. Egy területen viszont egészen más ma a dolgok állása Ukrajnában, mint 2014 előtt: az emlékezetpolitika és a nemzeti identitáspolitika terén.

A forradalom utáni kormány erőteljes lépéseket tett, hogy határozottan kivezesse Ukrajnát az orosz befolyás alól. A 2015 májusában elfogadott, újraértelmezési törvénycsomag drasztikusan szakít a közös szovjet múlt korábbi értelmezési kereteivel és értékelésével, és igyekszik áthangolni a történelmi emlékezetet. Az azonban, hogy ezek az új politikai intézkedések mennyire „európaiak” és hogy a kormány kezdemé-

nyezései mennyire lesznek elfogadottak az ukrán közvélemény szemében, még nyitott kérdés.

A Majdan téri események utáni Ukrajnában hirtelen változott meg a közhangulat, ami arra engedett következtetni, hogy gyorsan megszárdult az emberekben az ukrán nemzeti identitás. Az Oroszország és a Nyugat közötti habozás felszámolását ironikus módon maga Oroszország segítette elő azzal, hogy 2014 márciusában annektálta a Krím-félszigetet, valamint kiobbantotta és támogatta a szeparatista felkelést Kelet-Ukrajnában. Ezek az események még az egyébként oroszajkú déli és keleti régiókban is lelohasztották az oroszok iránti lelkesedést. Választás elé kerülvén, ti. hogy Ukrajna az Európai Unió vagy a Moszkva által irányított Vámunió tagja legyen-e inkább, az ukrán közvélemény egyértelműen az EU irányába hajlott. Egy 2016 májusában készült közvélemény-kutatás szerint az ukrán lakosság 49 százaléka favorizálta az uniós tagságot és csak 16 százalék a Vámuniót.

A Krím bekebelezése óta Oroszországgal és annak vezető szerepével kapcsolatban is sokkal negatívabb lett az ukrán közhangulat. A 2014. februártól 2015. májusig tartó időszakban 78 százalékról 30 százalékra esett vissza az Oroszországról pozitívan gondolkodók aránya, és az oroszajkú keleti és déli régiókban is ez volt a helyzet. Ezzel összhangban az Ukrajna függetlenségét támogatók száma is folyamatosan emelkedik: 2016. augusztusban az össznépeséget tekintve 87 százalék szavazott volna a függetlenségre, szemben a 2011-ben mért 67 százalékkal. A regionális különbségek azért nem tűntek el teljesen: keleten még mindig nagyobb az Oroszország vezette Vámunió támogatottsága, mint az uniós tagságé, és a szovjet múlt megítélését illetően is jelentősen eltérnek az egyes régiók.

Viktor Juscenko 2005-2010-es elnöki mandátuma idején azért harcolt, hogy az 1932-33-as tömeges éhínséget, amely több millió ukrán áldozatot követelt, Sztálin által irányított népiirtásnak minősítsék. 2015 szeptemberére már 81 százalék vélte úgy, hogy ezt Sztálin rendezte így, bár a keleti régiókban ez a szám csak 64 százalék volt, míg a nyugatiakban 98 százalék. Ukrajna szovjet államként való létezéséről szintén továbbra is megoszlanak a vélemények. Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság megalakulásáról mindenütt pozitívan vélekedtek, kivéve a

nyugati Galíciában és Volinban. Sztálint továbbra is jelentős kisebbség tartja „nagy vezetőnek”, keleten pedig a válaszadók többsége.

A dekommutációs törvények által rehabilitált történelmi személyeknek – pl. a háborús ukrán nacionalista vezető, Stepan Bandera – továbbra is kedvezőtlen a megítélésük. Bandera személye mindig is vitatott volt Ukrajnában, és Oroszországban pedig gyűlölet övezte. 1941 júniusában, amikor a náci Németország megszállta az Szovjetuniót, Bandera támogatói kikiáltották az ukrán állam függetlenségét, és megígérték, hogy együttműködnek a náci Németországgal. Bandera követői közül sokan részt vettek a zsidók és a lengyelek legyilkolásában, Németország veresége után pedig partizánháborút folytattak a szovjet erők ellen. A szovjet és az orosz közvélemény mindig is vérengző náci kollaboránsoknak tartotta Banderáékát. Ukrajnában itt is megmutatkozik a regionális polarizáció: nyugaton 76 százalék gondolkozik kedvezően Banderáról és társairól, míg keleten és délen csupán 8, illetve 15 százalék.

Az Ukrajna emlékezetpolitikájában történt változások, amelyek a 2015 tavaszán elfogadott dekommutációs törvényekben is tükröződnek, több tényezőnek voltak betudhatóak. A 2014. októberi választások – Ukrajna SZU utáni történelmében először – nyugat- és piacgazdaság-párti többséget hoztak létre a Parlamentben. A közhangulat változása mellett a krími és a kelet-ukrajnai események is hozzájárultak ennek az eredménynek a megszületéséhez (a háború miatt 27 hagyományosan oroszbarát választóközvetben nem lehetett megtartani a szavazást). Ötpárti koalíció alakult, Petro Porosenko tömbjének vezetésével, és amikor a függetlenek csatlakozásával 302 főre duzzadt a többség, ez már elegendő volt az alkotmánymódosításhoz.

Így aztán 2015. április 9-n az ukrán parlament kényelmes többséggel megszavazta az Ukrán Nemzeti Emlékezés Intézet által kidolgozott négy dekommutációs törvényt, melyek lényege a következő: 1. A kommunista és nemzeti szocialista rezsim elítélése és jelképeik betiltása 2. A 20. században az ukrán függetlenségért harcolók rehabilitálása 3. A nácik felett aratott győzelemről való megemlékezés 4. A kommunista önkényuralom elnyomó szerveinek archívumaihoz való hozzáférés (1917–1991). A törvényeket közéleti vagy parlamenti vita nélkül fogadták el. A törvénytervezet benyújtása után pár nappal már meg is

szavazták – éles ellentétben azzal, hogy hány hiábavaló kísérlet történt erre Jucsenko elnöksége alatt.

A náciizmus felett aratott győzelem emlékezetéről szóló törvény lecserélte a „Nagy Honvédő Háború” szovjet terminust a „II. világháború” kifejezésre, és az európai gyakorlatnak megfelelően május 8-át az emlékezés napjának nyilvánította. A törvénynek volt egy vitatott passzusa is a II. világháborús történelem meghamisítását illetően. Az önkényuralmak elítéléséről szóló törvény egyenlőségjelet tett a náciizmus és a kommunizmus közé, és előírta a szovjet jelképek és emlékművek eltávolítását, valamint a kommunista vagy szovjet vezetőkről elnevezett topográfia átkeresztelését. 2016. augusztusig 1200 Lenin-szobrot távolítottak el, és 987 települést és 26 közigazgatási körzetet kereszteltek át. A törvény megtiltotta a náci vagy kommunista propaganda terjesztését; az általuk elkövetett bűnök tagadása 5-10 év börtönbüntetést vonhatott maga után. A legvitatottabb törvény az ukrán függetlenségért harcolók elismerésére vonatkozó volt, amely leginkább a Bandera által vezetett Ukrán Nacionalisták Szervezete (OUN) és az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) tagjait érintette, akik – bár valóban harcoltak a szabadságért – részt vettek a holokausztban és a lengyelek kiirtásában.

Alighogy elfogadták e törvényeket, számos oldalról érte őket kritika az orosz külügyminisztériumtól és az Ukrán Kommunista Párttól kezdve ukrán és nemzetközi jogi csoportokon át az ukrán tudósokkal és nyugati szakértőkkel bezárólag. Felrötták, hogy a törvények elfojtathatják a nyílt történelmi párbeszédet, a „történelem meghamisításáról” szóló passzus nyelvezete pedig éppenséggel a hírhedt orosz törvényeket idézi. Kiemelték a szabad véleménynyilvánítás és a tudományos kutatás jogának csorbulását, valamint azt, hogy háborús bűnösöket emeltek piederesztálra. A kritikusok arra is figyelmeztettek, hogy a törvények tovább mélyíthetik a belföldi törésvonalakat az ország déli és keleti részének elidegenítésével, mivel a legtöbb átnevezendő közterület ott helyezkedett el, és ott a legerősebb a nosztalgia a szovjet idők iránt.

Mostanra már érzékelhetővé váltak a törvények alkalmazásának egyes következményei. Először is eddig még nem súlyosbodott Ukrajna megosztottsága. Ez részben annak is köszönhető, hogy az átnevezendő közterületek az ország olyan részein találhatók, amelyeket jelenleg nem

a központi ukrán kormány ural (Krím, Donyeck, Luhanszk), tehát meg sem valósultak ezek az intézkedések. Másrészt úgy tűnik, hogy az emberek nem annyira ideológiai okokból ellenzik a dekomunizációs törvényeket, mint a vélt költségek miatt, mivel úgy érzik, hogy ettől nem lesz jobb a társadalmi-gazdasági helyzet. Ezért inkább a passzivitás a jellemző, mint az aktív ellenállás, és a legtöbb helyen eseménytelenül zajlott le a névcseré. Sőt pozitív hozadékként intenzívebb lett a nyilvános párbeszéd a kötelező helyi meghallgatások miatt. Volt azért néhány aggasztó fejlemény is. Cserkaszi városában 2016 májusában felvonulók kommunista vörös zászlót bontottak. A rendőrség bűnügyi nyomozást indított ellenük, márpedig ez az eljárás nem állná meg a helyét az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. A Velencei Bizottság is úgy vélte, hogy a jelképek felmutatásáért még nem kellene, hogy börtönbüntetést járjon, illetve hogy a szabad véleménynyilvánítás és a gyülekezés joga sérülhet.

A törvények támogatói egyszerű biztonsági kérdésnek tekintik a dekomunizációt, és az Oroszország által támogatott szeparatisták elleni fegyveres harccal hozzák összefüggésbe. Arra persze nincs garancia, hogy a dekomunizáció alapvető változást hozna – pláne rövid távon – az emberek gondolkodásában azokban a régiókban, ahol a leginkább oroszpárti a lakosság. Sőt a törvények alkalmazása inkább gyengítheti Ukrajna szövetségi rendszerét, hiszen például a lengyelek ellen elkövetett tömeggyilkosságok végrehajtóinak felmagasztalása sérelmes Lengyelországra nézve. 2015 májusában összetűzésbe is került Ukrajna és Lengyelország az OUN és az UPA megítélését illetően. Hogy a jövőben Lengyelország mennyire fogja támogatni Ukrajna küzdelmét Oroszországgal szemben, attól is függ, hogy a közös múltra való emlékezést milyen irányba tereli majd a két ország vezetése. Mindenesetre az nyilvánvaló, hogy a törvények a jelenlegi formájukban nem tudják felszámolni a kommunizmus örökségét, és nem illeszkednek az európai emlékezetpolitika normáiba sem. 2016 júliusa óta két módosító indítvány van függőben az ukrán parlament előtt: az egyik a háborús bűnök elkövető függetlenségi harcosok megítélésére, a másik a kommunizmussal kapcsolatos tudományos kutatás büntetőjogi következményeire vonatkozik. Ha ezeket a módosításokat elfogadják, az már egy lépés lesz a jó irányba. A Majdan téri események és az orosz agresszió lehetővé tették, hogy megszilárduljon az ukrán nemzeti

identitás, és jelentős fordulat történjék az emlékezetpolitikában is. Ahhoz azonban, hogy Ukrajna kihasználja ezt a kedvező környezetet és valóban Európához közeledjen, az ukrán vezetésnek világosan kell látnia, hogy az „oroszlal” és a kommunizmussal való szakítást nem lehet a régi szovjet terminológiával véghez vinni.

Pethő-Szirmai Judit

Trump és az amerikai populizmus

Kazin, Michael: Trump and American Populism. Old Whine, New Bottles = Foreign Affairs, November/December 2016, 17-24. p.

Donald Trump első nekifutásra nem olyan jelöltnek tűnik, aki hitelesen képviselhetné a populista hangokat. A cikk megjelenésekor még csak republikánus elnökjelölt Trump – aki ma már az USA elnöke – egy vagyont örökölt, számos ingatlan van, és gazdasággal kapcsolatos elképzelései szerint éppenséggel csökkentené a hozzá hasonló tehetős emberek adóját. Egy politikusnak azonban nem feltétlenül kell szerény körülmények között élnie ahhoz, hogy a szegényebb sorban tengődők panaszait a zászlajára tűzze, és elnyerje a támogatásukat. Trump sikerének titka, hogy több millió munkás- és középosztálybeli fehér amerikai dühére és elkeseredettségére tapintott rá jó érzékkel.

Trump nem az első olyan politikus, aki az elitet hibáztatja és a kisemberek érdekeit védelmezi. Az Egyesült Államokban két különböző, egymással gyakran versengő populista irányzat bukkant fel a történelem során: a „balos”, illetve a „jobbos” populizmus. Az első típusba tartozó populisták kizárólag felfelé rázzák az öklüket: haragszanak a vállalati elitre és az őket segítő kormánytagokra, akik szerintük elárulták az állampolgárok érdekeit, akik a nemzet számára a legfontosabb munkát végzik. Ezen populisták osztályalapon határozzák meg az „emberek” fogalmát, és nem azonosítják magukat egyetlen faji vagy vallási csoporttal sem. Ők a „polgári nacionalizmus” egy formáját képviselik. Hisznek abban, hogy minden ember alapvetően egyenlő, és elidegeníthetetlen joga van az élethez, a szabadsághoz és a boldogsághoz, illetve hisznek a

demokratikus kormányzat intézményében, amely az emberek felhatalmazása által nyer legitimitást.

A másik fajta amerikai populista tradíció – amelyhez Trump is tartozik – szintén az üzleti és a kormányzati elitet hibáztatja az átlagemberek gazdasági érdekeinek és politikai szabadságainak aláásásáért. Ők azonban szűkebben értelmezik az emberek fogalmát: a „valódi amerikaiak” azok, akik európai gyökerekkel rendelkeznek. Tudni vélik, hogy a magasban trónoló gonosz erők és az érdemtelen, sötétebb bőrszínű emberek aljas paktumot kötöttek egymással, amely veszélyezteti a patrióta (fehér) többség érdekeit. Az iratlan összeesküvés gyanúja a társadalom csúcsa és alja között egyfajta faji nacionalizmusból fakad. Amerikát etnikai-faji értelemben definiálják, azaz olyan népként, amelyet a közös vér és bőrszín tart össze, illetve az, hogy tagjai képesek önmagukról gondoskodni.

Időről időre mindkét fajta populizmus szert tesz némi politikai befolyásra. A populizmus hullámai nem véletlenszerűen csapnak magasra: akkor nyernek teret, amikor valós problémák bukkannak fel. Így pl. ha a gazdasági rendszer a gazdagoknak kedvez, ha az emberek elkezdik féltetni a munkájukat a bevándorlóktól, vagy ha a politikusok többet törődnek a saját előrejutásukkal, mint a többség jóllétével. Ebből következően akkor lehet kifogni a szelet ezen irányzatok vitorlájából, ha nem söpörjük le az asztalról ezeket a gondokat.

A populista szó sokféleképpen értelmezhető, de eredetileg jól körülhatárolható jelentéssel bírt Amerikában. Az 1890-es években latin műveltségű újságírók találták ki ezt a szót, hogy egy jelentős harmadik pártra hivatkozzanak, a Populista, avagy Néppártra, amely az amerikai populizmus progresszív, polgári-nemzeti ágát képviselte. A Néppárt célja az volt, hogy kiszabadítsa a politikai rendszert „a pénz hatalmának” markából. Aktivistái a vidéki és a városi dolgozók közös érdekeit hangoztatták, és a tömegek nyomorba döntésével vádolták az ipari és a pénzügyi monopóliumokat. A párt azonban rövid életűnek bizonyult: négy év alatt elfogyott a kezdeti lendület, és megszűnt.

Bernie Sanders szenátor szintén az ilyen típusú populista retorika örökösének mutatkozott a kampány során. Ő is a milliárdosok kasztját vádolta azzal, hogy elárulta az amerikai demokráciát, és 15 dolláros órabért, alanyi jogon járó Medicare-t és egyéb haladó szellemű gazdasági

reformokat követelt. Sanders saját magát szocialistának tartotta, támogatóit pedig egy politikai forradalom előőrsének, holott valójában csak egy skandináv modellhez hasonló, kibővített jóléti államot hirdetett.

A populizmus másik ága, a faji-nacionalista irányzat nagyjából egy időben jelent meg a Néppárttal. Mindkettő ugyanazokból a félelmekből született meg Amerika „aranyozott kora” során: a szabályozás nélküli vállalatok és befektetési házak, illetve az átlag munkások és farmerek közötti egyre szembeszökőbb egyenlőtlenségek nyomán. A 19. század végén, illetve a 20. század elején ezen gondolkodásmód képviselői idegenellenes érvekkel lobbiztak a Kongresszusban, hogy tiltsák be a kínai és japán munkások bevándorlását. A mozgalom vezetői munkás- és középosztálybeli fehérbőrű amerikaiak voltak. A kínaiak távozásán túlmenően nyolcórás munkanapot és állami munkalehetőségeket követeltek a munkanélküliek számára. A párt (kb. Kaliforniai Munkáspárt, WPC) tagsága rohamosan nőtt, de végül a WPC-t is belső konfliktusok szakították szét.

Egy jelentős győzelmet azonban a WPC is elért. 1882-ben rávették a Kongresszust, hogy fogadja el a kínaiak kizárásáról szóló törvényt, amely az első ilyen jellegű jogi aktus volt az USA történetében. Két évtizeddel később a kaliforniai munkásmozgalom aktivistái újabb kampányt indítottak, ezúttal a japánok kiutasítása érdekében. Ahogy Trump a muzulmánokban, a WPC tagjai a japán bevándorlókban láttak az országra leselkedő veszélyt: szerintük a japánok kémek voltak, akik támadásokat terveztek az USA ellen. A II. világháború során aztán az ilyen jellegű megnyilvánulások is hozzájárultak ahhoz, hogy mintegy 112.000 amerikai japánt erőszakkal kitelepítettek otthonából, holott javarészüket már amerikai állampolgár volt.

Az 1920-as években a Trump-féle populizmus újabb elődje ütötte fel a fejét: a Klu Klux Klan. Az első KKK abban mesterkedett, hogy megakadályozza – elsősorban délen –, hogy a feketék éljenek újonnan megszerzett jogaikkal. A második Klu Klux Klan viszont már nem korlátozódott arra, hogy a feketéket akadályozza állampolgári jogaik gyakorlásában, hanem azt is állította, hogy a hatalmas szeszipari érdekeltségek összeesküdtek a katolikus és zsidó szeszcsempészekkel. Akárcsak a WPC, a második KKK is gyorsan összeomlott. Fénykorában, a 20-as évek közepén azonban közel ötmillió taggal rendelkezett, és a Klán és

politikai szövetségei nyomására a Kongresszus szigorú éves kvótarendszert fogadott el, amely alapján Közép- és Kelet-Európából évente csak pár száz bevándorló léphetett az országba (ezt a diszkriminatív kvótát csak 1965-ben vonta vissza a Kongresszus).

Trump – a korábbi demagógokhoz hasonlóan – elítéli a globális elitet a nyitott országhatárok propagálásáért, amelynek következményeként a bevándorlók szerinte elveszik a munkát az amerikai dolgozóktól, és emiatt csökken az életszínvonal. Trump nem rejti véka alá, hogy kikre gondol pontosan: a mexikóiakat azzal vádolja, hogy bűnözést, drogokat és nemi erőszakot hoztak az egyébként törvénytisztelő lakosságra, míg a muzulmánok olyan embereket támogatnak, akik csak a dzsihádban hisznek, és nem tisztelik az emberi életet. Szerinte ezeket a nyilvánvaló igazságokat a „politikailag korrekt” Obama-kormány nem merte kimondani.

A történelem során az amerikai populisták többnyire inkább a belpolitikára koncentráltak, de a külpolitikával kapcsolatban is volt véleményük. Trump például elítéli a nemzetközi katonai szövetségeket, így a NATO-t is, és gonosz külföldi befolyást emleget. A faji-nemzeti tradíció mindig is igen ellenségesen viszonyult a nemzetközi elköteleződésekhez. Az 1930-as évek közepén Charles Coughlin atya, a „rádiós pap” arra ösztökölte hallgatóságát, hogy akadályozzák meg a Roosevelttel kötött szerződés ratifikálását, amelynek értelmében az USA részt vett volna a hágai Nemzetközi Bíróság munkájában. 1940-ben az „America First” Bizottság, egy izolacionista nyomásgyakorló csoport hasonló hangnemben ellenezte az USA szerepvállalását a II. világháborúban. 1941. szeptember 11-én elhangzott elitellenes rádióbeszédében azonban leghíresebb szószólójuk, Charles Lindbergh némileg túllőtt a célon: a britek és a Rooseveltt-kormány mellett a zsidóságot is kárhóztatta az ország háborúba taszításáért. A csoport három hónappal később feloszlott a japánok Pearl Harbour ellen intézett támadása után.

Trump programjából hiányzik egy fontos elem: a Trump által felkarolni vágyott „nép” koherens definíciója, amellyel érzelmileg azonosulni lehetne. Miközben fogadkozik, hogy ismét naggyá teszi Amerikát, Trump csupán homályos, nosztalgikus klisékre hagyatkozik arra vonatkozóan, hogy mely amerikaiak segítségével kívánja ezt elérni (pl. „a középosztályunk”, „a dolgozó családok”). Az is igaz, hogy elég nehéz dolguk van manapság a populistáknak, hiszen egyetlen elnöki aspi-

ráns sem engedheti meg magának, hogy egy olyan népről beszéljen, amelybe csak a fehér és keresztény emberek számítanak bele. Kampánya utolsó hónapjaiban még maga Trump is megpróbálta megszólítani az afroamerikai és a latino állampolgárokat, hiszen az a csoport, amelyet a faji-nemzeti populisták hagyományosan Amerika lelkének tartanak, ti. a fehér középosztály valójában egyre olvadó kisebbséget képvisel. Amerika szivárványszínű társadalmában azonban annyi osztály, illetve nemi és faji identitással rendelkező csoport él egymás mellett (sokszor nem túl boldogan), hogy sem a demokratáknak, sem a republikánusoknak nem sikerül hiteles nemzeti egységet kovácsolni belőlük.

Trump alapvetően a félelemre alapozta kampányát. Szlogenje akár az is lehetett volna, hogy „Tegyük ismét gyűlölködővé Amerikát!”, amelynek sikere azért is furcsa, mert az amerikaiak alapvetően büszkék híres optimizmusukra és nyitottságukra. A nyílt, faji alapú nacionalizmus nem elfogadható a politikai kampányokban. Ugyanakkor ostobaság lenne egyetlen legyintéssel elintézni mindazon választók félelmeit és haragját, akik úgy ragaszkodnak Trumphoz, ahogy több évtizede egyetlen más elnökjelölthöz sem. Egy felmérés szerint a fehér amerikaiak 65 százaléka – a teljes lakosság két ötöde – szívesen szavazna olyan pártra, amely megállítaná a tömeges bevándorlást, munkalehetőséget teremtene az amerikaiaknak, megvédené Amerika keresztény hagyományait és megálljt parancsolna az iszlám fenyegetésének. Ezek az emberek úgy érzik, hogy a legtöbb politikus átnéz rajtuk vagy lekezelően bánik velük, és magukra maradtak egy olyan tömegkultúrával szemben, amely a gazdagokat, a kozmopolitákat és a faji szempontból sokszínű embereket helyezi előtérbe.

A populizmus szerencsés esetben szolgálhat jó ügyeket és képes megerősíteni a demokráciát. A Néppárt például számos olyan progresszív reform fölött bábáskodott, amelynek köszönhetően a 20. századra az Egyesült Államok humánusabb társadalommá vált, míg más, populista retorikától sem visszariadó politikusok megteremtették azt a liberális kapitalista rendet, amelynek erőit szintén nem sok amerikai vitatná el. A populizmus ugyan szükséges rossz, de hatásos fegyver lehet a tömegek kezében, amellyel követelhetik a politikai elitől, hogy feleljenek meg végre az egyenlő esélyek és a demokratikus kormányzás sokat hangoztatott ideáljainak.

Pethő-Szirmai Judit

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI POLITIKA

Etnikai sokszínűség és társadalmi kohézió¹

Schäffer, Merlin: Ethnic Diversity and Social Cohesion. Immigration, Ethnic Fractionalization and Potentials for Civic Action. Research in Migration and Ethnic Relations Series, 2014. Ashgate Publishing UK. 180 p.

A kutatási téma kontextusa

Merlin Schäffer, fiatal berlini szociológus neve Magyarországon még ismeretlenül cseng; legfontosabb munkája, az „Ethnic Diversity and Social Cohesion” c. könyv pedig egyáltalán nem lelhető fel, még a könyvtári állományban sem. Holott a kötet egy olyan problematikára fókuszál, ami napjaink, sőt, talán az egész 21. század egyik legfontosabb kihívását jelenti: vajon „hogyan leszünk képesek együtt élni a különbségekkel” (Hall, S. 1993), azaz az etnikumok, kultúrák, nyelvek, vallások – máig a legfontosabb identitásképző kategóriák – gyorsuló ütemű keveredésével? A kutatási téma aktualitását mi sem jelzi jobban, mint az, hogy napjainkban egy vadonatúj szupradiszciplináris tudományterület, a „diversity studies” kialakulásának és felemelkedésének lehetünk szemtanúi, melynek elsődleges célja, hogy „megértse a társadalmi elkülönülés formáit, mechanizmusait és következményeit” (VERTOVÉC, S. 2015, NÉMETH Á. 2016).

Míg a dominánsan puha szociálintropológiai szemléletmód a „társadalmi alulnézet” (Eriksen, T. H. 2008) perspektívájából enged betekintést a diverzitáskutatás komplex problematikájába, addig a

¹ A beszámoló a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával valósult meg (NKFIH PD 115951 ny. számú pályázat)

kutatók másik csoportja a makroszintű elemzések kemény, kvantitatív csapásiránya mentén próbálja értelmezni a társadalmi elkülönülés mechanizmusait. Bár a statisztikai adatok használatával és a kvantitatív módszertan létjogosultságával kapcsolatos vita továbbra sem csitul, abban a legtöbb kutató egyetért, hogy a kulturális sokszínűség társadalmi, gazdasági, politikai hatásaival a társadalomtudományoknak is foglalkozniuk kell.

A kutatás célja és módszerei

Vajon kimutatható-e bármilyen összefüggés az etnikai diverzitás mértéke és a társadalmi kohézió erőssége között; ha igen, milyen ok-okozati viszonyok állhatnak a háttérben, és mennyire általánosíthatók az empirikus megfigyelések? Merlin Schäffer kvantitatív szemléletű kutatása e rendkívül kényes kérdések megválaszolásához próbál közelebb jutni egy németországi esettanulmány kapcsán. Az alábbiakban e kutatás néhány fontosabb részletének bemutatására vállalkozom dióhéjban, a teljesség igénye nélkül.

A nyolc fejezetből álló, 180 oldalas, csaknem 300 szakirodalmi hivatkozást tartalmazó kötet felépítése logikus, az egyes szerkezeti egységek egymásra épülve remekül kiegészítik egymást. A problémafelvétellel, azaz a kutatás globális kontextusával, a címben szereplő fogalmak rövid magyarázatával, és magával a kutatási kérdéssel már a *bevezető fejezetben* szembesülünk.

A *második fejezet* két részre tagolódik. A szerző először a „társadalmi kohézió” fogalmát járja körül, amit egy metaforaként értelmez annak jelölésére, hogy az önös érdekeiket amúgy követni szándékozó individuumokat mi teszi mégis közösségi, társas lénné, és mi az, ami ezt az összetartozást cementálja? Schäffer hangsúlyozza, hogy bár egy absztrakt fogalomról van szó, az nehéz definiálhatósága és mérhetősége ellenére mégis integráns része a tudományos diskurzusnak. Ennek oka, hogy a modern, nyugati demokráciák társadalmi jólétének egyik alap-elemét jelenti, ami a bizalmon, a kölcsönösségen, a szolidaritáson és a közösségi aktivitásban való részvételi akaraton alapul. A szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy ez nem a demokráciák magától értetődő

velejárója, hanem egy értékes és törekeny szociális vívmány, amit külső hatások erősíthetnek vagy gyengíthetnek.

A fejezet második fele a könyv egyik legértékesebb, vitathatatlanul hiánypótló része. Egy grandiózus szakirodalmi áttekintést nyújt azokról a kutatási eredményekről, amelyek valamilyen módon a diverzitás és a társadalmi kohézió kapcsolatára fókuszáltak. A szerző összesen 172 tanulmányt és 480 tudományos konklúziót tekintett át és rendszerezett, többek közt a diverzitás vizsgált dimenziói („faji”, vallási, nyelvi vagy etnikai), a közigazgatási szint, a földrajzi hely, a felhasznált módszerek, vagy a diszciplína alapján. Megállapítása szerint: (1) a téma iránti érdeklődés az ezredforduló után nőtt meg robbanásszerűen, (2) a kutatási eredmények vegyes képet mutatnak, de kirajzolódik azért némi tendencia. Arra a kérdésre, hogy az etnikai diverzitás negatívan hat-e a társadalmi kohézióra, a szakirodalomban fellelhető tanulmányok 61%-a adott igenlő választ. E jelenség a kölcsönös bizalom kérdésével összefüggésben, gazdasági vonatkozásban, és az amerikai rassz-alapú kategorizálást vizsgálva volt a leghangsúlyosabb, míg európai kontextusban pontosan 50-50% a hipotézist elutasító és alátámasztó kutatási eredmények aránya. A nagyfokú szórás okai után nyomozva Schäffer arra a következtetésre jut, hogy ebben nagy szerepet játszanak – a teljesség igénye nélkül – a vizsgálati szintek (makro-, vagy mikroszintű elemzések), az identitás figyelembe vett dimenziói (pl. vallási vagy etnikai), valamint a függő változók különbözőségei egyaránt. Utóbbi a kohézió fogalmának képlékenységével, strukturális vagy kognitív értelmezésével függ össze, melyek magyarázatára további bekezdéseket szentel a szerző.

A *harmadik fejezet* elsősorban azokat az elméleteket veszi górcső alá, amik a diverzitás és kohézió kölcsönhatásával kapcsolatban körvonalazódnak látszanak a szakirodalomban. Schäffer többször is kiemeli Putnam, R. D. nagyhatású tanulmányát, mely 2007-es megjelenése óta heves viták tárgyát képezi. Eszerint a diverzifikálódás hosszú távú hatásai természetesen lehetnek pozitívak, de rövidtávon szinte bizonyosan gyengítik a közösségi kohéziót: a kölcsönös bizalom és szolidaritás alacsonyabbá, a segítségnyújtási és kooperációs hajlam pedig rendszerint gyengébbé válik. Ez összefügg az ún. „homogenitás-elmé-

lettel” („in-group favouritism”), mely szerint az emberek legtöbbször olyan személyekkel keresik a kontaktust, akik kulturális értelemben hasonlítanak hozzájuk, így az etnikailag, vallásilag vegyes közösségekben általában kevesebb és felületesebb az interakció és erősebb az előítéletesség. Ez összefügg a „kontroll-elmélettel”, mely szerint, ha egy közösségből hiányoznak a közös értéként elfogadott társadalmi normák, akkor könnyen eluralkodhat a kölcsönös bizalmatlanság, ami a társadalmi kontroll gyengüléséhez, és végül a közbiztonság általános romlásához is vezethet. Ennek ellentéte a „kontaktus-elmélet”, ami a heterogenitás pozitív hatásait hangsúlyozza. Mozgatórugója a kölcsönös megismerés által kialakuló tolerancia, ami a szolidaritás és a bizalom erősödését eredményezi. Mindez inspiratív hatást gyakorol az individuumra, amely nyitottá, kulturálisan gazdagabbá, ezáltal társadalmilag sikeresebbé válhat. A negyedik, ún. „versengés-elmélet” (vagy „threat theory”) inkább a polarizáció negatív hatásaira utal. Eszerint az etnikai csoportok közötti távolságtartó attitűd erősödését már pusztán az is előidézheti, ha a másik csoporthoz tartozók száma szignifikánsan emelkedni kezd. Minél közelebb, és minél többen vannak „ők”, annál valószínűbb, hogy az emberek fenyegetettség-érzése fokozódik, a situációt versengésként élik meg, majd visszahúzódnak a saját csoport „védelmező ernyője” alá. A szerző kiemeli a nyelvi diverzitás szerepét is, ami koordinációs problémákat jelenthet a közösség számára. Schäffer megállapításai összecsengenek Gijsberts, M. et al. (2012) korábbi gondolataival, ám a német kutató továbblép e teóriák egyszerű leltározásán, hiszen a következő fejezetben konkrét mérési technikákat rendel az egyes elméletek teszteléséhez.

A *negyedik fejezet* a kutatás módszertani háttérét vázolja fel. Az etnikai diverzitás fogalmának definiálását az ideáltípusok bemutatásával kezdi, melyeket a monoetnikus (homogén), polietnikus (fragmentált), oligoetnikus (polarizált) és kvázi-monoetnikus jelzővel illet. Megállapítása szerint a legtöbb nyugat-európai ország és város az utóbbi kategóriába tartozik: amikor a domináns többség mellett sokféle kisebbségi csoport él együtt. Felhívja a figyelmet ugyanakkor egy komoly hiányosságra: nem dolgoztak ki még olyan indexet, ami célzottan e kvázi-monoetnikus állapot definiálására szolgálna. Az etnikai diverzitás mérésére

több metódust is bemutat a szerző, melyeket a 3. fejezetben ismertetett teóriákhoz kapcsol: fragmentációs és polarizációs, általános és parametrizált, illetve súlyozott és súlyozatlan indexeket egyaránt. Az egymással való matematikai viszonyuk és megfeleltethetőségük kapcsán Schäffer lényegében validálja Brown, G. K. – Langer, A. (2013) korábbi eredményeit. A legtöbb esetben nagyfokú korreláció mutatható ki e mutatók között, ráadásul a németországi etnikai arányok mellett egyik indikátor sem ad számottevően jobb eredményt a kisebbségek százalékos arányának egyszerű mérésénél.

Ezzel együtt fontos kiemelni a „kulturális távolsággal” súlyozott diverzitási index megalkotását (CED), ami vitathatatlanul úttörő eredmény, és komoly potenciált rejt. Lényege, hogy egy súlytényezővel fejezi ki az egyes etnikai csoportok közötti „távolságot” az Inglehart-Welzel diagram alapján. Ez az ábra a World Value Survey 113 államot érintő, 1981 óta több mint félmillió ember (országokként legalább ezer fő) megkérdezésével zajló globális felmérés eredményei alapján készült. A társadalmak a materializmus – poszt-materializmus, illetve a tradicionalizmus – szekularizmus tengelyek által meghatározott koordináta-rendszerben helyezkednek el, és a köztük lévő standardizált távolság jelenti Schäffer súlytényezőjét. Azonos százalékos megoszlás mellett így a CED értéke magasabb lesz például egy svéd és szíriaiak által lakott településen, mint egy svéd – finn kommunában.

A negyedik fejezet harmadik pillérét a felhasznált adatok forrásának részletes bemutatása jelenti. Mivel a németországi censusok nem kérdezik rá az etnikai hovatartozásra, a diverzitási indexeket a szerző a német bevándorlási hivatal állampolgárságra vonatkozó adatai alapján számolta ki. Ez az eljárás kritikával illethető, több szempontból is. Egyrészt közel sem biztos, hogy az etnikai, nemzetiségi identitás megegyezik az állampolgársággal (lásd: romániai magyarok vagy törökországi kurdok), másrészt nyilvánvalóan alulbecsüli a diverzitás mértékét, hiszen elfedi a másod- és harmadgenerációs migránsok jelenlétét. A szerző érvelése szerint azonban az etnikai identitásra vonatkozó konkrét adatok híján nincs jobb megoldás; másrészt e pontatlanság ebben az esetben kevésbé jelent problémát, hiszen nem a diverzitás „pontos” mértéke a fontos, hanem az egyes települések relatív, egy-

máshoz viszonyított helyzete. A többi input adat egy 2009-2010-ben zajló, reprezentatív – 7500 megkérdezett telefoninterjú válaszait tartalmazó – közvélemény-kutatásból származott. Az EDCAS felmérés 55 különböző németországi települést érintett, köztük Berlint, Hamburgot, Münchent és Frankfurtot is.

A kutatás eredményei és konklúziói

A kötetre általánosságban is jellemző komplexitásra, szintetizálásra való törekvés az *ötödik fejezetben* még hangsúlyosabbá válik. A „Beyond measured facts” c. fejezetben a szerző eltávolodik a kvantitatív világtól, és a diverzitás szubjektív, perceptuális értelmezését helyezi előtérbe. Schäffer szerint nem csak, és nem elsősorban a diverzitás statisztikai ténye számít, hanem annak szubjektív észlelése is. E szemléletmódban a Vertovec-féle konceptuális triád köszön vissza; ahogy az egyes individuumok elképzelik és megélik a diverzitást, ahogy a társadalmi különbözőségről önmagukban képet alkotnak, azoknak értelmet és jelentőséget tulajdonítanak. A szerző ezért a kutatás során nem kizárólag a nyers statisztikai adatokat veszi figyelembe, hanem az emberek által a saját településükkel kapcsolatos becsléseit is. Emellett néhány egyéb, Likert-skálán mért perceptuális változóval is dolgozik, például az érzékelt mássággal („mindent egybevetve mennyire különbözik Ön a városnegyed lakosságától?”), az érzékelt csoportközi konfliktusokkal (személyes kellemetlen élmények a bevándorlókkal/németekkel kapcsolatban), az értékek és normák érzékelt különbözőségével, az érzékelt nyelvi sokféleséggel, vagy az érzékelt jövedelemkülönbségekkel. Ez a szemléletmód egyértelműen újszerűnek tekinthető a diverzitáskutatás kvantitatív világában.

Az eredmények alapján Schäffer arra a következtetésre jut, hogy Németország városaiban mind az etnikai diverzitás statisztikai mértéke, mind pedig az etno-kulturális diverzitás érzékelt nagysága – általánosságban véve – negatívan hat a közösségi kohézió kognitív jellemzőire, mindenekelőtt a kölcsönös bizalomra, a biztonságérzetre és a kollektív hatékonyságra. Különösen erős korrelációt talált a diverzifikálódás üteme (Δ HHI07-09) és a bizalom általános gyengülése között. E megállapítás mind a többségi társadalom, mind a kisebbségek szempont-

jából megállja a helyét, bár a kommunikációs akadályokat többnyire a németek hangsúlyozták, az „érezkelt csoportközi konfliktusokat” pedig jellemzően a bevándorlók emelték ki.

A *hatodik fejezet* azt a kérdést járja körül, hogy a problémás csoportok megnevezésénél a megkérdezettek milyen gyakran említettek etnikai kategóriákat, melyek voltak azok, és milyen összefüggést mutat mindez a demográfiai arányokkal? A „leginkább mely csoportok felelősek a városrész problémáikért” kérdésre érvényes választ adók kb. háromnegyede nevezett meg valamilyen kategóriát is. A „kamaszok” után a különböző etnikai csoportokat említették legtöbbször – bár így is csak az érvényes választ adók 15%-a –, hol konkrét etnikumokat, hol átfogó címkéket használva (pl. migránsok, külföldiek). Az „alsó-osztálybeliekhez” vagy például az „alkoholistákhoz” képest a vallási hovatartozásra elenyészően kis százalékban utaltak a megkérdezettek, így világosan látszik, hogy az emberek a társadalmi feszültségeket Németországban nem „a muszlimokhoz” kapcsolják. Schäffer a külföldi állampolgárságúak arányának függvényében vizsgálta azt, hogy milyen mértékben okolják az emberek a kisebbségeket a társadalmi problémákért. Általánosságban arra következtetésre jutott, hogy e jelenség a kisebbségek arányának 11%-áig erősödik, majd ettől kezdve fokozatosan csökken. Ha azonban figyelembe vesszük a gazdasági körülményeket is, árnyalni kell a képet, hiszen a munkanélküliségi ráta romlása például jelentős mértékben hozzájárul a problémás csoportok etnikai alapú megkülönböztetéséhez.

A *hetedik*, „The dilemma of inter-ethnic coexistence” c. fejezet első látásra ellentmond az 5. szakaszban bemutatott eredményeknek, hiszen az főleg a csoportközi kapcsolatok pozitív hozadékait emeli ki. A szerző célja e fejezetben azon kérdés megválaszolása, hogy az etnikai diverzitás vajon okozhatja-e egyszerre a társadalmi kohézió általános gyengülését, ill. a személyes interetnikus kapcsolatok révén az előítéletesség csökkenését és a bizalom erősödését? Schäffer igennel válaszol, egyszersmind utalást tesz arra, hogy a jövőbeni kutatásoknak a „vagy-vagy” dilemma helyett célszerű lenne inkább az „is-is” relációra fókuszálniuk. A magyarázatok közt a szerző, szakirodalmi előzményekre is hivatkozva, kiemeli a szegregációs hatás fontosságát. Eredményei alapján arra a következte-

tésre jut, hogy az etnikai diverzitás közösségi kohézióra gyakorolt negatív hatása akkor válik hangsúlyossá, amikor határozott térbeli szegregáció is megfigyelhető a településen belül. A társadalmi kohézió általános gyengülését így ellensúlyozhatják a közvetlen lakókörnyék interetnikus kapcsolatai, amennyiben az etnikai csoportok keveredése mikroszinten is megfigyelhető.

A fejezet második felében a szerző a kohézió gyengülését ellensúlyozó mechanizmusokat elemzi; azt, hogy melyek játszhatnak szerepet a csoportközi ismeretségek kialakulásában és elmélyülésében. Schäffer rámutatott, hogy nem kell feltétlenül mély és tartós kapcsolatokra gondolni; már a rövid, de rendszeres találkozások és beszélgetések is érzékelhető pozitív változást eredményeznek. A németországi felmérés adatai alapján két mechanizmusra tér ki részletesebben: az interetnikus párkapcsolatokra, ill. a játszótereken megismerkedő gyermekek és szülei felszínes, ám a közösségi kohézió erősödése szempontjából mégis fontos kapcsolataira.

A *nyolcadik fejezet* a kutatás összegzését és konklúzióit tartalmazza. Merlin Schäffer egyrészt bizonyította, hogy Németországban települési szinten egyértelmű összefüggés mutatkozik az etnikai diverzitás és diverzifikálódás, valamint a közösségi kohézió kognitív jellemzőinek gyengülése között (bizalom, biztonságérzet, kollektív erőfeszítések). Ennek teszteléséhez több különböző indikátort is alkalmazott, melyek közül a súlyozott etno-kulturális diverzitási index bevezetése mindenképp fontos eredménynek tekinthető. A jelenség hátterében, a szerző megállapítása szerint, a homogenitás- és versengés-elmélettel összefüggő kognitív torzítások, ill. a nyelvi és kulturális diverzitás formájában megmutatkozó kommunikációs és koordinációs problémákat állnak. Mikroszinten ugyanakkor, amennyiben nincs térbeli szegregáció, észlelhetők a kontaktus-elmélet moderáló hatásai is, amik csökkenthetik az előítéletességet és a gyanakvó, távolságtartó attitűdöt. A diverzitás perceptuális értelmezésének beemelése szintén újszerű megközelítést jelent a kvantitatív etnicitás-kutatásban, hiszen nem önmagában a statisztikai tény, hanem a diverzitás szubjektív észlelése számít igazán. Ezzel összefüggésben Schäffer kimutatta: a migránsok arányának emelkedése egy bizonyos határig valóban a „problémás csoportok” etnikai címkézé-

sével jár együtt a többség részéről, de átlagosan 11% fölött ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg, miközben a kisebbséghez tartozók számáról is sokkal realistább becsléseket adtak. A szerző, csatlakozva számos korábbi társadalomkutatóhoz, egyértelműen az etnikai szegregáció megszüntetése mellett tör pálcát.

Kitekintés

Merlin Schäffer könyve 2014-ben jelent meg, és a 2010 körüli viszonyokat „rögzíti”. Az azóta eltelt időszak eseményei – köztük az európai terrortámadások sorozata, a 2015-ös év migrációs válsága, és ezzel összefüggésben a bevándorlás-ellenes politikai mozgalmak, pl. a Pegida erősödése – azonban sok szempontból új megvilágításba helyezték az etnikai sokszínűség kérdését. Mivel az EDCAS-hoz hasonló volumenű és mélységű közvélemény-kutatások azóta nem születtek, elhamarkodott lenne bármilyen sarkos konklúzió megfogalmazása a társadalmi kohézió kapcsán. A kisebb mintaszámú nemzetközi felmérések ugyanakkor azt mutatják, hogy Németországban erősödtek a diverzitás-szkeptikus hangok; a megkérdezettek 26%-a pozitív, 31%-a viszont már általánosságban negatív hatásokat társít az etnikai sokszínűség növekedéséhez (Pew Research Center 2016).

Az elmúlt két évben Németországba érkező menekültek és bevándorlók tényleges számáról (kb. 1,3 – 1,5 millió fő), származási országról (jelentős részük hivatalos útlevelel nélkül érkezett), letelepedési helyükről egyelőre alig van megbízható adat, és azt sem tudni, hogy közülük mennyien és meddig maradnak Nyugat-Európában. A szíriai menekültek esetleges tömbszerű letelepedése és szegregációja továbbá egy olyan jelenség – az etnikai polarizáció – megjelenésével járhat együtt, ami a diverzitás eddig kvázi-monoetnikus jellegéhez képest új kihívást jelenthet Németország számára. Bár Schäffer kutatásának egyik legfontosabb megállapítása az, hogy különböző szinteken egymással ellentétes folyamatok is lejátszódhatnak – tehát a társadalmi kohézió általános gyengülése mellett mikroszinten beindulhatnak a közösség-kovácsoló mechanizmusok is –, ennek feltételei egy ilyen turbulens időszakban aligha adóttak.

Források

- Brown, G. K. – Langer, A. 2013: Conceptualizing and Measuring Ethnicity. – *Oxford Development Studies*, 38. évf. 4. sz. pp. 411-436.
- Eriksen, T. H. 2008: *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák.* – Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs, 268 p.
- Gijsberts, M., Van der Meer, T. and Dagevos, J. 2012: Hunkering Down' in Multi-ethnic Neighbourhoods? The Effects of Ethnic Diversity on Social Cohesion. – *European Sociological Review*, 28. évf. 4. sz. pp. 527–537.
- Hall, S. 1993: Culture, community, nation. – *Cultural Studies*, 7. évf. 3. sz. pp. 349-363.
- Németh Á. 2016: Diversity Studies: új társadalomtudományi paradigma? – *Regio*, 24. évf. 2. sz. pp. 203-218.
- Putnam, R. D. 2007: E pluribus unum. Diversity and Community in the twenty-first Century, – *Scandinavian Political Studies*, 30. évf. 2. sz. pp. 137–174.
- Pew Research Center 2016: *European opinions of the refugee crisis in 5 charts.* <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/09/16/european-opinions-of-the-refugee-crisis-in-5-charts/>
- Vertovec, S. (szerk.) 2015: *Routledge International Handbook of Diversity Studies.* Routledge, Taylor & Francis Group, 404 p.

Németh Ádám²

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

A magyarországi német irodalom legújabb nemzedékéről

Erlinghagen (Regner), Erika: Die „jüngste Generation“. Deutschsprachige ungarndeutsche Literatur nach der Wende. = Spiegelungen. 10. Jg. 2015. No. 2. 73-82.

A szerzővel, a bécsi egyetem európai összehasonlító nyelv- és irodalomtudományi intézetének munkatársával további szakembert nyer a hazai német irodalommal foglalkozók köre, amely nem túlságosan széles. Kiemelendő azonban, hogy munkásságával előző nevén, mint Erika Regner ismertebb. A témának szentelt résztanulmányai, előadásai mellett már átfogó munkát is letett az asztalra: *Ungarndeutsche Literatur – Neue Perspektiven?* (Frankfurt am Main. 2014). Idézett forrásunkban közölt tanulmánya, melynek talán nincs újabb mondandója a kötethez képest, a magyarországi német irodalom aktuális, a rendszerváltást követő fejleményeire tér ki.

A kisebbségi irodalmak tudományos-elemző megközelítésének egyik legnagyobb kihívása a változóban lévő identitásbeli összefüggések kitapintásában rejlik. Ezek sorában alapvető az anyanyelvi kompetencia kérdése. A szerző előtt ezt újabban többen is (Gerhard Seewann, Bindorffer Györgyi, Knipf-Komlósi Erzsébet) vizsgálták, s arra jutottak, hogy a hazai németiség anyanyelvi jövője több mint kétséges, inkább csak a lezárulás becsülhető időpontját illetően térnek el a vélemények. De látókörebe kerülnek egyéb faktorok is, mint a történeti-kulturális hagyományok, a szokásformák, a mentális örökség, melyek az azonosságtudatot nyelvi kötődés nélkül is meghatározhatják. Mármost úgy tűnik: épp e stációnál tart az irodalomba belépő, legújabb – „rendszerváltó” – nemzedék, melynek tagjai: Christina Arnold, Andrea Czövek, Angela Korb, Mónika Szeifert, Stefan Valentin már csak tanulmányaik során

² PhD, tudományos segédmunkatárs. Pécsi Tudományegyetem, TTK, Földrajzi Intézet, Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék. Elérhetőség: n.adam86@gmail.com.

fejleszthetik újra nyelvi gyökereiket (vonatkozó középiskolai tagozatok, egyetemi szakirányok igénybevételével). Nagy segítséget kapnak ehhez épp a rendszerváltás után, a diktatúra alatt kiiktatott plurális intézményi, egyesületi szintér visszatéréseivel, a bővülő oktatással, továbbá az internet és a kommunikáció szabadabb formái révén táguló világképpel.

A *Neue Zeitung* lapjain vagy antológiákban a kései 90-es évektől megjelenő szerzők színrelépésekor nem meglepő, hogy a nyelv vállalása a korábbiaknál jóval elhatározóbb egyéni döntés és, persze, konkrét helyzeti adottság kérdése is. Kisebbségből elszármazó irodalmi tehetség mindig is könnyen „belesodródhat” a többségi nyelvhez kapcsolódó irodalomba; világképében, tematikájában igazodva ehhez, vagy legalább részben a kisebbségi élmény feldolgozásánál megmaradva. Utóbbi, örvendetes eset Kalász Mártoné (*Téli bárány*, 1986), Elmer Istváné (*Parasztbarokk*, 1991), Balogh Róberté (*Schwab evangélium*, 2001), s azokkal a műveikkel, melyek témához kapcsolódnak, végérvényesen kezdetét veszi a magyarországi német irodalom kétnyelvű korszaka. (Propsz Eszter a fejleményt, mint azt a tanulmány is idézi, a „magyar nyelvű magyarországi német irodalom” paradox hangsúlyával nyugtázza.) Ehhez a párhuzamosan két nyelven jelentkező szerzők publikációs adják a felütést. (Valéria Koch: *Zuversicht = Bizalom*, 1982, stb.) Regner-Erlinghagen helyzetképe a szerzői kétnyelvűségen alapul, ami annyiban homályos, hogy egyéni kötetek híján (Korb adott közre tájnyelvi népmese-gyűjteményt) nyomon követhetetlen, hogy a szerzők mennyiben publikálnak magyar nyelven is.

A rendszerváltó nemzedék tematikai oldalon feltétlen az előttük járókhoz kapcsolódik abban a tekintetben, hogy a zárt kollektivitás képviselése helyett már a szabadabb írói-költői magatartást választják, amivel akár a nyelvterületi irodalom osztatlan térképén is helyet foglalhatnak, amennyiben a mondandóikkal és a megformálással képesek erre. (Mint ahogy jegyzi is a német kritika „a nyelv mostoha gyermeke” Koch V.-féle motivációját.) A „legújabbak” mindenesetre a maguk egyéni ember- és világképük rögzítésére törekszenek, verseikben, kisprózájukban legszemélyesebb élményeiknek, tapasztalataiknak adnak hangot, némi közönnyel a kisebbségi jövő jobb, rosszabb várakozásait illetően. Mint azt interjúinkban is többször aláhúzzák, a kisebbségi tema-

tikát lényegében nem tartják magukra nézve abszolút „kötelezőnek”. Ha mégis felvállalják, akkor kötetlen életanyagként kezelik, a bomló identitás problematikáját kevésbé boncolgatják. Saját élményeik persze alig is lehetnek a témáról, azt azonban, amit a nagyszülők elmondanak magukkal viszik, az 1945-ös szovjet elhurcolásukig visszamenően.

Az öt szerző egyelőre a maga egyéni ízei szerint gyarapítja az irodalmi örökséget vagy őrzi a további, új kibontakozásig a folytonosságot. Rendkívül magukra vannak azonban hagyva: visszhangot, kritikai értékelést még annál is kevesebbet kapnak, mint amit az idősebbek még megkaphattak. A referens szerény vélekedése szerint még meg lehetne erősíteni őket legalább egy közös kötettel a jövőjük érdekében. Talán nem túlságosan nagy távokra tekintő útkeresésükkel is megbecsülendő értéket képviselnek, s a soroksári Valentin kivételével, a négy hölgy (az elnöiesedő humán szakterületekről) életrajzával látványosan jelzi a hazai német nyelvű irodalmi törekvések jövőképességét.

Komáromi Sándor

„Új-zsidó” tudat és bibliai motívumok Kafka Amerika-regényében

Krings, Marcel: „Man konnte gar nicht bemessen, wie weit das Haus in die Höhe reichte” – „Neues Judentum” und Architektur in Kafkas „Verschollenem”. = *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*. 90. Jg. 2016. No. 2. 271-299. p.

”Der Verschollene”: a főnévi jelzővel alkotott német kifejezés a hagyatékából Max Brod által önkényesen „Amerika” cím alatt kiadott és ekként ismertté vált Kafka-regény kézirat-hú címe a mű kritikai kiadásában (1983). Magyar értelmező fordítás gyanánt nem igazán talál sem „A kallódó fiú”, sem pedig „Az elkallódott fiú” (melyekkel a fordítások megjelentek), valami súlyosabb, baljós értelmű kifejezés kívánkoznék helyettük, ami adekvát például *A per* regényhősének sötét végzetével. Az 1912-ben írt „Amerika”, azaz „Der Verschollene” – *A per*-rel, illetve *A kastély*-jal együtt – Franz Kafka három, töredék-kéziratból posztumusz kiadott regénye közül időben az első mű, melynek narratívája

előlegezi a későbbiekét. Maguk a regényhősök párhuzamos típusok, egymás variánsai, mint azt már egymásra vonatkoztatott névadásuk nyomatékostítja: Karl Rossmann, Josef K., illetve egyszerűen csak K. Mindhárom regény valami idegenszerű, fenyegető elemekkel teli képzetes térbe vezeti a maga hősét, akik egyre kilátástalanabb erőráfordítással vívják egyenlőtlen harcukat a számukra értelmezhetetlen közeggel, melynek kiszámíthatatlan fenyegetése végeredményben a pusztulásukra tör, mint az *A per* Josef K. hirtelen kivégzésével záruló elbeszélésfonalán realizálódik, de a másik két, befejezetlenül maradt mű tendenciája is ezt ígéri. (Az Amerika-regény kapcsán ld. a tanulmány szerző korábbi publikációját: *Der Untergang Karl Rossmanns. Zur Poetik der Strafe in Kafkas „Verschollenem”*. = Wirkendes Wort. Jg. 61. 2011. 401.420. p.) Ez, a rossz álom gyanánt körülvevő közeg *A per*-ben egy hivatali ajtó mögött, *A kastély*-ban a honi táj egy szegletén tárul fel. Az írónak az első regényben még konstrukcióra, úti regény-sémára van szüksége ahhoz, hogy ezt a helyet „megtalálja”: Karl Rossmann a szülői háztól megválv a Kafka számára csak úti beszámolókból ismert Amerikába hajózik át, ott próbál saját lábára állni, s a szorongás terei – félig-meddig belesimulva az ismeretlen táj sokféle egzotikumába – újvilági kalandjai során érik el.

Maga Karl Rossmann tizenhat-tizenhét éves, jóra való, naiv fiatalember, aki a maga számára, de mindenkori környezete javára is, mindig, mindenütt az igazságot, másképpen: a törvények szerinti „igazságosságot” keresi. Jóhiszemű igazságkeresése alaphelyzet a másik két regényben is, ennek a felnőttebb korú Josef K.-nál, illetve K.-nál már rögzült racionalitása, rutinja helyett itt azonban a félig még gyerek hős romlatlan fiatalságával jelenik meg. Az attitűd e korai, első megjelenésformája alkalmas arra, hogy szerzőnk, M. Krings az ősei hite nélkül élő író önvizsgálatát éppen a Tóra törvényi örökségével kapcsolatban belelássá. Tanulmánya a „nyugati”, asszimilált zsidó identitás problematikája körüli, nem elhatározóan új, de újszerűen előretörő Kafka-diskurzusába illeszkedik (ld. például *Bernd Neumann: Franz Kafka: Aporien der Assimilation*, 2007). A korai regény kulcsszereppel bír az írói problematika megvilágítását illetően. Karl Rossmann zsidó családi háttere kézzelfogható a narráció keretében: a szülők ortodoxok, a fiú nem veszi komolyan vallásoktanoktatást, a „törvény” iránti elkötelezettség azonban

beíródik az ösztöneibe, a tudatába. A fiatalember útját Kafka a regényében a hős formálódó identitásának e meghatározottságával követi végig.

*

A törvény, az igazságszítás motívumát mindjárt a regény felütéseként félelmetes erejű szignállal jeleníti meg a New York-i szabadságszobor furcsa átváltozása a parthoz közeledő hős révült pillantásában, lobogó fáklya helyett ugyanis mintha kardot emelne: *Ahogy a tizenhat éves Karl Rossmann [...] a mind lassabban sikló hajón megérkezett New York kikötőjébe, a szabadság istennő messziről figyelt szobra egyszerre mintegy fölerősödő napfényben tárult eléje. Mintha most emelte volna magasba karját a karddal [...]* (Kristó Nagy István fordítása.) Innen kezdve Karl-nak a maga és alkalmi társai igazságáért provokált áldatlan vitái (elsőként váratlanul felfedezett, régóta kint élő és maradéktalanul asszimilált, kapitalista nagybácsikájával), melyekben rendszerint a rövidebbet húzza, orgonapont módjára húzódnak végig a regényen. (A tanulmány számos szövegpéldát kiemel, idézésük megkövetelné azonban az adott cselekményszakaszok bekapcsolását, ami nem fér bele ismertetésünk kereteibe.)

A tanulmány igazán egyedi hozadéka az Amerika-regény bibliai allúzióinak felfedezésében rejlik, melyek a hős egy-egy révült tér-élményéhez kapcsolódnak. Ezek egyike a vidéki kastély-epizód (*Egy villa New York mellett*) építmény- és környezetrajza, melynek méretei belát-hatatlanak tűnnek (l. a tanulmány cím szemléltető idézetét: „*egyáltalán nem lehetett fölmérni, milyen magas*”), szintén túlméretezett és túlhalmozott belső terei pedig áttekinthetetlenek, kialakításuk és berendezésük is lakótér helyett inkább valamiféle kultikus-rituális célzatú helyszínre utal. Az architektúra és a téralakítás egésze részben ókori zsidó emlékeket idéz, de keveri a keresztény szimbolikával, viszont minden emberi arculatot (és törvényi igazságot) nélkülöz. Ez az üres és otromba eklektika ismétlődik a kert kialakításában is. Még torzabbak, kuszábbak a körvonalai és belvilága Brunelda, az „énekesnő” lakának (*Menedék*), hogy az már-már a Babel tornyát idézi. Eme elidegenítő tér-fantáziák allegorikus motívumok gyanánt hívják fel a figyelmet a közletről

szinte groteszknak ható nyugatias elvilágiasodásban megnyilvánuló zsidó hanyatlás veszélyeire. Kafka a korai 1910-es évek robbanékony viszonyai között számot vet a maga asszimiláns helyzetének antagonizmusával is, és belegondol egyfajta új-zsidó identitástudat lehetőségébe, amely az elvilágiasodás kritikáján át talán kiérlelheti a világban szétszéledt zsidóság hitelesen átgondolt modern önazonosságát. Az önmagában szerteágazó kérdéskör, a tematika természetesen az írói életmű teljes hosszán és minden keresztmetszetében releváns, s forrásunk közleménye összefoglalásunk jelzéseinél maga is jóval többet mond el belőlük.

Komáromi Sándor

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Vitás kérdések a székelyek letelepüléséről

Kolumbán-Antal József: "Trium generum Siculorum" – A középkori székelyek történetének egyik rejtélye – =Székelyföld, XX.évf. 2016.11. sz. 45-58.p.

A címben szereplő latin kifejezés először a váradi káptalan 1339-ben kelt oklevelében fordul elő, és ettől kezdve általánossá vált a székely ispáni címben a „trium generum Siculorum” jelölés. Általános történelmi felfogás szerint az elnevezés a székely társadalom három rétegét jelöli: Szabó Károlynál például a főembereket, a lófőket és a gyalogokat; Connert János szerint a három rend kialakulása a letelepedés adta vagyonszerzésnek a következménye; Szádeczky-Kardoss Lajosnál a „trium generum Siculorum” viszont a székelyek három nemzetségét jelenti, ami eredetileg két rend volt: az előkelők és a közsékelyek csoportja. Ezt nála Mátyás király 1473. évi rendelete változtatta három renddé. Györffy György a székelyek három nemét a székelyek három rendjének nevezi (főemberek, lófők, közsékelyek), és a Szent István törvényeiben szereplő három réteggel (comes, miles, pauper aut vulgaris) állítja párhuzamba, amely tulajdonképpen a gazdasági állapotot jelöli, így igazából a három csoportból kettő lenne, hiszen a székely főembereket kizárja a közösség vezetéséből.

A XVI. században maguk a székelyek már általánosan három rendet különböztettek meg (főemberek, lófők, közsékelyek), ám ezt megelőzően tisztségviselési sorrendjük a nemek és ágak (azaz nemzetségi) sorrendjére épült, így nem tett különbséget lófők és előkelők között: az utóbbiak hadnagyi vagy bírói tisztségbe lófőségi birtokuk alapján jutottak, és csak a XV. század második felében váltak ki a lófői rétegből, s kerültek az előkelők csoportjába.

Létezett ugyan a székelyeknél a nemzeti rendszer, de – állítja a szerző – ebből nem következik az, hogy törzsi szervezetben telepedtek volna le a Székelyföldre – nála a történeti források ennek épp az ellenkezőjét bizonyítják. A közszekelyeket szabályozott jogrend kapcsolta a lófökhöz, de ez nem eredményezett alá-fölérendeltségi viszonyt: a föld tulajdona közös volt ugyan, de a termő terület felett a közszekelység rendelkezett, és hosszú időn keresztül ez biztosította szabadságukat: a XVI. század előtt a közszekelység nem volt alávetve sem a lófökhöz, sem az előkelőknek.

A törvény előtt minden székely egyenlő volt, viszont amikor a szigorú jogrendszer sem nyújtott kellő védelmet a közszekelyek számára az eljárásságok hatalmaskodásai ellen, akkor a királyhoz fordultak jogorvoslatért.

A fennmaradt forrásokban csak a székelyföldi székelyekre használták a „trium generum Siculorum” titulust, a magyarországi székelyekre nem. Zsigmond király idejében ugyanis még tudtak a székelyföldi székelyeken kívül más székelyekről is, akik másmilyen jogi státusszal rendelkeztek: ők voltak a „királyi székelyek”, akik az uralkodó személyéhez voltak kötve. A szerző véleménye szerint ezeket a szabadsággal rendelkező székelyeket telepítették Székelyföldre a Magyar Királyság három különböző területéről. Így a „trium generum Siculorum” nem a székely társadalom belső tagolódását jelzi, hanem a korábbi származási helyet, hiszen a középkori székelyek számára a jogi státusz fontosabb volt, mint a törzsi eredet. Ezért a latin megnevezés magyar megfelelőjének helyesebb lenne a „három eredetű székelyek”, esetleg a „háromféle székelyek” alakot használni. Később a XVI. században a Székelyföldön kívüliek beolvadtak a magyar társadalomba, nem volt már szükség a megkülönböztetésükre. Viszont – állítja a szerző – a latin kifejezés, kapcsolódván a székelyföldi székelyek szokásjogához, fennmaradt, de eredeti jelentése feledésbe merült.

A kifejezés újszerű megvilágítása felvet néhány lényeges kérdést: a Magyar Királyság mely területei lehettek az áttelepülés forrásai, és egyáltalán hogyan jöhetett létre az a három nagy székely telephely, amelyek fontosságuknak köszönhetően különleges szabadságot nyertek a királyoktól?

Cholnoky Győző

A krími tatárság 20. századi kálváriája – történeti és kutatási helyzetkép

Czerwonnaja, Svetlana – Malek, Martin: Deportation und Verbannung der Krimtartaren. Umstrittene Probleme der Forschung. = Europa Ethnica, 73.Jg. 2016. 3/4. No. 80-84. p.

A Krími félsziget bő 20%-nyi arányú tatár nemzetiségű lakosságát a hitleri haderő kiszorítását követően Sztálin 1944. május 18-adi (másutt: 11-ediki), „szigorúan titkos” rendeletével a hatóságok teljes egészében deportálják, és kisebb, szorosan zárt csoportokra osztva Uralon túli orosz területekre, illetve Üzbegisztánba telepítik át, ahol munkaképes egyéneiket a lakóközvet elhagyásának tilalma mellett kényszermunka jelleggel helyi építkezéseken, termelőszövetkezetekben foglalkoztatják. Az intézkedés indoklásában a német megszállókkal való fegyveres és közpolitikai együttműködés vétsége szerepelt, ami az eljárás sok évtizedes szovjet apologetikájának is alapjává vált, elhallgatva az egyidejű ellenálló tevékenység vagy a Vörös Hadsereg kötelékeiben magas kitüntetésekkel elismert helytállás – a kollaboráció tényleges eseteivel szembeállítható – ténykörét. A Legfelső Szovjet 1967-ben mentesíti ugyan a krími tatárságot a „kollektív árulás” vádjától, konkrét rehabilitációs intézkedések ennek nyomában azonban nem születnek, sőt, a szülőföldre történő visszatérést megkísérlő próbálkozások retorziót vonnak maga után. A tatár érdekek üldözött szószólójaként Andrej Szaharov vezető szovjet polgárjogi disszidens támogatásával az apró gyermekként száműzetésbe került, Üzbegisztánban felnőtt Musztafa Dzsemiljov válik ismertté. Csak M. Gorbacsov részéről 1989-ben a sztálini áttelepítések nép- és törvényellenes intézkedéssé nyilvánítása hoz fordulatot a kérdés bármiféle, meglehetősen kései rendezése szempontjából. Az embertelen körülmények között végbe vitt deportálás, a szétteljesítés, a gyökerektől való elszakítottág mérhetetlen veszteségei: soraik megtizedelése, identitási közösségük szétzilálása hosszú évtizedek elteltével jórészt azonban már jóvátehetetlenek. A száműzött tatárság az 1990-es évek során jelentős tömegeiben mégis fokozatosan visszatér egykori, időközben (1954) ukrán szovjet tagköztársasági, 1991 óta pedig már független nemzeti

színeket öltött honába (számuk 2008-ig meghaladta a 260 ezret, ami bőven eléri a jelenlegi létszámarányoknak megfelelő 10%-ot), s elindítja politikai újraszerveződését (az 1917/18. évi első követően) a II. „Kurultaj” (Nemzeti Kongresszus) összehívásával (1991), illetve a választott parlament intézményének megfelelő „Medzslisz” visszaállításával (elnökévé Dzsemiljovot választják). 2005-ben a IV. Kurultaj fogadja el a népképviselői deklarációját a kitelepítés politikai büntetének beismerése és az évtizedes szenvedésekkel sújtott krimi tatárság végleges, érdemi rehabilitációja iránti igényéről, egyszersmind a Krím tatár nemzeti territóriumként történő elismeréséről.

A 2005. évi deklaráció az egykori „Arany Hordáról” levált, a 15. század derekától a cári orosz bekebelezésig (1783) önálló, habár hosszú időn keresztül oszmán „védnökség” alatt állt Krimi Tatár Kánsággal önálló államiságot élvező nemzet korábbi sérelmeit is felsorolja, az 1944-et követőket pedig teljes szélességében tekinti át. Már a cári időszakról kevés jót lehet elmondani: a regionális hatóságok mindent elkövetnek a tatár népesség megrövidítésére, félreszorítására, a régióból történő kiszorításukat beleértve, aminek következtében népes csoportjaik szóródnak szét az Oszmán Birodalomba különböző tájain. Utána következik az 1917. decemberi, egy hó múltán kivérző függetlenségi próbálkozás („Krimi Népoztársaság”) bolsevista megtorlása (magyar vonatkozásban e ponton ismert a Tanácsköztársaság után Oroszországba húzódó Kun Béla 1920 körüli áldatlan ténykedése – K. S.), majd az 1921-ben pacifikáló céllal felállított Autonóm Szovjet Köztársaság pórázon vezetett látszat-autonómiája, mely az anyanyelvhasználat, a saját iskola-rendszer formális biztosításán túl főképp az átfogó elnyomásgyakorlás keretében szolgál, s nem véd sem a művi úton gerjesztett éhínség pusztítása (1921/23), sem az erőszakos kollektivizálás alávetése vagy a népellenállásával kiváltott tömeges letartóztatások, sortűzek ellen. Az értelmiség lefejezése vagy a történeti-kulturális örökség kiüresítése is a korszak végzetes hozadéka. (A szovjet bolsevista elnyomás megtapasztalása lényegében maga váltja ki egy „valódi” autonómia csalóka ígérete fejében vállalt együttműködés készségét is a német megszállókkal.) A szovjet politika a krimi tatár hontalanság évtizedei alatt sem éri be a populáció adminisztratív távortartásával, hanem minden eszközt megragad a

tatár etnicitás felszámolása (anyanyelvű iskolázás, sajtó stb. kiiktatása, nemzetiség-választás mellőzése a népszámlások során), a helyi etnikai környezetben történő fokozatos beolvasztása érdekében, miközben a Krímen belül irtani kezdi az egykori tatár jelenlét pusztá emlékét is (építmények, temetők, helynevek stb.). A Kurultaj 2005. évi deklarációja e történelmi mérleg alapján felhívja az ukrán politikai intézményeket az egykorú szovjet hatóságok részéről foganatosított tatár kitelepítés „népirtás” besorolású minősítésére és e minősítés nemzetközi képviselőre, illetve arra, hogy Ukrajna európai integrációs folyamatának kereteiben az illetékesek adjanak helyt a krimi tatár etnikai jogok helyreállítását célzó törekvéseknek. Az Európai Nemzetiségek Föderális Uniója (FUEN) következő évi bautzeni kongresszusa határozatában maradéktalanul támogatja a tatár politikai képviselői felhívását. A tatár Medzslisz 2003-ban természetesen támogatja a „narancsos forradalmat”. A kijevi vezetés és a tatár feltörekvés a Krímen belül voltaképp egymásra lennének utalva. Az ukrán belpolitikai válságperiódusok során Kijev szakaszonként segíti is a krimi tatár népképviselői szervek érvényesülését az orosz többségi környezetben. Az ukrán Legfelső Tanács mégis csak 2015-ben fogadja el határozatát az 1944-es tatár kitelepítés népi tásként történő meghatározását (június 18-adikát történelmi emléknappá nyilvánítva) – egy olyan időpontban, amikor ez a Krim orosz megszállása és annektálása (2013/14) elleni demonstrációval ér fel.

A krimi tatár kérdés kutatása elé évtizedekig mérhetetlen akadályokat gördített a vonatkozó dokumentumoknak egészen a Szovjetunió felbomlásáig kitaró titkosítása. 1990-ig maga az 1944-es sztálini dekrétum szövege sem volt ismert. A nyugati világnak – a német emigrációba került Edige M Kirimal könyvében túl (*Der nationale Kampf der Krimtürken*, 1952), amely az 1917/18-as függetlenségi kísérletnek szenteli fő figyelmét – sokáig már az 1944 előtt történelekről kevés reális ismerete volt, s aligha tett jó szolgálatot a tatár ügynek a nyugati emigránsok csatlakozása a hidegháború idején a CIA által felkarolt posztnáci-antikommunista „Prometheus-Liga” propagandatevékenységéhez. Orosz részről mindvégig áltörténészek hazug apologetika uralja a terepet, míg egy-egy nacionalista beállítottságú szerző máig kitar az egykorú szovjet vezetés barbár intézkedéseinek igazolásánál, különös tekintettel a népi tásként beismerését

követelő tatár igényekre. A nyugati elemzések spekulatív irányát fémjelzi a „népirtás” vagy „etnikai tisztogatás” kérdésköre, valamint a „miért nem volt ellenállás” a deportálásokkal szemben (mintha a végrehajtók nem meglepetésszerű hirtelenséggel és abszolút túlerő bevetésével intézték volna, s egyáltalán létezhetett volna még ellenállásra képes ellenzék). A pontos tárgyi részletekre kiterjedő érdemi kutatás a maga útján halad előre, s ebben a tatárság új értelmisége mind meghatározóbb részt vállal. Máig nem kellően kiaknázott archív forrásokat rejt magában Ismail Otar emigráns ügyvéd (1911–2005) isztambuli gyűjteménye, melynek anyagából szerzőpárosunk meghatározó tagja, S. Czerwonnaja (Toruń), aki eredetileg a lengyelországi tatár szórvány kutatásában volt érdekelt, lengyel és ukrán folyóiratokban már többször közölt. – Sehol, semmifajta dokumentációja eddig nem került elő ellenben a rövid nélhány nap tartamára időzített 1944-es deportálás idején az Arabat-földnyelv menti vizeken tartózkodó s így az elhurcolástól éppen megmenekült halászok sorsát illetően, akiket utána csónakjaikkal a tengerbe süllyesztettek, mint az makacsul tartja magát a tatár köztudatban. – A krimi tatár kérdés standard irodalma főképp angol nyelven érhető el, a többi között a *The Tatars of Crimea: Return to the Homeland : Studies and Documents* (Ed. By Edward Allworth, 2. jav. és bőv. kiad.: Duke Univ. Pr., Durham – London, 1998) c. régebbi kötetben és Brian Glyn Williams friss monográfiájában: *The Crimean Tatars. From Soviet Genocide to Putin's Conquest* (Hurst, London 2015).

A tatárság a Krím orosz megszállásával és az Ukrajnától történő elszakítás irányába tett lépésekkel egyelőre kilátástalan helyzetbe került. Az „oroszellenes” elemek utáni hajsza, a napi hírekben nyomon követhető folyamatos tisztogatások arra utalnak: visszatér a cári, illetve a bolsevista korszak örökletes tatárellenes politikája, amely minden bizonnyal most is arra irányul, hogy a tatárság kollektív önszerveződési törekvését mielőbb feladja, akár úgy is, hogy szélesebb tömegeiben elvándorol a régióból. Moszkva jelenlegi, konfrontatív nacionalizmusától bizonyosan nem remélhető, hogy pozitívan kezelje az őshonos igényeivel és rehabilitációs elvárásaival előhozakodó kisebbség autonómia-törekvését. Világos jele ennek a többi között a tatár nemzeti mozgalom ikonikus vezető személyiségének kitiltása a területről.

Komáromi Sándor

„Mi a cseh nemzet?” A cseh nemzettel kapcsolatos ismeretek alakulása az Egyesült Államokban a 20. század kezdetéig

Vlha, Marek: „What is the Bohemian nation?” *Geneze povědomí o českém národu ve Spojených státech amerických do počátku 20. století* („What is the Bohemian Nation?” *A Genesis of the Awareness of the Czech Nation in the United States of America up to the Beginning of the 20th Century*) = *Český Časopis Historický/The Czech Historical Review*, Vol. 113, 2015, No. 2, 381–417. p.

Hatalmas eltérés van aközött, hogy mennyi figyelem irányul az Újvilággal és az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatos kép kialakulásának vizsgálatára és ehhez képest milyen intenzitású kutatás zajlik a cseh nemzet imázsának amerikai területen történt kialakulásával kapcsolatban. Ez utóbbi folyamat bonyolultságához hozzájárult az a jelentős földrajzi távolság is, amely a két nemzetet elválasztotta egymástól, valamint az, hogy a cseh nyelvű lakosság viszonylag kis lélekszámú volt Amerikában, illetve hogy sokáig nem létezett független cseh állam. Mindezek miatt a cseh társadalom kibontakozása a 19. század folyamán nem vált ismertté az amerikai emberek körében – rejtve maradt a Habsburg-birodalom komplikált viszonyai között, hiszen ez utóbbit gyakran eleve német közegként értelmezték. Ráadásul a 19. század utolsó harmadáig az amerikaiak Ausztriára egyfajta „terra incognita”-ként tekintettek, azaz az európai despotizmus és a negatív értelemben vett katolicizmus egyik központjaként tartották számon. Az, hogy a csehek létezéséről tudomást szerzett Amerika, nagyrészt annak a tömeges cseh kivándorlásnak volt köszönhető, amelynek gyökerei az 1850-es évekre nyúltak vissza. A bevándorlók maguk is jelentős befolyást gyakoroltak az amerikai társadalomra a propaganda terén (és nem csak a I. világháború alatt), de mindenekelőtt fizikai jelenlétükkel gyakoroltak hatást azokon a területeken, ahol megjelentek.

A földrajzi és a demográfiai tényezőktől eltekintve a „bohémiai” (Bohemian) terminus kétértelmősége is fontos szerepet játszott abban a bonyolult folyamatban, ahogyan az amerikaiak tudomást szereztek a cseh etnikum létezéséről és céljairól. Ez a szó ugyanis nemcsak Csehország (Bohemia) lakosait jelölte, hanem a romákat, illetve a konvenci-

ókat nem tisztelő, „bohém” életet élőket is, sőt e két utóbbi jelentés volt a meghatározó a 19. század során. Ez a körülmény aztán számos téveszméhez vezetett, és nemcsak az amerikaiak, hanem a cseh etnikum köreiből is. Az Amerikába kivándorolt cseh közösség tagjai különösen érzékenyen reagáltak erre a kérdésre. Habár a közösség már a kezdetektől fogva próbálkozott egy egyértelmű és semleges terminus bevezetésével a cseh nemzet tagjainak megnevezésére, csak a független csehszlovák állam megalakulása után terjedt el a „cseh” (Czech) szó. Történt mindez annak dacára, hogy amerikai kontextusban már a 19. században is előfordult több változata ennek a megnevezésnek (pl. a következő helyesírással: Czekh, Cyech, Chekh, Tchekh, Tscheck).

Nagyjából a 19. század közepéig nagyon keveset foglalkoztak a csehekkel az amerikai folyóiratokban és könyvekben, és még azokban is számos tévedés akadt. A Bohémiába és Morvaországba tett utazások marginális helyet foglaltak el az amerikai úti beszámolókból, ahogy a többi szláv nemzetről is nagyon keveset tudtak, ezért csekély érdeklődést mutattak irántuk. Alkalmanként politikai híradások jelentek meg a cseh földön történt eseményekről, de ezeket erősen befolyásolta az a gyakorlat, hogy a híreket a német sajtóból vették át, amely gyakran hangoztatott csehellenes nézeteket. Ebben a kontextusban Therese Albertine Louise von Jacob Robinson, német származású szlavisztikai kutató nagy tájékozottságról tanúskodó irodalmi műve elszigetelt jelenséget képvisel. Nagyobb érdeklődés mutatkozott a cseh környezet és történelem, különösen a huszita korszak és a reformáció iránt az amerikai vallásos sajtóban, amely ez utóbbi missziós tudatából fakadt. A 19. század második felében a tudósítások színvonala jelentősen javult, ami egyrészt az általános információrobbanásnak (a távíró megjelenésének, a folyóiratok számának növekedésének stb.), valamint a cseh bevándorlók gyarapodó számának volt betudható.

Az, hogy az amerikai regionális újságok mennyi figyelmet szenteltek a cseheknek és milyen hozzáállással viseltettek irántuk, főként a helyi cseh közösség nagyságától és társadalmi státuszától függött. A Chicagóban tapasztalt változás ékes példája ennek. A gyorsan gyarapodó cseh közösségre való tekintettel már az 1860-as években összekapcsolódott a „bohémiai” szó a csehekkel, és tudtak a cseh etnikum létezéséről is.

A cseh közösség ereje azonban ahhoz nem volt elegendő, hogy egy konkrét nemzeti sztereotípiát alakuljon ki a csehekről az USA-ban, mint ahogy az történt például a németek vagy az írek esetében. Ehelyett először – tévedésből – a németek vagy a lengyelek közé sorolták őket, később pedig az „új bevándorlók” közé, amely a szláv, illetve dél-európai nem protestáns bevándorlókra vonatkozó negatív felhangú kategória volt. A századfordulón megjelent a pejoratív értelmű „Bohunk” szó, amely valószínűleg a „Bohemian” és a „Hunky” (Hungarian = magyar) szó keresztezéséből született. A bevándorlók számára a nemzeti identitás elismertetésének elengedhetetlen része volt, hogy igyekeztek Bohémiát szülőföldjüként feltüntetni az amerikai népszámlálás során és az amerikai hatóságokkal elismertetni a cseh nemzetiséget. Ez idővel sikerült is.

A közéletben való jelenlét egyik alapvető területe a politikai részvétel volt. Bár a 19. század utolsó negyedében egyre több cseh töltött be állami tisztséget a közigazgatásban, a csehek jelentősége Amerika-szerte csekély maradt. Többször felmerült az a javaslat, hogy alakítsanak egységes cseh-amerikai politikai mozgalmat, amely létezésével erősítette volna a cseh etnikai csoport szerepét az USA-ban, de ennek nem volt realitása. Hasonlóképpen kudarcot vallott a cseh érdekeket képviselő egységes szervezet létrehozására, illetve egy cseh történelmet, kultúrát és politikai célokat a nagyközönség felé közvetítő, angol nyelvű folyóirat kiadására irányuló többszöri próbálkozás. Az I. világháború előtt csak egy havilapot tudtak kiadni *Bohemian Voice* címmel néhány éven keresztül (1892–1894). Habár a vizsgált időszak alatt kétségtelenül sokat javult a cseh nemzet ismertségének mértéke az USA-ban, az I. világháború kitöréséig általánosságban továbbra is jelentéktelen maradt.

Pethő-Szirmai Judit

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Rítus- és vallásváltozások egy erdélyi faluban

Győrffy Eszter: Felekezeti vegyes házasságok. Rítus- és vallásváltozások egy erdélyi faluban = Korunk. 2017. 1. sz. 20–33 p.

A tanulmány a felekezeti vegyes házasságok, illetve az ezzel kapcsolatos rítus- és vallásváltozásra vonatkozó helyi normarendszert mutatja be a Székelyföld keleti peremvidékén fekvő Kostelegen.

Vallás és etnikum összefüggései kétirányúak: differenciáló és integráló hatások egyaránt érvényesülhetnek, különösen ha a felekezeti, nyelvi, etnikai hovatartozás egymással összefügg. Ugyanakkor – számos példa mutatja – a vallás sok esetben konzervatívabbnak bizonyulhat, mint az etnikai identitás vagy a nyelv, olyannyira, hogy a vallás válhat a legfontosabb etnikus jellemzővé egy nyelvben, kultúrájában asszimilálódott csoport vonatkozásában. Adott esetben tehát a vallás és etnikum szinoním fogalmakká válhatnak.

A vallás és etnicitás összefüggései azonban olyan esetekben is vizsgálhatók, amikor egy felekezeten belül etnikus, nyelvi különbségek vannak, vagy fordítva egy kulturálisan és nyelvre homogén közösség felekezeti megosztott.

Kostelegen ez a két helyzet egymást követően állt fenn. A tanulmány célja, hogy részletesen bemutassa a falu felekezeti vegyes házasságokra vonatkozó társadalmi gyakorlatait és változásait, valamint az egyén lehetőségei és nehézségeit az adott szokásrendszerben belül.

A dolgozat első fele a II. világháború előtti időszakot vizsgálja levéltári források és a helyiek visszaemlékezései alapján. A második rész az 1940–44 közötti „kis magyar világ” idején illetve a görög katolikus egyház 1948-as romániai megszüntetése miatt bekövetkezett kényszerű vallási szeparáció következményeit és a felekezeti vegyes házasságok

maig működő gyakorlatát. A vallásváltás mikéntjét mutatja be interjúk alapján.

Kosteleg a 18. sz. második felében keletkezett. Moldvai románok, csángók és csekély részben csíki székelyek alapították. Valószínűsíthető, hogy a csíki, kászoni településekről érkezők egy része is román eredetű, görög katolikus vallású zsellér vagy jobbágy lehetett, akik a székely falvakba beköltözve sok esetben magyar nyelvűvé váltak. A 19. századi népszámlálások még a település egységesen román etnikai és görög katolikus arculatát jelzik, ami a vallási-kulturális szempontból nagyon szigorú endogámiának is betudható. Kosteleg az 1870-es évektől vált a házassági gyakorlat szempontjából nyitottabbá, nőtt az exogám házasságok száma az egyre erősödő gazdasági kapcsolatok és a fakitermelés miatt ide települő nagyrészt magyar anyanyelvű faipari munkásság miatt is. Bár az 1910-es népszámlálási adatok szerint Kosteleg spon-tán népesedési-nyelváltási folyamatok során teljes egészében magyar anyanyelvűvé vált, valószínűbb, hogy a kostelkiek ekkor inkább kétnyelvűek lehettek. A pasztorizációs viszonyoknak köszönhetően azonban a település vallási képe csak igen csekély mértékben változott.

A falu lakói 1875-ben görög katolikus templomot építettek, ahol a teendőket a csíkszépvízi plébános látta el. A szomszédos Magyarcsü-gés lakóival egyetemben hiába kérték, hogy a két falu valamelyikében önálló plébánia létesüljön, az anyaegyház Csíkszépvíz gazdasági érdekei miatt erre nem került sor. Az idők során betelepülők közül többen római katolikusok voltak. Mivel az ő lelki gondozásukat, a nagy távolságok miatt, sem a gyimesi plébánia, sem a csíkszépvízi községközpont nem látta el rendszeresen, vallásilag betagozódtak a helyi görög katolikus népességbe. Nők esetén a helyi szokások a férj rítusának követését és a gyermekeknek az apa vallására való keresztelését feltételezték. A beházasulók többsége azonban római katolikus férfi volt, gyakran mégis görög katolikusként kerültek nyilvántartásba. Bár a római katolikus papság tisztában volt ezzel a gyakorlattal, nem sérelmezte, sőt esetenként maga szorgalmazta a távoli települések görög katolikus pasztorizációját. Így sajátos helyi identitás alakult ki. A már többségében magyar anyanyelvű, de görög katolikus lakosság magát a környező falvaktól elkülönözte. A szomszédos székely falvak lakói a kostelkieket (vallási

rítusuk és részben román anyanyelvűségük miatt) románként tekintette. Ez a nyelvi –vallási kép a 1920-as, 1930-as években kezdett lényegesen átalakulni, amikor a jelentős számú, vegyes rítusú, exogám házasságok aránya nőtt, de az I világháború utáni „román világban” egyre több római katolikus személy élt a faluban, aki bár elfogadta házastársa és a helybeliek görög katolikus rítusát, megmaradt a saját hitén és nagy ünnepekkor, a távolságok ellenére is, a saját felekezete papját kereste fel. Ezzel párhuzamosan nőtt azoknak a száma is, akik románul nem tudtak. Ezek az emberek a szomszédos Magyarcsüvés esperesét keresték fel, aki ellentétben a kostelki görög katolikus plébánossal, magyarul is gyóntott, keresztelt és temetett.

Mindez persze nem meglepő, hiszen az 1920-as évektől a román kormányok a homogenizálásra törekedtek, minek következtében a vallások etnicizáló értelmezése is növekedett. Az 1930-as népszámlálási adatok felekezeti és nemzetiségi statisztikáiban ez már jól megmutatkozik.

Az 1940-es bécsi döntés különösen érzékenyen érintette a székelyföldi görög katolikusokat és ortodoxokat, mivel a hivatalnoki kar kritika nélkül elfogadta a korábbi román álláspontot, mely azonosnak tekintette a vallást és a nemzeti hovatartozást. A kostelki lakosság nagy része a magyar karhatalom és a románellenes közhangulat nyomására áttért a római katolikus hitre. Ez komoly konfliktusokat okozott nemcsak a két egyház hanem a lakosság körében is, és sokan a hivatalos áttérés ellenére a továbbra is a görög katolikus hitet érezték magukénak.

A politikai erőviszonyok 1944 szeptemberében, a Moszkvában aláírt szovjet–román fegyverszüneti megállapodás után, ismét megváltoztak és visszatért a román közigazgatás. A kostelkiek egy része visszatért a görög katolikus hitre és 1946-ban a római katolikusok is építhettek templomot a faluban. 1948 decemberében a román kormány rendeletileg felszámolta a görög katolikus egyházat, vagyont az ortodox egyházra testálta. Ez a kostelki lakosság végleges kettéválását jelentette. A felekezetválasztás családon belül és falun belül is komoly konfliktusokhoz vezetett. A helyzet az 1960-as évek végére konszolidálódott. A két felekezet tagjai kölcsönösen látogatják egymás szertartásait, igénybe veszik a másik felekezet papjainak szolgáltatásait, használják egymás szentel-

ményeit. Laikus szinten megtartják egymás legfontosabb szentjeinek ünnepét, vallásos elképzeléseikben a két egyház tanításai keverednek. A falu lakói vallási-etnikai címkékkel jellemezhetően térben is elkülönülnek. (Alszeg–Felszeg, katolikus–ortodox, magyar–román, szegények–rátartiak).

Mindezek azonban kevésbé meghatározóak a mindennapi érintkezések során. A mikroszintű folyamatok megragadására a felekezeten kívüli vegyes házasságok mai gyakorlatát és a vallásváltozások egyéni és általánosabb vetületeit mutatja be a szerző a vegyes házasságokban felszínre kerülő különbségek néhány példájával.

Összegezve: A korábbi gyakorlattal ellentétben, amikor a beházasulók, követve házastársuk vallását, görög katolikussá lettek, a mai szokásrend az, hogy az egyén vallása minden esetben az apa felekezetét követi. Az asszonyok házasságuk előtt áttérnek férjük vallására.

A vegyes házasságokban élők ezután (a két fél vallási identitásának erősségétől függően) vagy kizárólag a férfi felekezetéhez tartoznak, vagy a feleség eredeti vallásának egyes rítusain is részt vesznek, esetleg felváltva járnak mindkét templomba. Bár a vallásváltás minden esetben megtörténik a pár egybekelése előtt a család gyakran mindkét vallásba szocializálja a gyermekét. A vallásváltást rugalmasan kezeli tehát a közösség és gyakran elfogadja az egyén ezzel kapcsolatos – olykor a hivatalos formáktól eltérő – döntéseit. Özvegy és elvált asszonyok számára adott a felekezetváltás lehetősége, bár az utóbbit nem feltétlenül nézik jó szemmel.

Cipós diákoktól a digitális nemzedékig

Bakó Botond: Örökség és korszerűség a Nagyenyedi Kollégiumban = Székelyföld. 20. évf. 2016. 12. sz. 169–180 p.

A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium alapításának évét hagyományosan 1622-re teszik. Ekkor mondta ki ugyanis az erdélyi országgyűlés, a fejedelem előterjesztésére, hogy az akadémia felállítása „perpetuum statutum”, azaz örök időkre szóló határozat.

Bakó Botond tanulmánya azokra a körülményekre kíván rávilágítani, amelyek ennek az iskolának a kezdeteit sokkal korábbra helyezik. A fejedelmi alapítás ugyanis egy új korszakot nyitott a 17. században a kollégium életében, egy olyan korszakot, amelynek jelentősége máig érvényes.

A fejedelem alapította Academicum Collgeium seu Gymnasium Illustre 1622-től már működtette a filológiai fakultást Gyulafehérváron, 1629-től pedig beindult a teológia és a filozófia fakultás is. Ez az akadémia azonban szinte ráépült arra a református iskolára, amelynek 1564-től már létezett rektora és „alapokmánya”, tehát voltak régi törvényei. Bethlen Gábor új iskolai törvények elkészítését rendeli el, amelyek csak 1630 – ra készültek el. Addig a régi törvények, amelyek elemi és középfokú iskolákra voltak szabva, érvényben maradtak, miközben már működtek az akadémiai fakultások is. Együtt fejlődött tehát a régi középiskola és az új, fejedelem által alapított akadémia. Ezeknek együttes vizsgálata adhat csak hiteles képet a Bethlen kollégium történetének kutatása során is. Sajnos a gyulafehérvári iskola könyvtára és irattára az 1658–59-es török-tatár dúlás következtében elpusztult. Az azonban ismert, hogy a fejedelem a heidelbergi mintát használta az akadémia felépítésében, új törvényei kidolgozásában. Feltehetően, mint Európa szerte az egyetemek tekintélyes része, a káptalani iskolából egyfajta „átfejlődéssel” jött létre a Bethlen kollégium is. A gyulafehérvári káptalani iskola rangos intézmény volt – kezdetét 1111-től számítják – három tagozat szerves együttese: elemi, gimnáziumi és akadémiai tagozat (bölcseleti és teológiai képzés). Ami az iskolai élet történeti folytonosságát illeti, az egyik épületből másikba való költözés, sőt egy másik városba való telepítés sem okozta a folytonosság megszakadását. A káptalani iskola legkiemelkedőbb utóda tehát az 1662-ben Nagyenyedre költöztetett Bethlen kollégium.

A református fejedelmi akadémia fő célja az volt, hogy csökkenjen a 17. században felgyorsuló külföldi egyetemjárás, a peregrináció mértéke és hogy az erdélyi fiatalok minden tudást itthon és lehetőleg egy helyen kapjanak meg.

„A fejedelmi alapítás (1622) a XVII. században egy új korszakot nyitott a Kollégium életében. Ennek a ténynek századokra kiható iskola-

politikai jelentősége ma is érvényes. Ezért ünnepelték meg vészerhes időkben a 300 éves évfordulót (1922), a kommunista hatalom idején, kényszer-szülte megoldásokkal, de sok örömteli pillanattal a 350. évet (1972), majd a friss szabadság lendületében a 375. évet (1997). A 390 éves évforduló (2013) egybeesett Bethlen Gábor fejedelemmé választásának 400. évfordulójával (1613), és a nemzet központjában, Budapesten, az Országház felsőházi termében tartották...

1999-ben egy évtizednyi időre a Kollégiumban helyreáll az alapításkor is meglévő „három egység” (elemi, gimnáziumi, valamint középfokú és felsőfokú tagozatok). Megszületik a főiskola jellegű tanítóképző a nagyenyedi kollégiumban a Babeş-Bolyai Tudományegyetem tagozataként, ami tízéves működés után, Kolozsvár árnyékában megszűnik.”

Sokan a nagyenyedi kollégiumot a „hagyományok iskolájának” tartják. Ebben a tekintetben nem egyedüli ez az iskola Erdélyben, de a legeredetibb a „bentlakó” együttlétekből származó szokások szellemi örökségként való őrzésében. Kezdetektől fogva főleg Székelyföldről érkeztek ide a tanulni vágyó gyermekek. Akkoriban ugyanis Enyed volt a legközelebbi „tudományos város”. Mára ez a helyzet természetesen megváltozott, de a kollégium törekszik arra, hogy „erdélyi” jellegét őrizze. A bentlakás szülte hagyományok kölcsönös tiszteletet eredményeztek és olyan tradíciókat, amelyek kapaszkodóként szolgáltak a mindennapi életben. Közösen és rendszeresen kirándultak. A nagyobbak segítették a kisebbeket a tanulásban. A fizetni nem tudó úgynevezett szolgadiákoknak sokféle feladatuk volt a tanulás mellett (vízhordás, fahordás, állandó tisztogatás, őrségállítás, rendre való felügyelet). Kaptak ezért naponta két cipót és másnaponként ebédet. A cipó felét egymás közt el-eladogatták, hogy pennát, tintát, irkát vehessenek.

A tudományos önképzőkör első csírája az 1791-es nyelvművelő társaság volt. Az önképzőkörök évente jelentettek meg értesítőket. Az önképzőköri hagyomány máig él, ahogy az iskolai folyóiratok megjelentetése is. Működött még a képzős diákok vitaklubja, az Áprily Lajos Irodalmi Kör. Új hagyomány (1995 óta) a Bethlen –bál. 1676-ra nyúlnak vissza az iskolai színjátszás gyökerei. 2000-től diákszínjátzó fesztivál is született. Az iskolai év pedig két hagyományos rendezvényt zárul. Az

egyik a ballagás a másik pedig, a tornavizsga, amely szinte városi ünnepséggé vált. Eredetét 1922-re teszik.

A tanulmány második része a kollégium szükségéből, vagy a békés gyarapodás szándékával történő építkezéseit veszi számba az 1622-es gyulafehérvári épületektől az 1938-ban Kós Károly tervezte épület emelésén át egészen a 2016-os szeptemberi ünnepségig, a Bethlen Gábor Kollégium épületeinek megújításáig, amit – a remények szerint – szellemi megújulás is követ majd.

„A Bethlen Kollégium, csaknem hétszáz diákjával egy ritka gazdag és lekötelező örökség alapján állva ünnep- és hétköznapiokon egyaránt egy korszerű, XXI. századi iskola megteremtésén szorgoskodik. Miközben jövőt épít, újkori missziót is teljesít, amikor egy „erős kollégiummal” nemzetiségmentő tevékenységet végez. „Szigetet a dél-erdélyi szórványban.”

Cholnoky Olga

RESUME

Barna BODÓ

Success After Success...Parliamentary Elections in Romania, 2016

The 2016 parliamentary elections saw the collaboration of the Hungarian parties: the Democratic Alliance of Hungarians in Romania (RMDSZ), the bigger party, which had been present in the Parliament before, and the Hungarian Civic Party (MPP) ran on a joint list. Hungarians make up 82.90% of the population in Harghita county and 71.59% in Covasna county. These proportions were also reflected in the ballots. Thanks to the willingness to vote of the counties with a Hungarian majority in Szeklerland, RMDSZ will be present with a faction stronger than during the previous term in the two chambers of legislation: the House of Representatives and the Senate.

Béla POMOGÁTS

Folk Poet – National Poet. Notes About János Arany and His Followers

Born 200 years ago, János Arany was both a folk poet and a national poet: he represented his original social milieu while also voicing the experiences and efforts of the entire Hungarian nation. As perhaps the most influential Hungarian representative of literary popularity, his influence left an ineffaceable mark not only on 19th-century cultural and nation strategy, but on the 20th-century representatives of the popular literary trend as well.

Ágnes TÓTH

Ethnic Minority Politics Revisited (Germans: 1965-1970) – Extract From the Author's Monograph Under Preparation

The 1968 Politburo decision of the Hungarian Socialist Workers' Party (MSZMP) discarded the principle of the so-called automatism enforced earlier: it no longer required minority communities to assimilate into the Hungarian society. The document acknowledged that the social integration of the ethnicities was impossible without the preservation of their ethnic identity.

Ambrus MISKOLCZY
The Birth of Great-Romania

Great-Romania was born by the destruction of the Habsburg Monarchy. In november 1918 the invasion of the Romanian Army, the will of the Hungarian government to respect the idea of the self determination of the people and the capacities of the Romanian national leaders in Hungary created the condition for organizing a national assembly ment to vote the union of Transylvania with the Old Kingdom. The Romanian elites from historic Hungary feared and fought the corruption of the new national state. Iuliu Maniu, the transylvanian national leader remained the emblematic figure of this fight, and that of the respect of the constitutional rights. Nevertheless, the corruption remained the main illness of the system, and it offered a *modus vivendi* for the new national minorities.

A SZEMLE ROVAT FORRÁSAI

Český Časopis Historický (Csehország)

Current History (Amerikai Egyesült Államok)

Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und
 Geistesgeschichte (Németország)

Europa Ethnica (Ausztria)

Foreign Affairs (Amerikai Egyesült Államok)

Korunk (Románia)

Spiegelungen (Németország)

Székelyföld (Románia)

Zeitgeschichte-online (Németország)

E SZÁMUNK SZERZŐI

HAJNÁ CZKY Tamás

kisebbségpolitikai szakértő, Károli Gáspár Református Egyetem,
Budapest

POMOGÁ TS Béla

Széchenyi-díjas irodalomtörténész, Budapest

TÓTH Á gnes

történész, Budapest

BODÓ Barna

politológus, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

MISKOLCZY Ambrus

történész, Budapest